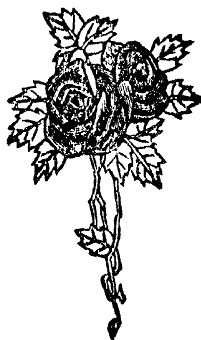
రాజస్థానకథావళి

PART I.

(TALES OF RAJASTAN)

చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారి

విరచితము.

ప్రకాశకులు:

కొండపల్లి వీరవెంకయ్య,

శ్రీ సత్యనారాయణ బుక్ డిపో,

రాజమండ్రి.

నవలలు

	రు. అ.
పంజాబు మెయిలు	0-12
విషహృదయము	1-0
రమాసుందరి 1 వ భా	0-12
,, 2 వ ,,	0-12
నీవేనా?	0-12
గోపీదాసు	0-6
శక్తి కుమారి	0-12
రక్తవాహిని	0-12
ఇంద్రజాలము	0-12
రాజద్రోహి	0-12
వలపుల రాణి	0-12
ఒక రాత్రిపువింత 3 హత్యలు	0-12
ప్రతాపసింహ 300 పేజీలు	1-8
అఘోరి	0-12
అగ్గిరాముడు	0-10
నేనెవరిభార్యను?	1-0
నేనెవరి భర్తను?	1-0
గోల్కొండఅపురూపము	0.12
బలిపెంప్రి	0-12
సాహసికుడు	0-12
భయంకరుడు	0-12
నగేంద్రుడు	0-12
వ్యామోహము	1-0
ఫ్లవరుగరల్-పువ్వులపిల్ల	0-12
అల్లరిపిల్ల	0 12
రివాల్వరు	0-12
శకుంతల బి. ఏ.	0 12
దురాశలను ఆశాపిశాచి 1 భా	0-12
,, 2 వ భా	0-'2

	రు. అ.
అయిదులక్షల రూపాయిలు	0 12
చంపుకున్న భార్య	0-12
అల్లూరి సీతారామరాజు	0-6
లోకాభిరామాయణం	0-6
దొంగలనాయకుడు	0-12
హంతిరాతాయి	0-12
పరిశోధన	0-12
మోహపిశాచము 1 వ భా	0-12
,, 2 వ ,,	0 12
కాలసర్పం 1 వ భా	0-12
,, 2 వ ,,	0-12
ఘోరహంతకుడు	1-0
కన్నపుదొంగ	0 12
పగటిచుక్క 1 వ భా	0-12
,, 2 వ ,,	0-12
బారిష్టరు పార్వతీశం	1-0
శాంతారాం ఎం. ఏ.	0-12
మిస్. మధురిక	0 12
సర్కిల్ రంగనాథన్	0-12
ప్రతిబింబములు	1-0
ఆనందభవనము	0-12
13 వ నెంబరుగది	0-12
వజ్రహారము	0-12
బాకుపోటు	0-12
మగడుకానిమగడు	0-12
మాలపిల్ల (అచ్యుతకన్య)	0-12
మృత్యుమందిరము	0-8
ఛాందసుడు	0-12
డి. జి. రాంప్యారి	0-12

కొండపల్లి వీరవెంకయ్య, (శ్రీ)సత్యనారాయణబుక్ డిపో, రాజమండ్రి.

రాజస్థానకథావళి

మొదటిభాగము

ఇది

చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారిచే.

ఎనిమిదవకూర్పు 1000 ప్రతులు.

ప్రకాశకులు:

కొండపల్లి వీరవెంకయ్య,

శ్రీసత్యనారాయణ బుక్కుడిపో,

రాజమండ్రి.

1937.

వెల రు 1-0-0.

రాజమహేంద్రవరమున
పిల్లారిశెట్టి ప్రకాశరావు అండ్ బ్రదర్సువారి
శ్రీరామముద్రాక్షరశాలయందు
ముద్రింపబడియె.

ఉపోద్ఘాతము.

ఆర్యావర్త మని పూర్వులచేత వ్యవహరింపఁ బడుచువచ్చిన యుత్తరహిందూస్థానమున రాజస్థాన మనుదేశ మొకటి కలదు. దీనినే రాజపుత్రస్థాన మని వాడుదురు; ఇందు రాజపుత్రు లనఁగా క్షత్రియులు విస్తార ముండుటచే దీనికి రాజపుత్రస్థాన మనియు, రాజస్థాన మనియుఁ బేళ్ళు కలిగినవి. ఈదేశముయొక్క వైశాల్యము 1,30,000 చదరపుమైళ్ళు; దీని కుత్తరమున పంజాబుదేశమును, దూర్పునం దాగ్రియును, దక్షిణమున బొంబాయిరాజధానియుఁ, బడమట సింధు దేశమునందలి యెడారులునుం గలవు. ఒకకోటి యిరువదిలక్షల జను లిందు వసించుచున్నారు. ఈదేశమునకు మధ్యగానున్న యజమీ రను నదితప్ప తక్కిన భాగము లన్నియు స్వదేశరాజులచేతఁ బాలింపఁబడు చున్నవి. ఆయజమీ రొక్కటియు నింగ్లీషువారి స్వాధీనములోనున్నది. స్వదేశ ప్రభువులచేఁ బరిపాలింపఁబడు సంస్థానములు, ఆల్వారు, బిక నీరు, కృష్ణనగరు, జయపురము, భరతపురము, ఢోలాపురము, కెరాలి, టాంకు, బూంది, కోట, జాలావారు, ప్రతాపఘర్, బన్సువారా, దంగపురము, మీవారు (అనగా నుదయపురము) సిరోహి, మార్వారు (అనఁగా జాధ్పురము) జసల్మీరనునవి యిరువది. ఇందు టాంకుసంస్థాన మొక్కటియు మహమ్మదీయ ప్రభువులచేతఁ బరిపాలింపఁ బడుచున్నది. తక్కినవానిలో భరతపురము, జాటువంశస్థుఁ డైన రా జేలుచుండెను; తక్కిన పదునెనిమిది సంస్థానములును స్వదేశక్షత్రియప్రభువు లేలు చున్నారు. ప్రస్తుత మీ రాజ్యము లన్నియు నాంగ్లేయులకు లోఁబడి వారిచేత సంరక్షింపఁ బడుచున్నవి. ఈదేశము వైశాల్యమున మిక్కిలి పెద్ద దయ్యుఁ బ్రాముఖ్యతయందు మిగుల తక్కువగా నున్నది. కడు దూరము వ్యాపించు నిసుకతిన్నెలేగాని ఫలవంతము లైన భూములు

గాని మంచి ప్రవాహములుగల నదులు గాని యంతగా లేవు. అందు చేతనే జన సంఖ్య మిక్కిలి తక్కువగా నున్నది. ఆరావళీపర్వతము లీశాన్యదిగ్భాగమునుండి నైఋతిమూలవఱ కీదేశమున వ్యాపించి యున్నవి. ఈకొండలకుఁ బడమటివైపున చాలభాగ మిసుకయెడా రియై యున్నయది. కాని తూర్పునఁ జాలవఱకు భూమి సారవంతమై ధాన్యము, దూది, చెఱకు, పొగాకు, నల్లమందు పండును. చంబల్ నదియు దాని యుపనది యగు బేనాసును, లూనియును, నొక చిన్న యేఱు నిందు ముఖ్యనదులు. నదులు తక్కువగా నుండుటచే జనులకు పానయోగ్య మగునీరు నూతులనుండి లభించుచున్నది. ఉప్పునీటి సరస్సులు విస్తారముగా నుండుటచే వానినుండి ప్రజ లుప్పుచేసి వాడు దురు. ఇండ్లనిమిత్త మిచ్చటికొండలలో మంచిరాళ్ళు దొరకును. పూర్వము షాజహానుచక్రవర్తి తనభార్యపేర నాగ్రానగరమునఁ గట్టించిన తాజమహాలను దివ్యభవనమున కీదేశమునందలి మకాౖనా రాతిగనులనుండియే రాయి పంపఁబడినది.

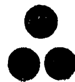
పట్టణములు.

ఆరావళీ పర్వతములలో నాబూ యను శిఖరముపైఁ గట్టఁ బడిన యాబూనగర మీదేశమునందలి ముఖ్యనగరములలో నొకటియై యారోగ్యప్రదాయినిగా నున్నయది. ఈ పర్వతశృంగము జైనమత స్థులకు యాత్రాస్థలముగానున్నది ఈశిఖరముమీఁద స్ఫటికశిలానిర్మి తములగు దేవాలయము లనేకములు దర్శనీయములై యుండును. వానిలోఁ బ్రధానదేవాలయముఁ గట్టుటకే పదినెనిమిదికోట్లరూపా యలు వ్యయముఁ జేయఁబడిన వఁట. మీవారు సంస్థానమున నుదయ పురము రాజధాని. ఇది మిక్కిలి సుందరమగు పట్టణము. జోడుపురము మారువారుదేశమునకు రాజధాని; ఇందును రాతికట్టడము లనేకము లున్నయవి. జయపురము హిందూస్థానమునం గల నగరములలో నెల్ల

మిక్కిలి మనోహరముగ నుండును. తక్కిన ప్రతిసంస్థాన మా పేరుగల పట్టణమే రాజధానిగా గలిగియుండును. ఈదేశమున వసియించు జనులు రాజపుత్రు లనఁబడుదురు. వీరాజాను బాహులు, శౌర్యనిధానులైన జాతివారు. సాము కసరతులు నేర్చి యెక్కుడు చాకచక్యము గలిగి వీరు యుద్ధముపేరు విన్నపుడు పండువుగా దలంచుచుండువారు. ఈ రాజపుత్రులవంటి యభిమానధనులగు సాహసిక శిఖామణులు, ప్రపంచమునందుండుట యరిది. తమ దేశస్వాతంత్ర్యమును, కుటుంబగౌరవమును కాంతల పాతివ్రత్యమును, నిలుపుకొనుటకై తమప్రాణంబులఁ దృణప్రాయముగ ధారవోసిన శూరాగ్రేసరులు. ఈరాజపుత్ర స్త్రీ లన్ననో తమ మగవారికన్న నెక్కు డభిమానము. శాంతము గల వీరమాతలు వీరపత్నులునయి మానసంరక్షణార్థము దేహముల నగ్నిహోత్రున కాహుతులు చేసిన వీరరసాధిదేవత లని చెప్పవచ్చును. భర్త కాని కుమారుఁడు కాని కయ్యంబునఁ బరాజయము నొంది శత్రువులకు వెన్నిచ్చి పరుగెత్తుకొని కోటలోఁ దల దాచుకొన వచ్చినప్పుడు రాజపుత్ర స్త్రీ వానిని గోటలోనికి రానియ్యక ములుకులవంటి పలుకులచే వాని మనసు నొప్పించి శౌర్యము గలిగించి మరల యుద్ధంబునకుఁ బంపుచు వచ్చె నని యిఁక ముందు వ్రాయఁబోవు కథలలో మీరు చదివి యక్కజపడెదరు; ఈజాతిలోఁ బుట్టినబాలుఁ డయినను సమరమునకుఁ బోవుటకు గాని కాంతాజనంబుల వధించి కులగౌరవమును నిలుపుటకుఁ గాని యవసరమయినపు డగ్నిహోత్రమున కుమికి యాత్మహత్యఁ జేసికొనుటకుఁగాని యెన్నఁడు వెనుదీయఁడు; ఈరాజపుత్రులలోఁ గొందఱు సూర్యవంశజులు, కొందఱు చంద్రవంశజులు, కొంద ఱగ్నికులులు; పరశురాముని చేత క్షత్రియవంశము లిరువదియొక్క మారు నాశనము చేయఁబడినప్పుడు, లోక మరాజకమై ధర్మమార్గంబులు విడిచివర్తించుచుండఁగా వేదవిదు లగు మును లగస్త్యు నాశ్రయించి; మరల

క్షత్రియవంశముల సృజింపుమని ప్రార్థింప నాతఁడు వేదియందు వైదికాగ్ని గల్పించి మంత్రబలముచే నగ్నిహోత్రమునుండి క్షత్రియులను మరల సృజించెననియు వారివంశస్థులే యిప్పు డున్న రాజులందఱనియు నొకకథ గలదు. కొన్ని రాజకుటుంబము లీకథ నొప్పుకొనక తమవంశకర్త సూర్యుఁడో చంద్రుఁడో యని తక్కినరాజులను నిరసనచేయుచుందురు. వీరు పలు తెగలుగా విభజింపఁబడి యున్నారు. ఏతెగలోవా రాతెగకు నాయకుఁ డగువానిని మిగుల మన్నింతురు. నేల దున్నుకొని జీవించు సేద్యఁగాఁడు సయితము కులగౌరవమునఁ దాను గొప్ప జమీాందారుతో సమానుఁడనని గర్వించు చుండును. ఈరాజపుత్రసంఘములలో నొక్కొక్క కుటుంబము నొక్కొక్క భట్టువాఁ డాశ్రయించి యాకుటుంబముల యశస్సు కైవారములు సేయుచు వారివిరోధులను హాస్యరసప్రధానములగు పాటలతోఁ బరిహసించును. ఈభట్టువారు గాక చారణులనుపేర మఱికొందఱు స్తోత్రపాఠకులు గలరు. వీరు జనులకు గురువులుగాను, దేశచరిత్రముల దెలుపువారుగ నుండి జనులచే మిక్కిలి మన్నింపఁబడుచున్నారు. ఈరాజస్థానమున జైనుమతస్థులు గూడ విస్తారముగా నున్నారు. ఈ దేశస్థులందఱు మాటలాడునది హిందీభాష. వీరరసమునకుఁ బుట్టిన యిల్లగు నీరాజస్థానమునందలి సంస్థానాధిపతు లందఱుఁ దమదేశ స్వాతంత్ర్యమును, తమయార్యమతమును, గోబ్రాహ్మణులను, దేవాలయములను, సంరక్షించుటకయి పలుమారులు మహమ్మదీయ చక్రవర్తులతో యుద్ధములు చేసిచేసి ప్రసిద్ధిఁ గాంచిరి. ఈసంస్థానము లన్నిఁటిలో మిావారనునది సుప్రసిద్ధమై రాజపుత్రదేశమున కలంకారమై శూరశిఖామణులకు నిలయమై యలరుచుండును. దానిపూర్వ రాజధాని చిత్తూరునగరము. ఢిల్లీచక్రవర్తు లానగరము నాక్రమించి నాశన మొనర్చిన పిదప, త్ప్రభువు లుదయపుర మను పట్టణము వేరొక చోటఁ గట్టుకొని దానిని రాజధానిగాఁ జేసికొనిరి. ఉదయపుర

సంస్థానాధిపతియే రాజపుత్రులకెల్ల నాయకుఁడు. ఆతనియాజ్ఞ నాజాతివారందఱు శిరసావహింతురు. ఉదయపురాధీశ్వరునకు రాణా యనుబిరుదము కలదు. ఈతనివంశము నిష్కళంక మని ప్రజలు చెప్పుకొందురు. శ్రీమద్రామాయణ కథానాయకుఁడును ధనుర్ధరులలో* నెల్ల నగ్రగణ్యుఁడును నగు శ్రీరాముని రెండవకుమారుఁడగు కుశుని సంతతివార మని యీరాజులు చెప్పుకొందురు. ప్రస్తుత మీయుదయపురరాజవంశము శిశోదయవంశ మనిపేరొంది యున్నది. ఈవిధంబుగనే కొందఱురాజులు పాండవమధ్యముఁ డగునర్జునుని ప్రియపుత్రుఁ డభిమన్యుఁడు తమకు మూలపురుషుఁ డనియుఁ, దత్కారణమున చంద్రుఁడు వంశకర్త యనియు సంతసింతురు. జగద్విశ్రాంతకీర్తులగు నీరాజకులభూషణుల యద్భుతచరిత్రము లాంధ్రభాషలో వ్రాయవలెనని నాకుఁ జిరకాలమునుండి కుతూహల మున్నందున నేనిప్పుడు తచ్చరిత్రములు సంగ్రహముగ వ్రాయఁ బూనుకొన్నాఁడను. ప్రప్రథమమున నుదయపురము రాజధానిగానున్న మీవారు దేశముయొక్కయు, జాడుపురము రాజధానిగానున్న మారువారుయొక్కయు చరిత్రములు దెలుపఁబడును.

రాజస్థానకథావళి.

మొదటి భాగము.

బప్పరావుల కథ.

అనేక సంవత్సరములకిందట హిందూదేశమున వల్లభిపుర మను పట్టణమును శిలాదిత్యుం డనుమహారాజొకఁడు పాలించుచుండెను. అతఁడు చిరకాలము శత్రుదుర్నిరీక్ష్యముగఁ బ్రజారంజకముగ నేల నేలెను. శిలాదిత్యుఁడు సూర్యునికుమారుఁడనియు, నాకారణంబున నతఁడా మహారాజును సంరక్షించుననియు బ్రసిద్ధి కలదు. అతని సేనలతో నెవరు పోరినను వారు తప్పక పరాజయము నొందెడువారు. వల్లభినగరపుఁ గోటలో నొక దివ్యసరస్సు కలదఁట. శిలాదిత్యమహారాజు శత్రువులకు జంకినప్పు డాదివ్యసరస్సునకుఁ బోయి, యొడ్డున నిల్చి చిన్ననాఁడు తన తండ్రి కరపినమంత్రము నుచ్చరించు నఁట. వెంటనే యాసరోవర మధ్యమునుండి సూర్యునిరథములాగు రంగులగుఱ్ఱ మొకటి బయలుదేఱ నారాజు దాని నారోహించి, రణరంగమునకుం జన శత్రుసేనలు వాని యెదుట నిలువలేక పలాయమానులై పారుచుండును. ఇట్లుండఁ గొంతకాలమున కుత్తరదిక్కునుండి యరులమూఁకలువచ్చి వల్లభిపురమును ముట్టడించెను. ఎన్నినాళ్లు మగంటిమిఁజూపి పోరొనర్చినను, వారు శిలాదిత్యునిఁ గెలువఁజాలక నిరాశులైరి. అంతలో చిరకాలమునుండి రాజుపై మనస్సులో క్రోధమునిల్పియున్న యాతనిమంత్రి యొకఁ డర్ధరాత్రమున, శత్రుశిబిరముం బ్రవేశించి వారితో "నాకోరిన బహుమానమునిత్తురేని శిలాదిత్యునిఁ గెల్చి వల్లభిపురమును బట్టుకొను

నుపాయంబు మీ కుపదేశించెద" నని పలికె. ఆపలుకులు విని వారు సంతసించి వానికోరిక తీర్చునట్టుల వాగ్దానముఁ జేసిరి, నాతఁడును దనతేనిజయరహస్యమును బగతురకిట్లెఱింగించెను. "శిలాదిత్యమహా రాజు సూర్యపుత్రుఁడు; ఆతని ప్రభావమువలన కోటలోని యొక దివ్యసరస్సునుండి సూర్యాశ్వ మొకటి బయలు వెడలును. రాజు దానిపై నెక్కి కయ్యమునకుఁ బోవుటం జేసి విజయుఁడగుచున్నాఁడు. ఆసరస్సు మైలపడినయెడ భానుఁ డలుగును. ఆతని యలుకచే రాజునకా గుఱ్ఱము లభింపదు. అప్పుడు మీ రాతని సులభముగా జయింప వచ్చును." ఇట్లు పలికి వైరులను మహానందమగ్నులఁ జేసి దుష్టబుద్ధి యగునామంత్రి నగరమునకుఁ బోయి యొకగోవును జంపించి దాని నెత్తు రాకొలంకునీటిలోఁ గలిపించి కలుషంబుగావించె. కొండొకవడికి వేగులవాఁడొకఁడువచ్చి, దేవా! శత్రువులు కోటపైఁ గవియుటకు మొనలుదీర్చియున్నవారని చెప్ప శాత్రవసేనలతోఁ బోరుదునని తన బలంబుల కానతిచ్చి, యాధరణీశ్వరుఁ డెప్పటియట్ల దివ్యసరోవరంబు నకుం బోయి తన ప్రియహయమును బిలిచెను. కాని గుఱ్ఱము నీరొకించుకయుఁ గదలనేరదయ్యెను. ఆరాజేంద్రుఁడు తత్కారణ మరసి, తనమాంత్రపటిమంబు చెడిపడనియు, దనజనకుఁడగు ప్రభాకరు నకుఁ దనపై ననుగ్రహంబు తప్పిన దనియు నిశ్చయించి సేనలం బురి కొల్పికొని, యాయుధపాణియై మహాద్వారసంగ్రామం బొనర్చి దేవసుర ఋణార్థమై ప్రాణములు విడిచి కీర్తిశేషుఁడయ్యెను. శత్రువులు వల్లభి పురంబును బట్టుకొని కొల్లకొనిరి. అప్పుడు దైవవశమున నగరము నందు లేమి నొక్కరితతక్క తక్కినరాణికాంత లందఱుఁ జిచ్చుఱికి భర్తృసహగమనముఁ జేసిరి. ఆమె తనపుట్టినింటికి జని మరల భర్తృ సన్నిధికి వచ్చుచుండ దారిలో నొకసేవకుఁ డారాణిం గని శిలాదిత్యుఁడు లోకాంతరగతుఁ డగుటయు వల్లభిపురము శత్రువులకుఁ జిక్కుటయు నాదిగాఁగల వృత్తాంత మెఱింగించెను. ఆదేవియు గుండె లవియ

తద్వార్త విని, పిమ్మట గడచిన తెఱంగున మూర్ఛిల్లి దరిలేని శోకాబ్ధిలో మునింగి వల్లభిపురంబునకుం బోవం గాళ్ళాడక నిండుచూలాలగుటచే నేఁగుబోవఁ దోఁచక దాపుననున్న యొకకొండగుహకు మెల్లమెల్లనఁ జనియె. అందుండ కొన్నినాళ్ళ కామె కొకనందను డుదయించె. అనంతర మామెలనాగ యొకబ్రాహ్మణుని బిలిచి తనకుమారుని వాని కొప్పగించి బ్రాహ్మణకుమారునట్లు వానిం బెంపవలయుననియు సంప్రాప్తయౌవనుండైన పిదప నొక రాజకన్యను వివాహము చేయవలయుననియు, నొక్కిచెప్పి చిరభర్తృవియోగముచే నవసియున్న తనశరీరము విడచెను. బ్రాహ్మణుఁడును శిశువు నెత్తుకొని యింటికిఁజని యాబిడ్డకు గుహలో జన్మించిన కారణమున గొహుఁ డనుపేరుపెట్టి పెనుచు మని తనకూఁతురున కొప్పగింప నామయుఁ దనబిడ్డలతోపాటు వానికి సంరక్షణఁజేయుచుండెను. పెంపుడు తలిదండ్రులు బిడ్డలపై నెంత యనురాగము జూపుదురో యంత యనురాగము బ్రాహ్మణుఁడును వాని కూఁతురును వానిపైని జూపి పెంప రాజకుమారుఁడును క్రమక్రమంబుగ పెరిగి కడుంగడు నల్లరిబాలుఁ డయ్యె. అనుదినంబును బత్తులఁ జంపుచు వనమృగంబుల వేటాడుచు రాజకుమారులం గలిసి యాడుచు పోరాటంబు సల్పుచు నాతఁడు మిండగీడగుటం జేసి వానిని బ్రాహ్మణకుమారునట్లు పెనుచుట వానికి నలవిగాదయ్యె. ఇట్లుండి పదునొకండేండ్లప్రాయమున నొకనాఁ డానృపకుమారుఁడు పెంపుడు తల్లిదండ్రుల యిల్లు విడచి, యడవుల, గొండల, వసియించు భిల్లులమూఁకలఁ గలసి వారలతో నిచ్చవచ్చిన తెఱంగున మెలంగుచు వేటలాడుచు పాటలఁ బాడుచు విహరింపఁజొచ్చె. ఒకనాఁడు గొహుఁడు భిల్లబాలకులంగలిసి వేటలాడుచుండ నక్కుమారు లందఱు తమచుట్టుప్రక్కల నున్న నాగరికులవలె తామును గూడ నొకరాజు నేర్పఱచుకొందమని పరిహాసార్థ మనుకొని గొహుని తమ ప్రభువుగా నియమించుకొనిరి. వెంటనే యొకచిన్నవాఁడు కత్తితోఁ దనవ్రేలుం జీరికొని బొటబొట

కాదు క్రొన్నెత్తురు గోహుని నెన్నొసట టీకా వేసెను. రాచరికము పూనువాని కట్లుచేయుట యాదేశములో నాదినములయం దాచారమయియుండెను. భిల్లుల కులవృద్ధు తద్వృత్తాంతము విని సంతసించి తమ యీదూరుగ్రామ మశేషము గోహునకు పుత్రపౌత్రపారంపర్య మేలుమని యొప్పించి, మెల్లభిల్లులకుం వానిదొరగా నొనర్చెను. నాఁట నుండియు తద్వంశస్థులు గిహాలోటు లని చెప్పఁబడుచున్నారు. ఇట్లు గిహాలోటు లీదూరపురమును, భిల్లులను, నెనిమిదితరములవఱకుఁ బాలించిరి. అనంతరము భిల్లులు క్రొత్తవంశపు రాజు పరిపాలనకు విసుపుజెంది వారి నెట్టియున దేశమునుండి పారఁదోలఁ దలచుచుండిరి. ఒకనాఁ డప్పటిరాజు వేఁట తమకంబున తిరుగుచుండ భిల్లులు వాని నాకస్మికముగఁ దాఁకి వధించిరి. అప్పుడు రాజకుటుంబ మొందేని తలఁ దాఁచుకొనవలసివచ్చె. పూర్వము గోహుని కాపాడిన బ్రాహ్మణుని కూఁతురు సంతతివారు వంశపారంపర్యముగ గురువులుం బురోహితులగుటం జేసి తద్వంశజుఁ డగు బ్రాహ్మణుఁ డొకఁడు మృతినొందిన రాజకుమారుని మూడేండ్లప్రాయమువాని జేరఁదీసి చేరువ నట్టడవిలోనున్న యొక కొండకోటకుం దీసికొని పోవ నొకభిల్లుఁడు వాని తండ్రిమీఁది విశ్వాసముచేత రహస్యముగ వాని నందు సంరక్షింపఁ జొచ్చె. అచ్చటఁ గొన్నినాళ్ళు కడచిన పిదప పురోహితుఁడు రాజపుత్రున కచట యపాయము వాటిల్లు నని తలఁచి యిప్పటి యుదయపురమున కైమక్రోసుల దూరమున నున్న నాగేంద్ర మను పుణ్యక్షేత్రమున కాకుట్రనిఁ జేర్చెను. ఈపట్టణమున మూఁడుశిఖరములు గల యొక కొండ మొదట యేకలింగస్వామి యను పేరఁ బరఁగు మహాదేవుని శివుని, వానివాహన మగునందిని బ్రాహ్మణు లారాధించెడువారు. అడవుల నేరుల నిండిన యీయేకాంతస్థలమున రాజపత్ని తన కుమారుని దాఁచి పెంచుచుండె అతనికి నామకరణమేదియుఁ జేయక తల్లి బప్పా యని పిలుచుచు యూరిపిల్లలతోపాటు పెరుగనిచ్చెను. ఆభాషలో

బప్పయనఁ బిల్లవాఁడని యర్థము. ఆయూరి పిల్లలవలె నాకుఱ్ఱఁడు నుదయము మొదలస్తమయమువఱకు పశులమందలఁ గావ నూరి బైటికిఁ బోవుచు, వారివలెనే తాను నాడుచుఁ బాడుచు వారందఱకు యజమానుఁడయి తనయాజ్ఞ వారు శిరసావహించునట్లు ప్రవర్తించెను. బప్పఁడు నానాఁటికిఁ బెఱిగి నెఱజవ్వనంబుఁ బ్రాపించి యుండ నొకనాఁ డట్లతద్దిపండుగకు నాగేంద్ర గ్రామనాయకుని కూఁతురు తోడిపడుచులం గూడి పండుగదినంబున హాయిగ నుయ్యాల లూఁగ నూరుబైట దేవళముచుట్టు నున్నమామిడితోపున కరిగి యచట నుయ్యాల పన్నుటకు త్రాళ్లు దొరకమి చిన్నబోయి యుండె. దైవవశమున నాసమయంబున బప్పఁ డామామిడితోఁటలో దిరుగుచుండ బాలిక లాతనిం గాంచి తమ కొకయుయ్యలత్రాడు తెచ్చిపెట్టుమని వేఁడ బప్పఁడును దాని కియ్యకొని "సరే మీరు నాతో నొక యాట యాడుటకు నొప్పుకొందురేని మీకు త్రాడిచ్చెదను. మీరు మనసార నూఁగ వచ్చు" నని పలుక గ్రామనాయకునికూఁతు రది యేమి యాట యని యడిగెను. మరేమియు లేదు; మనము పెండ్లియాట యాడుకొంద మని బప్పఁ డుత్తర మిచ్చెను. బాలురును బాలికలును బొమ్మలపెండ్లియాటలు తమపెండ్లియాటలు నాడుకొనుట లోకవిదితమేకదా! ఉయ్యాలత్రా డెక్కడ దొరకకపోవునో యని బాలిక లట్లు చేయుట కియ్యకొనిరి. గ్రామనాయకునికూఁతురు చీరకొంగున రాజపుత్రుఁడు తన శాలువకొంగు ముడివేసి యామెయు నామెతో నున్న మఱి యాఱువందల పడుచులయు చేతులు పట్టుకొని యొకవృక్షమునకుఁ బ్రదక్షిణముఁ జేసి కొండొకతడవునకు పాణిగ్రహణమహోత్సవము నిర్వర్తించెను.

నాగరికత లేనియాపల్లెటూరిపడుచులు తమచుట్టముల యిండ్ల జరుగువివాహములలోఁ బ్రధానాంగముగాఁ జరుగుపని యదియే గావున యాపని కప్పుడు సంతసించి తనివిదీర నుయ్యాలలూఁగి, సాయం

కాల మిండ్లకుఁ జని యాపెండ్లియాటమాట మఱచి యుండిరి. బప్పఁడు తనతోడిబాలకుల నందరఁ జేరఁబిలిచి తానాదినమునఁ గావించిన చిత్రకథ వా రెవ్వరికిం దెలుపఁ గూడ దనియును, గ్రామంబున నెప్పు డేమాట వినినప్పు డది తన కెఱుఁగ జేయవలయు ననియు గట్టడిచేసి వాండ్ర నందఱ నొడంబరచి, వారిచేఁ బ్రమాణములు చేయించుకొని, యంతట నెల్లర వీడ్కొలిపె. బప్పఁడు పసులమందల మేపుచున్న యాకాలమున చింతపువ్వ నన్నయావొకటి స్వభావమునఁ బరమ సాధు వయ్యు నింటికి వచ్చి పాలు చేపక యెగదన్నుచుండుటఁ జేసి కారణము దెలియక యెట్టకేలకు బప్పఁడే దానిపాలు పితికికొనుచుండ వలయు నని నిశ్చయించి వానిదొంగతనము పొంచి యుండి పట్టు కొమ్మని యూరిపెద్దలు కొందఱని నియోగించిరి. బప్పఁడవి యెఱిఁగి కడునలిగి యావు వట్టిపొదుగుతో నింటికి వచ్చుమాట నిజమేకాని తా నేపాప మెఱుఁగ ననియుఁ బొదుగుపై నెన్నఁడు జేయి యైన వేయలే దనియుఁ జెప్పి యాగోవుజాడలు దా గనిపెట్టి రహస్యము బట్ట బయలు చేయుటకయి, యత్నించి మందలోనుండి యాపసరము ప్రతి దినము తప్పిపోవుచుండె నని తెలిసికొని యొకనాఁడు సాయంకాలము పుంతలు పొదలు దాఁగి వెనువెంటం జని యొకకొండచరియం జేరెను. అచ్చట నల్లిబిల్లిగ నల్లుకొన్న పొదలనడుమ నొకవేదికపై నమరియున్న మహాశివలింగమునకుఁ దప్పిపోయినయావు తనపొదుగునుండి పాలు చేపి యభిషేకముఁ జేయుచుండెను. చిరకాలమునుండి జపములు తపములు నుపవాసములు చేసి ముక్తినిఁ బడయు నిచ్ఛతో మనస్సు పరబ్రహ్మముతో నైక్యముఁ జేయఁ బ్రయత్నించుచు నాసమయమున సమాధిలోనున్న యొకానొకసిద్ధుఁ డావేదికసమీపమున నుండెను. బప్పఁ డామహాత్ముని సమాధినుండి మేలుకొలుప నాతఁడు తన దివ్యజ్ఞానమహిమమున నెదుటనున్న బాలుఁ డుత్తమరాజకులసంభూతు డనియు, మహాకార్యములు చేయ నవతరించినాఁ డనియు దెలిసికొ

నిమె. బప్పఁడా సిద్ధునకు సాష్టాంగనమస్కార మొనర్చి తాను నాగేంద్రిగ్రామవాసి యగుపశులకాపరి యనియు తప్పిపోయినయొక యావును వెదకికొనుచు వచ్చెననియుఁ జెప్పెను. సిద్ధుఁ డాపలుకులు విని వాని నాదరించి యాగో వనుదినంబు నాకొండచరియకు వచ్చి పాలు తనకును దేవునకు నొసంగుచుండెనని చెప్పెను. అది మొద లాగోవు మందనుండి తప్పిపోయినపుడెల్ల దాని వెదకుచు బప్పఁడు సిద్ధుని నెలవునకుంబోయి వాని దర్శించి కడుభక్తి వానిపాదములం గడిగి యెడనెడ పాలు, పండ్లు నాహారములుగ సమర్పించుచు వాని కిం బ్రియశిష్యుఁ డయ్యెను. సిద్ధుఁడును బప్పనియెడఁ బ్రసన్నుండై శైవరహస్యముల నుపదేశింప నాతఁడు పరమశివభక్తుఁ డయ్యెను. ఆముని బప్పని కుపనయనము జేసి మంత్రోపదేశముచేయ మంత్రమహిమచే నాతని కొకనాఁడు శివుని భార్యయగు మహిషాసురమర్దని వ్యాఘ్రవాహన మెక్కి రక్తాంబరంబుల ధరియించి ప్రత్యక్షమై, శత్రునిర్మూలనసాధనంబగు వీటెయు, విల్లును నమ్ములపొదియు, నొసగుటయే గాక మనుష్యకృతముగాక కేవల విశ్వకర్మ నిర్మితమై యిరుప్రక్కల వాఁడిగల నొకమహాఖడ్గమును గూడఁ బ్రసాదించెను. ఆఖడ్గ మతిభార మగుటచే దివ్యపురుషులు మహాశూరులు దక్క సామాన్యులు దాని నెత్త నోపరు. దేవి యిట్లాతని ననుగ్రహించుటయు సిద్ధుఁడు బప్పనిం జూచి "వత్సా! రేపు నే నీశరీరము విడిచి దివికిం బోవుదును. కావున నీవు సూర్యోదయము గాకమును వచ్చి నాకట్టకడపటిదీవెనలం బడయు"మని యానతిచ్చె. రాజకుమారుఁడున్ను తెలువాత తప్పక వచ్చునట్లు నచ్చఁబలికి మునిని వీడ్కొని పోయెను. కాని పెందలకడ నిద్ర మేల్కొనంజాలక కొంత ప్రొద్దెక్కిన వెనుకఁ నతఁ డాకొండచరియకు వచ్చి చూచునప్పటికి సిద్ధుఁ డంతర్హితుఁ డయ్యె. ఆమహాపురుషుని కొఱకు బప్పఁడు పొదలు, పుంతలు, పొలములు వెదకి వేసారి యెందునుం గానక యెట్టకేలకు నాకసమువంకఁ జూచెను. అప్పుడు

మహేంద్రలోకమునుండి వచ్చి కన్నులు మిరుమిట్లు గొలుపు దేదీప్యమానప్రభలుగల దివ్యపురుషులు మణిమయం బగు స్వర్ణవిమానంబునఁ గూర్చుండఁ బెట్టికొని పోవ నంతరాళంబున, మహావాయుపథంబునం దిరుగుచు సిద్ధుఁడు పుడమిపై కడుదవ్వులనున్న బప్పనిం జూచి పైకి వచ్చి నాయాశీర్వచనముల నందుకొమ్మని కేకవేసెను. ఆపరమ మునీంద్రు వాక్సిద్ధివలన బప్పఁడు చూచుచుండఁగనే యిరువదిమూళ్ళ పొడు గెదిగె నఁట. అప్పుడు ముని వానిం బిలిచి నోరు తెరువుమని యానతిచ్చి బప్పఁ డట్లు చేయ తుబుక్కున మొగముపై నుమిసెను. రాజకుమారున కది కడు నసహ్యముగఁ దోఁచుటంజేసి యతఁడు సిద్ధు నియుమ్మి తననోటఁ బడకుండ నించుక యావలకుం దప్పుకొన, నది వానికాలిపైఁ బడియె. సిద్ధుఁడది గనుంగొని, నీవు నే జెప్పిన చొప్పునఁ జేసితివేని చిరంజీవివై యుందువుగద! కాని మ్మిప్పుడైన నీ కేయాయుధమువలనను భయము గలుగదని పలికి యంతర్ధానమయ్యెను. అనంతర మాబప్పఁడింటికరిగి జరిగినవృత్తాంతమంతయుఁదల్లి కెఱింగింపనామెయు, నతిలోకంబగు నయ్యద్భుతంబున కానంద పరవశయై 'నాయనా! నీ వందఱనుకొన్నట్లు పశులకాపరివి కావు; సకల మహీభరణ దక్షుండవగు రాజపుత్రుఁడవు; నేను రాజకన్య' నని గుట్టు నెల్లడిచేసి పూర్వవృత్తాంత మెఱింగించెను. బప్పఁడది విని నాఁడు మొదలాపులమందలఁ గాఁచుట మాని రాచరికము సంపాదింప దేశముల వెంటఁ దిరుగ నారంభించెను. ఆసమయమున బప్పఁడు నాగేంద్రగ్రామమును విడుచుటయు నాతనికి మిక్కిలి క్షేమకరము. ఏలనన నాతని విషయమై దుర్భరమగు నొక చెడువాడుక వ్యాపించుటం జేసి, యూరెల్ల నట్టుడికిన ట్టుడుక సాగెను. గ్రామనాయకుని కూఁతురు సంప్రాప్త యౌవనయై వివాహయోగ్యయగుటం జేసి దానికిం దగు వరుఁ డొకఁడు లభించెను. వివాహప్రయత్నము లన్నియు జరిగి సిద్ధముగనుండ ముహూర్తము నిశ్చయించుటకు వచ్చిన బ్రాహ్మణుఁడు బాలికజాతక

మును జూచి గ్రహసంచారమును బట్టి యామెకు నదివఱకే వివాహ మయినదని చెప్పెను. ఊరిపెద్దలీమాట విని మితిమీరిన యలుకచే మండిపడి బాలికను నొక్కయడుగ నామెయు భయపడుచు వెనుక నెఱపఁబడిన యాటపెండ్లి నెఱిఁగించెను. ఆతెగవారి శాస్త్రమును బట్టియు, నాచారమును బట్టియు, కొంగులు ముడివేయుటయుఁ జేతులు పట్టుకొనుటయు, జెట్టుచుట్టు తిరుగుటయు, నిజమయిన వివాహమును సూచించుటం జేసి బప్పఁడు గ్రామమునందలి యారువందల కన్యలకు విధిగా మగఁడయ్యె నని పెద్దలుకు జెంకుటకు తగినంత కారణము లేకపోలేదు తనతోడి పసులకాపరులలో నొకనివలన నీసం గతిని బప్పఁడు విని క్రోధపరవశు లగు మామగార్ల బారినుండి తప్పించుకొని తత్క్షణమా గ్రామమును విడిచి కొంతదవ్వరిఁగి గొప్ప బయలునేల నొకరాతిపైఁ గట్టఁబడి చిత్తూరినగరము బ్రవేశించెను. ఆకాలమున చిత్తూరునగరము మాళవరాజవంశస్థుఁ డగు బప్పని మేన మామ పాలించుచు, చిరకాలముక్రిందటఁ జూచిన తన తోఁబుట్టువును మేనయల్లుని గారవించెను. ఎవరో యెచ్చటనుండి వచ్చెనో యెవ్వరికిం దెలియని యాక్రొత్తచుట్టాలపై రాజునకుం గలయాదరంబును గౌర వంబునుఁజూచి రాజాశ్రితులందఱుఁ గడునల్గి తమ పట్టణముపై నొక శత్రువుదండెత్తిరా వారందఱు నతనికి సహాయముగాఁ బోరరయిరి. రాజు వారిని సాయమడుగ మేనమామచేసినయాదరంబునకెల్ల బప్పఁడు తగినవాఁడైన పక్షమున యతఁ డొక్కఁడే పగతురం దాఁకి జయింపఁ గలడు. ఇంక మాసహాయ్య మేమిటికు? కావలసినయెడల మామడి మాన్యములనైన వదలుకొని మే మొదయింపఁ బోవుదుము. కాని, నీపక్షమున బోర మని రాజునకు వారు ప్రత్యుత్తర మిచ్చిరి. బప్పఁడు జంకును గొంకును లేక యొక్కఁడే యుద్ధమునకు సిద్ధ మయ్యెను. ఆతని సాహసమును జూచి సరదారు లందఱు దమతమమనస్పర్ధలను విడిచి సిగ్గుపడి యెట్టకేలకుఁ బప్పనివెంట రణంబునకుం బోయిరి.

నాటికలహంబున శత్రురాజు బప్పునిచే పరాజయము నొంది యాశూర శిఖామణికి తనకూఁతు నిచ్చి వివాహము చేసెను. సరదారు లందఱు బప్పునిం జేరఁబిలిచి యారాజు దుష్పరిపాలనముచే దమకు విసువుఁ గలిగెననియు, నందుచే మామను సింహాసనభ్రష్టుని జేసి యల్లుండు గద్దెయెక్కి పాలించిన నుచితముగ నుండు ననియు, నుపదేశించి యట్లు చేయఁ బ్రోత్సాహపరచిరి. బప్పఁడు నిశ్శంకబిరుదుం డగుటచే సరదారుల సాయమున మేనమామ యని సంశయింపక, తేనిం బారఁదోలి రాజ్య మాక్రమించెను. తొల్లి సిద్ధుండు, బప్పని యేకలింగస్వామికి ధర్మకర్తగా నేర్పరచెను. అదిగాక బప్పఁడు హిందూమతప్రభాకరుఁ డనియును సర్వభూమండలాధీశ్వరుఁ డనియు బిరుదులు గ్రహించెను. అతఁడు చిత్తూరుదేశము చండశాసనుఁడై చిరకాలము పాలించి రాజ్యము గడువృద్ధి చేసెను. అతఁ డనేకకన్యలను వివాహ మాడెను. అందు ద్వీపాంతరములనుండి వచ్చిన యొకానొకరాజకన్య తనసారెతో నొక దేవీవిగ్రహమును దెచ్చి కోటలో నుంచెను. లోకమాత యగు నాదేవి బహుసంవత్సరము లాకోటను సంరక్షించెనఁట. కాని యొక పిరికి రాజు మంచిసమయమున కోటను విడిచి పోయెను. ఆద్వీపాంతర రాజకన్యకవలన బప్పని కుదయించిననందనుఁడు పితురనంతరమున సింహాసన మెక్కెను. బప్పనిజీవిత మంతయు నెట్టి యద్భుతకథలతో నిండియుండెనో, వానిమరణము నట్టికథలతో నిండి యున్నది. అతఁ డతి వృద్ధుఁడైనవెనుక రాజ్యమును, భార్యలను బిడ్డలను విడిచి సేనలం గూర్చుకొని, పశ్చిమదేశముల పయి దండువిడిసి, చూచినతావెల్లఁ జయించుచు, తుట్టతుదకు కొరాసానను మ్లేచ్ఛదేశముఁ జేరి, యచ్చట నొకరాజ్యము స్థాపించెను. కాశ్మీర, గాంధార, పారశీకప్రభువులును, కాఫరస్తాను, ఇస్పహాను దొరలును, తక్కుంగల పశ్చిమదేశాధీశ్వరులును వానికి లోఁబడి కప్పముఁ గట్టిరఁట. బాల్యమునందుఁ బోలె వార్ధకమునందును నతనికి వివాహేచ్ఛ మిక్కుటమగుటఁ జేసి మ్లేచ్ఛ

సామంతరాజపుత్రికలఁ బలువుర పాణిగ్రహణము జేసికొని యాకన్నెల వలన నూటముప్పదుగురు కుమారులం గనె నని చెప్పుదురు. ఈకొడుకులే నూటముప్పది పటానుతురుకతెగలకు వంశకర్తలై యుండె నని ప్రసిద్ధి గలదు. మున్ను చిత్తూరిపై విసుకు పుట్టినయట్లు కొరాసానుపై సయితమాతనికి విసుగు జనింప నతఁ డాదేశమును వైభవమును విడిచి తిరిగి పరమపావనమగు మహామేరుశైలము నెక్కి జితేంద్రియుఁడయి సన్యసించి జపతపంబుల కాలముపుచ్చి యెట్టకేలకు శతవృద్ధయి శరీరము విడిచెనఁట. ఈతఁడు చచ్చి లోకము విడిచినను, నద్భుతములు, మహిమలు వీనిని విడువవయ్యె. అతని మొదటి ప్రజలగు హిందువులును, తరువాతప్రజలగు మ్లేచ్ఛులును వానికళేబరవిషయమై వివాదపడిరి. హిందువులు తద్దేహము నగ్నిసంస్కారముఁ జేయవలయు ననిరి. మ్లేచ్ఛులు నేలం బూడ్చిపెట్టవలయు ననిరి. ఇట్లుకొంత తడవు మ్లేచ్ఛ హిందువులు కార్యనిశ్చయముఁ జేయలేక వివాదపడుచుండ నప్పుడందులో నొకఁడు శవముమీఁద గప్పినబట్ట నించుక యెత్తెను. అప్పటియద్భుత మే మని వర్ణింపను. ఆస్థానమందు? బప్పరావుల శరీరముఁగాని దానిజాడఁ గాని యొక్కింతయు గానఁబడక పోవుటయేగాక, శవమును పండుకొనఁ బెట్టినచోట భూమిలోనుండి లెక్కలేని తామరపువ్వులు మొలకలెత్తెను. ఈవిధమునఁ బప్పఁడద్భుతముగా నస్తమించెను. ఈబప్పరావులే, మీవారు సంస్థానము నేలుశిశోదయ వంశజులగు రాజులకు మూలపురుషుడు. అతని యనంతరమున సింహాసనమునకు వచ్చిన ప్రభువులుఁ గొందఱు బప్పనివలెనే రావులని బిరుదము వహించిరి గాని, యిటీవలవారు రాణాయను నామము ధరించిరి. బప్పరావుల కాలము మొదలు చిత్తూరురాజులచటి శివాలయమునకు ధర్మకర్తలై వారు స్వయముగా నాలయమునకుఁ బోవునపుడు దేవునకు నర్చకులైయుండెడు నాచారముగలదు.

సింగునకు వర్తమాన మంపెను. తనపగతుఁడు తనవలె మాటదప్పని మనుష్యుఁ డనుకొని భీమసింగు వానికోరికఁ దీర్చుట కియ్యకొనెను. అల్లాయుద్దీను పరమానంద భరితుఁడై స్వల్పపరివారముతోఁ జిత్తూరు కోటకుం జని రాచనగరుఁ బ్రవేశించి యచ్చట నొక నిలువుటద్దములోఁ బద్మినీరూప ప్రతిబింబమును జూచి కృతార్థుడై భీమసింగున కెన్ని యో సలాములు చేసి కోట విడిచిపోయెను. అంతటి చక్రవర్తి తనయింటికి వచ్చినప్పుడు కొంతదూరము వానిని సాగనంపకపోవుట సదాచారము కాదని యెంచి రాజపుత్రశూరుఁడు కోట విడిచి కొండ దిగి చక్రవర్తివెంట శిబిరమునకుఁ బోయెను. పద్మినీదేవి సొగసులుగులుకు తమ్మికొలను కెలఁకున నొకమేడలో నుండి ప్రాణేశ్వరునిరాక కెదురు చూచుచు నెంతసేపటికి నతఁడు రామిఁకలవలపడ జొచ్చెను. మానధనుఁ డగు భీమసింగు తన్ను సాగనంపుటకుఁ దప్పకవచ్చునని యెఱింగి కఱకుతురక తనశిబిరముచెంత నొక గుట్టచాటున నాయుధహస్తు లగు భటులను దాఁచినందున రాజపుత్రుఁడు చక్రవర్తివద్ద సెలవుంగైకొని కోటకుం బోవ మఱలినతోడనే తురకజోదులు వానిపైఁ బడి పట్టుకొని శిబిరమునకుం గొనిపోయి యజమానుని యానతిం జెరఁబెట్టిరి. చక్రవర్తియుఁ దనకావించిన గొప్పపనికి సంతసించుచుఁ 'బద్మినీదేవిని నాకుం గానుకగా సమర్పింపకపోయినపక్షమున భీమసింగు నింక విడుచువాఁడఁ గా'నని ప్రతినఁ జేసెను.

ఇంతలో సేవకులు పరుగుపరుగున వచ్చి యాయశుభవార్త దెలిపి దేవిని రాజబంధువులను దుఃఖమగ్నులం జేసిరి. తక్షణము రాజపుత్రనాయకు లందఱును గర్తవ్యమును నిర్ణయించుటకుం గొలువుఁ దీర్చి భీమసింగువంటి శూరశిఖామణిని గోల్పోయి చిత్తూరు రాజ్యలక్ష్మిని దిక్కుమాలిన దానిగాఁ జేసి రాజకుమారు నసహాయుఁ జేయుటకంటెఁ బద్మినీదేవి నాదురాత్మునికడకుఁ బనుచుటయె కాఁలో చిత మని సిద్ధాంతీకరించిరి. పద్మిని, ప్రాణరక్షణమునకన్న మానరక్ష

తమే యధికముగా నెంచుకొను రాజపుత్రస్త్రీ యయ్యు రాజబంధువులు చేసినతీర్పు నీచమని నిరాకరింపక యాపత్సమయమున మానభంగము రాకుండఁ గాపాడు నాయుధమును జెంతనుంచుకొని పోవుటకు సిద్ధమయ్యెను. అంతటఁ జిత్తూరు కోటలోనుండి యేడువందల పల్లకులు స్కంధావారమునకు బయలుదేరెను. పల్లకి కాఱుగురు బోయలు చొప్పున రమారమి నాలుగువేలమంది బోయ లోంకారధ్వనులచే దిక్కులు పిక్కటిల్లునట్లు వానిని మోసికొనిపోయి చక్రవర్తి శిబిరమున దింపిరి. పద్మిని మేనమామయగు గోరాసింగును వాని యన్నకొడుకు పండ్రెండేండ్ల ప్రాయమువాఁడు బాదూలుసింగును పల్లకులవెంట వచ్చిరి. పద్మిని వెంటఁ బల్లకులలోఁ గూర్చుండి వచ్చిన తక్కినవా రెవరిని చక్రవర్తియడుగఁ బద్మినీదేవిని సాగనంపుటకై చెలికత్తెలుఁ, చుట్టములు పరిచారికలు లోనగువాండ్రు ప్రేమాతిశయమున వచ్చిరని గోరాసిం గుత్తరముఁ జెప్పెను. రాజపుత్రస్త్రీల ఘోషా చెడకుండఁ జక్రవర్తి గుడారములు వేయించి జాగ్రత్తపెట్టించుటచే బోయలు పల్లకుల నచ్చట దింపిరి. గోరాసింగు చక్రవర్తియొద్దకుఁ బోయి తనమేనకోడలు కడసారి భర్తతో మాటలాడఁ గోరుచున్నది కావున నట్లుచేయుట కనుమతింప మని ప్రార్థింప నల్లాయుద్దీను సంతోషపరవశుఁడై యందుకు సమ్మతించెను. భీమసింగు గుడారములోపలి కరిగి లోనివారితో నించుక మాటలాడి పద్మిని యెక్కివచ్చిన దన్నపల్లకి నెక్కి మెల్లమెల్లఁగ నావలికిం దాఁటెను. కుటిలుఁ డగుచక్రవర్తి పద్మినిని స్వీకరించియు భీమసింగును విడువ నిచ్ఛగింపక భీమసింగు తప్పించుకొనిపోవుట గ్రహించి వానిం బట్టుకొమ్మని విచ్చుకత్తుల జోదులఁ బంపెను. ఆసమయమునఁ మహమ్మదీయుల కద్భుతముగ సింహళరాజకన్య యగు పద్మినీదేవియు నామెపరిచారికలు వచ్చుటకుమారుగ నేడువందలపల్లకులనుండి యేడు వందలమంది మహావీరు లగు రాజపుత్రులు వెలువడి యాయుధపాణులై నిలిచిరి.

కల్లకులు మోసినబోయ లందఱు సైనికులై కత్తులు దూసి యుద్ధసన్నద్ధులైరి. చక్రవర్తిసేన యింతపాటు వచ్చునని యెఱుంగక నిర్లక్ష్యముగ నుండుటంజేసి రాజపుత్రసైనికులు కఱకుతురకలపైఁ బడి సంహరించి సైన్యంబును బెగ్గాపంచలు చేసి తురకలు తమరాజునకుఁ గావించినద్రోహమునకుఁ బరాభవమునకుం దగినట్లు కసిఁదీర్చుకొనిరి. రాజపుత్రు లసహాయశూరులై పగతురం బొడిచి నురుమాడిరిగాని చక్రవర్తియొద్దకుఁ బోయి వానిం గడతేర్ప నేరక నలుదెసలం గ్రమ్మిన మ్లేచ్ఛసైన్యంబుచేఁ గ్రమక్రమంబునం గూల నారంభించిరి. భీమసింగును పట్టుకొనుటకు వెంటనంటి చన్న తురక బంటుల కతఁడు దొరకక పల్లకిదిగి వేగవంత మగునొకగుఱ్ఱము నెక్కి ప్రాణము దక్కించుకొని మీవారురాజ్యమును సంరక్షించుటకు బ్రతికి కోటలోఁ బడెను.

అల్లాయుద్దీను నీవిధముగ వంచించి భీమసింగుప్రాణముఁ బద్మినిమానముఁ గాపాడినగోరాసింగును దక్కినరాజపుత్రశూరులును స్వదేశమునకయి ప్రాణముల విడిచి యుద్ధభూమిని బడియుండిరి. రణనిహతులగుశూరులపత్నులు చిచ్చురుకుటకు సిద్ధముగ నుండ నంతలో యుద్ధమునుండి తప్పించుకొని బాలుండగు బాదూలుసింగచ్చటికి వచ్చెను. గోరాసింగుభార్య వానిం జూచి 'నాయనా! కయ్యమున నాప్రాణేశ్వరుం డెట్లువర్తించెనో వినఁగోరుచుంటిగాన నేనాయనను గలసికొనుటకుఁ బోవకమునుపే నాకెఱిఁగింపు' మనియడిగెను. ఆపలుకులు విని బాదూలుసింగు "తల్లీ! అతఁ డిట్లు వర్తించినాఁడని నేను వర్ణింపఁగలనా? నీహృదయేశ్వరుండు స్వదేశ సంరక్షణమునకై శౌర్యము మెఱయఁ బోరాడి తనకొన్నెత్తుటిచే భూదేవి నలంకరించి ప్రాణములఁ బరిత్యజించి వీరస్వర్గముఁ జూరఁగొని యున్నవాఁడు. పగతురకళేబరంబుల మెత్తనిపాన్పుగఁ గావించుకొని యొకకఱకుతురక మేనుతలగడ నమర్చుకొని వీరశయనమునునుండి చచ్చియుఁ బగతురకు వెఱపుఁ గొలుపుచున్న వాఁడు సుమీ" యని విన్నవించెను. ఆ

మాటలు విని యావీరపత్ని సేనికిఁ దడయరాదు. ఆలస్యమైన నాజీవితేశ్వరుఁడాగ్రహింపఁ గలఁ డని నిర్భయముగ నిర్విచారముగ నిశ్శంకముగఁ జిచ్చురికి మృతినొందెను. అప్పుడు మీవారురాజ్యమంతయు దుఃఖసముద్రనిమగ్న మయ్యెను. రాజపుత్రవీరులలో ననేకులు మృతినొందినను జక్రవర్తి చిత్తూరుకోటం బట్టుకొను విషయమున నాస వదలుకొని చిన్నబుచ్చుకొని ఢిల్లీనగరమునకుం బయనమైపోయెను.

చక్రవర్తి కంతటితో బుద్ధి వచ్చియుండునని రాజపుత్రులు తలంచిరిగాని యాపంతగొండి చిత్తూరునందు జరిగినపరాభవము నిప్పువలె వానిహృదయమును దహించుటం జేసి పగదీర్చుకొనుటకుఁ దగిన సమయమును నిరీక్షించుచుండెను. వెనుకటికయ్యమునాటికి బాలుఁడైన లక్ష్మణసింగు యుక్తవయస్కుఁడై రాజ్యభారము బూని క్రమక్రమంబునఁ బండ్రెండుగురుకొడుకుల తండ్రియయ్యెను. భీమసింగు పద్మినీదేవినిం గూడి యెప్పటికిని రాజగౌరవము నందుచు దేహదార్ఢ్యము గలిగి తమ్మికొలనిచెంత మేడలో సుఖించుచుండెను. అల్లాయుద్దీను చక్రవర్తియు నేపని చేయుచున్న నేవిషయమై యాలోచించుచున్న నెవరితో మాటలాడుచున్న పద్మినీముఖపద్మమును మఱువక యుత్కంఠముతో నుండెను.

ఇట్లుండి యుండి ప్రజలకు దుర్భరముగఁ బన్నులుగట్టి ధనము చేర్చి మహాసైన్యమును గూర్చుకొని మీవారుపై దండెత్తి చిత్తూరుకోటను మరల ముట్టడింపసాగెను. చక్రవర్తిసాహసమును జూచి రాజపుత్రులు తొలుదొల్త నెగతాళి చేసిరి. రాతిగద్దియపైఁ గూరుచున్న యంగనలవలెఁ బురలక్ష్మి చక్రవర్తికి దుర్భేద్యమైనట్లు కనఁబడెను, కాని తూర్పుద్వారమువద్ద నేల కొంచె మెత్తుగనుండినందునఁ జక్రవర్తియది కనిపెట్టి యాచో సెత్తుచేయింపఁ దలంచి తట్ట కొకడబ్బు చొప్పున నిచ్చెద నని చెప్పి సైనికులచేత మట్టి మోయించి కోట యెత్తున నొకదిబ్బ గావించి దానిమీఁద గోడలను బగులగొట్టుటకు

కోట సంరక్షించువారిఁ జంపుటకు లోపలివారిఁ గడతేర్చుటకుఁ దగిన యుద్ధసాధనములును యంత్రసాధనములును బెట్టించి పని జేయించెను. కోటలోపల నున్న రాజపుత్రులకు లోకసామాన్య మగుప్రతాపపౌరుషములు కలవుగాని మహమ్మదీయులవద్ద నుండు యాంత్రసాధనాదులు లేకపోవుటచేఁ గోట నిలుచుటయుఁ దమప్రాణములు దక్కుటయు నసాధ్యమని తలంచిరి. అంతలో వర్షకాలము ప్రారంభమై రాజపుత్రుల బాధల నధికము చేసెను. రాణా యగులక్ష్మణసింగొకనాఁడు రాత్రి మేల్కాని యొక చోట నొక్కఁడు గూర్చుండి మావారు రాజ్యమునకు రాఁదలంచిన మహోపద్రవమును గూర్చి యోచించు చుండఁగ నొకమూలనుండి "నాకాఁకలి యగుచున్నది నా కాఁకలియగుచున్న" దని యొకధ్వని వినఁబడెను. ఆశబ్దము విని యతఁ డదరిపడి దిగ్గునలేచి నలుకెలంకులఁ జూచునప్పటికి వాని యెదుట దీపము వెలుఁగున భయంకరాకారము కల యొక పెనుభూతము గనఁబడెను. లక్ష్మణసింగు దానిం గని యామె చిత్తూరునగరమునుగాపాడు పురదేవత యని నిశ్చయించి దానితో "రాజపుత్రుల నెత్తురు కావలసినంత ద్రావితివి గదా నీకిం కేమి కావలయు" నని భయభక్తులతో నడిగెను. అప్పుడా పాడుదయ్యము వానితో "నాకు రాజుల నెత్తురు ద్రావినం గాని తనివి సనదు. ఈనగరమునకు నాసహాయము గావలయునేని మూర్ధాభిషిక్తులగు రాజులు పండ్రెండుగురు నాకు బలికావలయు" నని యుత్తరమిచ్చి యంతర్ధాన మయ్యెను. రాణాయు మిగిలినరాత్రి యంతయు నిశ్శబ్దముగాఁ గడిపి ప్రాతఃకాలమున సేనాధిపతులను బంధువులను రావించి కొలువుదీర్చి రేయి జరిగినచిత్రకథ వారి కెఱింగించెను. కాని వారెవ్వరాకథ నమ్మరైరి. 'మాటలు నమ్మరేని మీరీ రాత్రి నామందిరమునకు వచ్చి యేమిజరుగునో చూడుఁడు. ఆదేవత మరల రావచ్చు ననిఁ నేఁ దలంచెద' నని రాణా పలుకుటయు రాజబంధువు లారాత్రి వాని మందిరమున కరిగి కనుమూయక చూచుచుండ నడి

రేయి వెనుకటియట్లు భూతము కనంబడలేదుగాని వినువారి గుండెలు జల్లుమనునట్టు లీక్రిందపలుకులు వినంబడెను. "నా కాంకలి యగుచున్నది. నా కాంకలి యగుచున్నది దురాత్ములగు మ్లేచ్ఛుల నెత్తురెంత ద్రావినను నాకుఁ దృప్తిలేదు. నాకు రాజుల రక్తము గుటగుట ద్రాగవలెనని యున్నది రాణాకుటుంబమునుండి పండ్రెండుగురు రాజకుమారుల నేరి యందొక్కొక్కనికిఁ బట్టాభిషేకముఁ జేసి ఛత్రచామరాది రాజచిహ్నములిచ్చి మూఁడు దినములు మీ వారు రాజ్యము వానిచేత నేలించి నాలుగవ దినమున మ్లేచ్ఛులమీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బంపుఁడు. ఒకనితరువాతనొకని నీవిధముగ బలియిచ్చిన నేను జిత్తూరు నగరమునుండి దేశమున కొకభంగము రాకుండఁ గాపాడెదను."

పురదేవత పలికిన యీదారుణవచనములకు నాఁడచ్చటఁ జేరిన రాజపుత్రులలో శంకించినవాఁడు వెఱచినవాఁడు నొకఁడయినను లేఁడయ్యె. రాణాకొడుకులు పండ్రెండుగురు దేశక్షేమకరమగు నీపనికిం దమప్రాణముల నిచ్చెదమని నిర్భయముగఁ జెప్పి నేను ముందు బోవుదు నేను ముందు బోవుదు నని తమలోఁ దాము వంతులు వోవఁ జొచ్చిరి. తుట్టతుదకు జ్యేష్ఠకుమారుఁడు తండ్రికడుపునఁ దాను దొలుదొల్త నుదయించుటచే ముందుగఁ బోవుటకుఁ దనకు స్వాతంత్ర్యము గలదని వాదింప వానియనుజు లందఱు నందుకు సమ్మతించిరి. గ్రామదేవత చెప్పిన ట్లతఁ డభిషిక్తుఁడయి మూఁడుప్రొద్దులు రాజ్య మేలి నాలవనాఁడు పగతుర దాఁకి వీరస్వర్గము నొందెను. అనంతరము రెండవకుమారుఁ డగునజేయసింగునకు వంతు వచ్చె. ఇతఁడు తండ్రికిఁ దక్కిన కొడుకులకన్న నధికప్రియుఁ డగుటచేఁ దండ్రి "నాయనా! అందఱు నన్ను బాసి పోవఁ దలఁచుకొన్నను నీవైన నాకడఁ గొంత తడ వుండి నాకూరట గలుగఁజేయు మని దీనముగ వేఁడుకొనఁ గుమారుఁ డట్లు చేయుట కిష్టము లేకయుఁ దండ్రిమాటఁ దీసివేయు లేక, క్రమక్రమంబునఁ దక్కిన సోదరు లందఱు రణమునఁ దెగువఱకు

జనకుని సమీపమున నుండెను. రణమునకుఁ బోవుటకుఁ గుమారుని వంతు వచ్చినదని తెలిసికొని రాణా మంత్రుల సామంతుల సేనాధిపతుల రాజబంధువులఁ బిలిపించి కొలువుఁ దీర్చి "శూరులార! హతశేషుఁడైన నాప్రియనందనుఁ డజేయసింగు పోవలసిన కాలము వచ్చినది. ఈనగరరక్షణమునకయి యీబాలునిబదులు పెద్దవాఁడను నేనే ప్రాణము లర్పించెదను. దైవానుగ్రహ మున్న యెడల మనమిప్పుడు చేయఁజాలని యీవీరకర్మ మీబాలుఁడు చేయఁగూడదా!" అని సభ్యుల మనస్సులు నీరగునట్లు జాలిగఁ బలికెను. ఆపలుకులు విని సభాసదు లందఱు నైకకంఠ్యముగ "వలదువలదు మీరొక్కరు పోవలదు మనమందఱముఁ గలసియే పోవుదము. ఇప్పుడే యుద్ధసన్నద్ధులమై వీరకంకణములఁ గట్టుకొని పసుపుబట్టలు ధరించి ఖడ్గపాణులమై మీవెంటవచ్చి చిత్తూరుపురరక్షణమునకు మాయసువుల విడిచెద" మని శౌర్య ముట్టిపడ నుత్సాహవచనములఁ బలికిరి.

అంతట రాణా వారితో నిట్లనియె సరే! మీ రట్లే చేయవచ్చునుగాని మనయంతఃపురస్త్రీలు పాపమునకు వెనుదీయని పచ్చితురకలపాలుగాకుండునట్టి యేర్పాటులు మనము సేయవలయును. పిమ్మట మనము నిశ్చలమనస్కులమై పగతుర దాఁకవచ్చును. అనుటయు నందఱు నది యవశ్యకర్తవ్యమని తత్ప్రయత్నములఁ జేయఁదొడఁగిరి. ఆకోటలో నాపత్కాలమున దాఁగొనుటకు నిడివియు సన్నదనమును గల నేలగదులు సొరంగములు గుహలు గొన్ని కలవు. సేవకులాస్థలములలో కట్టెలతో చితులం బేర్చి చమురుబిందెల నచట సిద్ధపఱచిరి. అంతయు నాయత్తమగుటయు నంతఃపురకాంతాజనంబులు రాణి మొదలు దాసివఱ కందఱుఁ బసపుబట్టలు గట్టి సమస్త భూషణములు ధరించి పెండ్లికిఁ బోవు తెఱంగున సంతోషముతో నొకయుత్సవము జరిగినట్లు గుహలలోనికిం బోయి మల్లెపూపాన్పుల నెక్కినట్లు చితులపై దుమికి శరీరము లగ్నిహోత్రున కాహుతులు చేసిరి. తన

కారణమున మీవారురాజ్యమున కంత దురవస్థసంభవించెను గదా యని చింతిలుచుఁ బద్మినీదేవియుఁ దక్కిన కాంతలతోడ నిప్పుగుండము వద్దకుఁ బోయి సాటిలేని తనచక్కని మే నగ్నిహోత్రున కాహుతిఁ జేసెను. పిమ్మట మగవాండ్రు వారు వచ్చినందున వారందఱు పసపు బట్టలను గట్టుకొని మృత్యుకన్యను వరించు పెండ్లికుమారులవలె సమర రంగమునకుఁ బయనమైరి. ఆజోదులను మొదగాఁడై నడపింప నజేయ సింగు సిద్ధమయ్యె. కాని రాణా వాని నట్టి ప్రయత్నమును డి మరల్చి "నాతండ్రీ! నాకంఠమునఁ బ్రాణము లుండ నావంశ మంతమయ్యె ననుమాట నాచెవిని బడనీయక నీ వెందైనం జని నీప్రాణములం దక్కించుకొ'మ్మని శూరులగు రాజపుత్రులఁ గొందఱ సాయమిచ్చి కొడుకు నావలకుం బంపెను. అజేయసింగు జనకుని యదృష్టవశము ననో రాజకుమారుల నందఱఁ దనపొట్టం బెట్టుకొన్న పురదేవతాప్రసా దంబుననో శత్రువులకంటఁ బడకుండ నవ్వలకుఁబోయి సురక్షితమగు ప్రదేశమును జేరెను. కొందఱు నిరపాయముగ దాఁటె ననుమాట వినినతోడనే రాణా కోటతలుపులం దీయించి సైన్యంబును బగతురపైఁ బురికొల్పుటయు నాసేన దిగబారు సెలయేటిచందంబున వడివడివచ్చి మ్లేచ్ఛసైన్యంబు దాఁకె. రాజపుత్రయోధులు నెత్తురులు ద్రావవచ్చు బెబ్బులులట్లు కదనరంగముఁ బ్రవేశించి వీరావేశముచే నొడ లెఱుంగక నడచినచోటెల్ల పీనుఁగపెంటలు గావించుచు వేటాఱుతునియలుగఁ దురకల నఱకుచు వీరవిహారంబు సల్పిరి. రసపుత్రులకు శౌర్య మెంత యున్నను వారిసంఖ్య యనధికమగుటచేతను శౌర్యహీనులగు తురకల సంఖ్య మితిమీరి యుండుటచేతను గొట్టకొనకు విజయము మ్లేచ్ఛులకే లభించెను. రాజపుత్రసేనలు పేరైన లేకుండ నశించిన పిదపఁ జక్రవర్తి జయజయధ్వనులతోఁ గోటఁ బ్రవేశించెను.

అతఁడు ప్రవేశించి చూచునప్పటికి మహాలక్ష్మి విహరించు మందిరంబులు నిర్మానుష్యములై మృత్యుదేవత కొలువుఁజేయు

హజారములై యుండెను. పరిజనంబుల కోలాహలంబులఁ బ్రతిధ్వను లిచ్చు చనుకములు నిశ్శబ్దములై భయంకరములై యుండెను. వీధులు విపణితలంబులు గుళ్లుగోపురములు మఠములు మందిరములు వెలవెల బారుచుఁ గఠినచిత్తులైన తురకలకు సైతము వెఱపు గొలుపఁ జొచ్చెను. చక్రవర్తి యిల్లు పాడువడియున్న తావులు జూచుచు నంతఃపురమునకుఁ బోయి హృదయేశ్వరి యైనపద్మినికొఱకు వెదకులాడి యామె నెందుం గానక తనలో 'పురుషులందఱు యుద్ధమునం జచ్చిరి సరే. ఇది యేమి చిత్రము ఆడుది యొక్కతెయైనం గానంబడదు. ఆడువాండ్రందఱు నేమైరి చెప్పుమా?' యని విచారించుకొనుచు నలుదెసలు పరికించు చుండ నొకవైపుననుండి కమరుకంపుతోఁ గూడిన నల్లనిపొగ బయలు దేఱి వచ్చుచుండెను. దానింబట్టి శుద్ధాంతకాంతాజనంబులు చిచ్చురికి చచ్చి యుందురనియు వారితోఁ బద్మినియు నశించి యుండుననియు నిశ్చయించుకొని యందఱిప్రాణములఁ దీసినను తనమనోరథసిద్ధి గాక పోయెగదాయని బిట్టువగచి నిప్పులగుండములున్న యానేలగదులం జూడఁగోరెను. అల్లాయుద్దీను సేవకులగుండెలు తీసినబంటులే యైనను వారిలో నతిధైర్యవంతులు సైతమానేలగదుల తలుపులం దెఱవ సాహసింప రైరి.

నాఁటికి నేఁటికి నాస్థలంబుల కెవ్వరుఁ బోవజాలరు. ఒకమా రొక మనుష్యుఁడుమాత్రము మాచీఁకటి సొరంగముల ద్వారముల దాఁటి యావలకుం జని మరల నేదో భగవత్కటాక్షమునఁ బ్రాణములతో బయటికి రాఁగలిగెనని చెప్పుదురు. అచ్చటి యగ్నిహోత్రము లారక నివై యెడతెగక మండుచుండు ననియు నాద్వారముముందర నొక పెనుత్రాఁచుబాము చుట్టలు చుట్టుకొని పండుకొని యెవరయిన నచ్చటికి వచ్చినప్పుడు నిప్పులు విసముం గ్రక్కుచు వచ్చెననియు జనులు కొంతకాలము చెప్పుకొనిరి.

రాజపుత్రులది మొదలు రణరంగమున నెంతెంత శూరులైన శత్రులనైన నెదుర్కొన సాహసించిరిగాని యీనేలగమ్ముల జూచుటకు జనులైరి. మీవారుదేశస్థులగు రాజపుత్రులీనాఁడును గొప్ప యొట్టు పెట్టుకొనవలసినప్పుడు 'చిత్తూరు నాశనము చేసినట్టు' యను చుందురు. ఆనగరము ముమ్మారు మహమ్మదీయులచేత ధ్వంసము చేయఁబడి యిష్టదేవతలవల్లఁ బరిత్యజింపఁబడి మీవారు రాజకుటుంబముచేత విడువఁబడి యున్నందున నిప్పుడు పూర్వవైభవము దొలంగి నామావశేషమై కథావశేషమై చూచువారలకు వినువారలకు దాని చరితము దుఃఖకారణ మగును.

రాణా హమీరు.

అల్లాయుద్దీను చిత్తూరుపై దండెత్తకమునుపు రాణా లక్ష్మణసింగు యొక్క పెద్దకుమారుఁడు హరసింగొకనాఁ డండ్వాయడవికి సపరివారముగా వేఁటకుఁ జని గుహాలో నున్న యొక యడవిపందిని లేపి తఱుముగా నది దొరకక పఱచిపఱచి చివరకొకజొన్నచేనిలోఁ దూరి దాఁగెను. రాజకుమారుఁడును వానిబంట్లును చేనిచుట్టు కాచుకొని యుండి పంది నెవరయిన చేనిలోనుండి బయటకుఁ దఱిమిన బాగుండు నని తలంచిరి. ఆచేనిలోఁ బిట్టలఁదోలుటకై కట్టఁబడిన మంచెపై మాసిన గుడ్డలు కట్టుకొని దృఢశరీరముతో నున్నయొక పడుచుకన్య తప్ప చూపుమేరదూరములో వారికెవ్వరుఁ గనఁబడరైరి. వేటకాండ్రప్రయత్నముం జూచి యాబాలిక యీమృగమును మీవయిపునకుఁ దఱుముదునా యని రాజకుమారు నడిగెను ఆమె యేమిచేయునో యాచమత్కారమును జూడవలె నని యతఁడు సరే యట్లు చేయుమనెను. వెంటనే యాయువిద జొన్నకఱ్ఱ నొకదానిని బెరికి

చివర పసునుగాఁ జెక్కి మంచెవైపునకుఁ బోయి యొక్కనిమిసములో నాపందినిం బొడిచి చంపి రాజకుమారుఁడుఁ బరివారము నద్భుతపడు నట్లు దాని కళేబరమును బర బర యీడ్చి తెచ్చి వారి ముందుఁ బడ వైచెను. రాజకుమారుఁడు వేఁటాడఁ దలఁచిన జంతువును మఱియొకరు చంపినచో వారిప్రాణములు నిలుచుట యరిది. అయినను హరసింగు మాత్రము పడుచుపై కోపపడక సాహసమునకు మెచ్చుకొనెను. ఆబాలిక మరలఁ బొలమునకుఁ బోగా వేఁటకాండ్రు దాఁపునయున్న చిన్న యేటియొడ్డునకుఁ బోయి యన్నముఁ దిని సల్లాపములాడుచుఁ గూర్చుండిరి. అంతలో నొక మట్టియుండ విసవిసవచ్చి రాజపుత్రుని గుఱ్ఱపుకాలికిఁ దగిలెను. గుఱ్ఱముకాలు కుంటుబడెను. అందఱును కోపవిస్మయములతో నలుదెసలఁ జూడ వెనుకటి బాలిక మంచెపై నిలుచుండి వడిసెలతో రివ్వున రాళ్లు రువ్వుచు చేనిపై వ్రాలు పిట్టలం దోలుచు వారికన్నుల కగపడెను. ఆమె తన కావించిన తప్పెఱింగి వడివడి రాజనందనుని యొద్దకుఁ బఱతెంచి తన్ను క్షమింపు మని ప్రార్థించెను. అతఁడును బాలికపైఁ గోపింపక మంచి మాటలం బలికి యామెం బనిచెను.

ఆదినమున వేఁట ముగించి రాజపుత్రుఁడు పరివారసమేతుఁడై మందిరమున కరుగుచుండ నాబాలిక నెత్తిమీఁద పాలకుండతోను నిరుప్రక్కల మెడకు త్రాడుగట్టిన యొక్కొక మేకపిల్లతోను నడచుచు వారిపైపునకు వచ్చుచుండెను. ఆమెను జూచిన తోడనే యాపరివారములో నొకఁడు కొంటెతనమునకు నామె పాలకుండను జారవిడుచునో మేకపిల్లను వదలునో చూడ నభిలషించి యామెను బెదర గొట్టుటకై తనగుఱ్ఱమును యామెవైపునకు దుమికించెను. ఆబాలిక వాని టక్కరితనమును ముందే గ్రహించి జాగ్రతపడి యించుకయు జడియక చల్లగ నొక మేకపిల్లను గుఱ్ఱపుకాళ్ళకడ్డముగ వదలెను. గుఱ్ఱము బెదరి తత్తరపడి యాశూరశిఖామణిని నేలఁ బడద్రైచెను.

ఆపడుచు చెక్కుచెదరక పాలొకచుక్క యైనఁ దొనగకుండ చేతిలోని తాళ్లు వదలకుండ నేమియు నెఱుఁగనట్లు తన దారిం బోయెను. రాజకుమారుఁ డీవినోదమును గనిపెట్టి చూచి బాలికను బిలిచి నీ వెవ్వరిదాన వని యడిగెను. "నేను చందనవంశజుఁ డగు నొకరాజపుత్రుని కుమార్తెను. మాయిల్లిక్కడకు సమీపమే" యని బదులు చెప్ప 'రేపు మీతండ్రిని నాయొద్ద కొకసారి రమ్మని చెప్పు' మని పలికి యతఁడు త్వరితముగా నింటికిఁ బోయెను.

మఱునాఁ డుదయమున నా బాలిక తండ్రి రాజపుత్రునియొద్దకు వచ్చి తాను నిరుపేద యయ్యు నందఱు నాశ్చర్యపడునట్లు వానితో సమానముగఁ గూర్చుండి సమానునితో మాటలాడునట్లు సంభాషించెను. అప్పుడు హారసింగు నీకూఁతును నాకిచ్చి పెండ్లిచేయు మని యడుగ నావృద్ధుఁడు తనకూఁతుని రాజులకిచ్చు యుద్దేశము లేదని ఖండితముగఁ జెప్పెను. హారసింగు సజ్జనుఁడగుటచే వానిఁ జెరబెట్టించి యామెను బలవంతముగా గ్రహించుటకుఁ జెల్లుబడి యుండియు నట్టి పనిచేయుట కిష్టపడఁ డయ్యె. కాని యాముసలివాఁడు గృహంబునకుఁ బోయి త న్నామె మెచ్చుకొనునని తలఁచి జరిగిన వృత్తాంతమంతయు భార్యకుఁ దెలుప నామె కోపించి యెంత తెలివిమాలినపనిఁ జేసితిరి? సిరిరా మోకాలొడ్డుదురా? ఇప్పుడైనను రాజపుత్రునియొద్దకుఁ బోయి చేసిన తప్పుల క్షమింపుమని ప్రార్థించి కూఁతును వానికాళ్ళపైఁ బడవే యుమని మందలింప మఱునాఁ డతఁడు మరల చిత్తూరునకుఁ బోయి రాజనందనుని గాంచి తప్పు క్షమింపుమని ప్రార్థించి కూఁతును వానికిచ్చి వివాహముఁజేసెను. వా రిరువురకుఁ గలిగిన కొడుకే హామీరుసింగు.

చిత్తూరు పురరక్షణమునకు హారసింగు ప్రాణత్యాగము చేసిన నాటికి హామీరు మిక్కిలి బాలుఁడు. అజేయసింగును చిత్తూరు కోట నుండి దాటించి యావలకుఁ బంపునపుడు మీవారురాజ్యమునకుఁ దన ముద్దులమనుమఁడైన హామీరును యువరాజుగఁ జేసి సింహాసనన

మెక్కింపు మని లక్ష్మణసింగు కడసారపు కోరికగ నజేయసింగును గోరెను. హమీరు తగి యున్న యెడల నట్లు చేయును నని యజేయ సింగు వాగ్దానముఁ జేసెను. అల్లాయుద్దీనునకు వెరచి చిత్తూరునందలి స్త్రీలందఱుఁ జిచ్చురికి పురుషులందఱు శౌర్యము మెరయ యుద్ధము చేసి మృతినొందిన యానుర్దినమున హతశేషులై కొందఱు జను లజేయసింగుతోఁ గలిసి పారిపోయి కొండలలో కెయిల్వారలో దాఁగి యుండిరి. అల్లాయుద్దీను దేశమంతయు దోచుకొని నాశనము చేయుచున్నను వీరుమాత్రము వానికి దొరకక సురక్షితులై యుండిరి. పద్మినీ దేవి వసియించు మందిరము తప్ప చిత్తూరులో తక్కిన మేడల మిద్దె లన్నిఁటి నల్లాయుద్దీను పాడుచేసి తాను పోవునపు డానగరమునకు మల్దేవను హిందువును పాలకుఁడుగా నేర్పఱచి మీవారు దేశము నందలి యనేక పట్టణములను గూడ నాశనముఁ జేసి మరల ఢిల్లీకిఁ జనియెను.

కెయిల్వారాలో హమీరు తనపినతండ్రికుమారులతోఁ గలిసి విలువిద్య నేర్చుకొను చుండెను. విలువిద్య కఱమట కట్టియుడవు పే కదా తగినచోటులు. ఆకుమారులు మువ్వరచిరకాలములోనే పగతు దాఁకుటను యెట్లో పొంచి వైరిం బడగొట్టుట యెట్లో పఱచుచున్న పగవానిని సిలుగులు బెట్టుట యెట్లో నేర్చిరి. అల్లాయుద్దీను దేశము నందుంచి పోయిన సైనికులతోడను రాజ్యవిహీనుఁడై యడవుల జరి యించు రాణాకు లొంగుట కిష్టములేక స్వేచ్ఛగాఁ దిరుగు కొండ దొరలతోడను దోపుడుకాండ్రతోడను దుర్మార్గులతోడను పలుమారు వారు పోరాడుచువచ్చిరి. అట్టివారిలో బ్రిథానుఁడు ముంజజాతీయుఁ డగు నొకశూరుఁడు. ఆముంజుఁ డొకనాఁడు కెయిల్వారామీఁదికి దండెత్తివచ్చి రాణా నెదిరించి వానిని తలపై బల్లెముతోఁ బొడిచెను.

అజేయసింగు గాయమున కంత లక్ష్యముఁ జేయలేదుగాని తీవ్రమైన యాపరాభవ కళంకమును ముంజుని నెత్తుటితోఁ గడిగి

వేయవలయునని నిశ్చయించి తనకొడుకులం బిలిచి మీారు నా కపకారము చేసిన మూాంజుని పైఁ జని పగఁ దీర్చుకొనఁగలరా యని యడుగ వారు వీరపురుషోచిత మైనయుత్తర మొసంగ లేకపోయిరి. అప్పుడతఁడు హామీారునకుఁ దనకోర్కె నెఱిఁగింప నాకుమారసింహుఁడు పినతండ్రితో "నే నిదె పోవుచున్నాను నేను పగతుని జయింతునేని నన్ను మీారు వేగమే చూడఁగలరు అపజయ మొందుదు నేని మీారు నన్నిక నెన్నఁడు జూడ" రని ప్రతిజ్ఞంజేసి వెడలెను.

అనంతరము కొన్నిదినములకు కెయిల్వారాజులందఱు సంతసించునట్లు హామీారు విజయుఁడై వచ్చి పినతండ్రికి నమస్కరించి 'దేవరవారి శత్రునిశిర స్సిదిగో' యని మూాంజునితల వానిపాదముల పైఁ బడవైచెను. అజేయసింగు సంతోషమున బాలునిగౌఁగలించుకొని 'నాయనా! నీవే మీావారు దేశమునకు రాజు వగుదు వని నీనొసటను వ్రాసి యున్నది.' అని మూాంజుని నెత్తుటిలోఁ దనవ్రేలు ముంచి కుమారునిఫాలమున నెత్తుటిబొట్టు పెట్టి తత్క్షణమే వాని యువరాజుగఁ జేసెను.

అజేయుని కొడుకులవలన నించుకయు బాధ కలుగదయ్యె. ఏల యన నొకఁడు స్వల్పకాలముననే మృతినొందెను. రెండవవాఁడు రాజ్య సంపాదనమునకై దేశాంతరముల కరిగి మరల రాఁడయ్యె. కొండలు నడవులు దప్ప మీావారుదేశమున మంచిభాగము లన్నియు నప్పుడు ఢిల్లీ చక్రవర్తి స్వాధీనమున నున్నందున మీావారు రాణాగా నెవ్వరున్న నొకటియే యని యెంచి రెండవయతఁ డట్లుచేసె. తరువాత మూాఁడువందల యేండ్లకు భోంస్లేకుటుంబమున బుట్టి తురకరాజుల యేలుబడిచే సిలుగులఁ బడుచుండిన మహారాష్ట్రదేశంబునకు స్వాతంత్ర్యము కలుగఁజేసి తురకరాజులకుఁ బ్రక్కలో బల్లెమై ఢిల్లీపాదుషా యగు నౌరంగజేబునకు లోఁబడక వానిని బలుబాముల బెట్టిన దేశోపకారి యగు శివాజీ యీాతనివంశస్థుఁడే.

అజేయుని యనంతరమున హమీరు రాణా యయి ఢిల్లీచక్రవర్తి సైనికులతో క్రమక్రమమైన యుద్ధమును జేయుట కయి పూని తన్ను రాజుగా నంగీకరించి తనరక్షణ మపేక్షించినవారందఱు కుటుంబములతో వచ్చి కెయిల్వారాలో కాఁపుర ముండవలసిన దని యాన తిచ్చెను. అట్లు వారువచ్చి చేరినపిదప నారాజకుమారుఁడు వారిసాయమునఁ జక్రవర్తికి లోఁబడియున్న భూములలో దండువిడిసి దారుల నరికట్టి మ్లేచ్ఛసైనికులకు గర్భనిర్భేదకముగ విహరించెను. అప్పుడు రాణా హమీరుపేరు సింహస్వప్నమువలె నుండుటచే తురకసైనికులు వాని యెదుటఁ బడలేక కోటలో డాఁగిరి. అతని నొకవేళ తఱుముకొని పోదలంచినను కొండదారుల నతఁ డెఱిగినట్లు శత్రువు లెఱుఁగక పోవుటచేతను చుట్టుపట్ల ప్రజలందఱు వానియం దిష్టముగ నుండుట చేతను వైరులప్రయత్నములు నిష్ఫలము లయ్యె.

ఇట్లతఁడు వీరవిహారంబు సలుపుచుండ చక్రవర్తిచేఁ జిత్తూరు పాలించుటకు నియమింపఁబడిన మాలదేవు తనకుమార్తెను హమీరున కిచ్చి వివాహము చేయుటకయి వానిని రమ్మని వర్తమాన మంపెను. అతనియనుచరు లేదో ద్రోహము జరుగు నని పోవలదని ప్రార్థించిరి; కాని హమీరు వారిపలుకులు విని నవ్వి 'సాహసేలక్ష్మీ' యనుమాట నెఱుఁగరా? ఎట్లయినఁ జిత్తూరు మరలఁబట్టుకొనవలయు; నగర మేస్థితిలో నున్నదో తెలిసికొనుట కిదియే మంచిసమయము. కాన పోవక మాన నని కొందఱుమిత్రులం గలసి యశ్వారూఢుఁడయి యాకన్నియను జేపట్ట తనతాతతండ్రులు పాలించునగరమునకు జనియె.

మాలదేవుని మందిరము సమీపమున కతఁడు పోయినతోడనే వాని మనస్సు శంకింప నారంభించెను. పట్టణమందుగాని రాచనగరునందుగాని వివాహసంబంధ మయినశోభ యించుకయు గానరాదయ్యె. వేయేల? పెండ్లిప్రయత్న మున్నట్లే తోఁచదయ్యె. ఆస్థితిని జూచి వానియనుచరులు తప్పక ద్రోహము జరుగునని నిశ్చయించిరి. కాని

హామీారు వారిని వారించి నిర్భయముగ నిశ్శంకముగ గుఱ్ఱము డిగి లోపలి హజారమునకుఁ జనియె. అక్కడ మాలదేవు బంధుగణ సమేతుఁడయి యెదురుగా వచ్చి పెండ్లికొడుకును గారవించెను. పెండ్లి కొడుకువా రనుకొన్నట్లు ద్రోహ మేదియుఁ గనఁబడను గాని యది పెండ్లి వారియిల్లువలె నుండదయ్యె. అంతట మాలదేవు వధువునుం బిలిపించి యామె నప్పుడే యక్కడనే నొకబ్రాహ్మణునిచేత హామీారు నకు వివాహముఁ జేయించెను పెండ్లికుమార్తె మేలిముసుఁగుకొంగు నకు పెండ్లి కుమారుని శాలువ చెఱఁగు ముడివేసెడి తంత్ర మొకటి తప్ప మఱి యేతంత్రముగాని మంత్రముగాని కన్యాప్రదానముగాని ఫలప్రదానముగాని జరుగదయ్యె.

దంపతు లిరువురు రాత్రి గలిసికొన్నప్పుడు ప్రపంచమునం దే పురుషునకును భార్యగ నుండఁదగని యేవికృతవిగ్రహముగల కురూ పినో తనకుం గట్టిపెట్టి యుండరుగదా యని యనుమానించి హామీారు మునుముం దామె మేలిముసుఁ గెత్తి మొగముంజూచెను. ఆముసుంగు మఱుంగున హామీారు నిరుపమాన లావణ్యముఁ గలిగి శాంతరస మొలుకు వదనారవిందమును గనుంగొనెను కాని యామె యతిదుఃఖి తయై చిన్నఁబోయి మగనిమొగముఁ జూచుటకే సిగ్గుపడుచున్న దాని వలె కనంబడియె. ఆ తెఱంగున నున్నభార్యను జూచి హామీారు 'యే మిది మన కీవిధముగ నిర్మంత్రవిధిగా నిరూల్లాసముగా వివాహము జరుగఁ గారణమేమి? నీవిట్లు బిట్టువగవనేల?' యని యడిగెను. అన వుడు నాకుడఁతి మెల్లగ నాతని కిట్లనియె. "స్వామీా! దీనికారణమిదిఁ మిమ్ము మావాండ్రు నిష్కారణముగా వంచించినారు. మీాచెట్టబట్టిన యీాసేవకురాలు వితంతువుగాని కన్యగాదు. నేను పసిపాపనై యున్న నాఁడు మాతండ్రి నాకు వివాహము చేసె. పిదప కొన్నిదినములకే నాభర్త యుద్ధమున మృతుఁ డయ్యె. ఆయన మొగమైన నాకుజ్ఞాప కము లేదు." ఆపలుకులు విని హామీారు తానునిశ్చయముగ వంచింపఁ

మాలదేవునితనయులలో నొకఁడు హమీరు ప్రేరణమున వధియింపఁబడియె. రెండవవాఁడు వానికి లోఁబడి సేనాపతియై కొంతదేశమును జయించి యతని కొప్పగించెను. చిత్తూరునందున్న చక్రవర్తి సైనికులు రాణాయెదుట నిలువఁజాలరైరి. స్వదేశపురాజు లదివఱకే వానికి లోఁబడి యుండిరి. చిత్తూరునగరమునకు మీవారు దేశమునకు మరల నెప్పటి మహోన్నతదశ వచ్చెను. ఈనడుమ నల్లాయుద్దీను చక్రవర్తి మృతినొందుటచే ఢిల్లీరాజ్య మనేకసంక్షోభములకు లోనయి తనయవస్థలలోఁ దా నుండుటచే స్వతంత్రించిన విదేశములవంకఁ జూడలేకపోయెను. అందుచే మీవారురాజ్యము హమీరురాజ్యము హమీరు పాలనముక్రింద వృద్ధిఁ జెంది కడు బలపడియెను.

హమీరు చిత్తూరుసింహాసనమున సుప్రతిష్ఠితుఁ డయిన పిదప తురకలు కొల్లి చేసినచెరుపంతయుఁ జూచి దుఃఖించి మరల బాగుచేయఁ బూనెను. అల్లాయుద్దీను తాను గొనిపోయినంత గొనిపోయి తీసి కొనిపోలేని దానిని బాడుచేసి రాణాల ధనాగారమునందలి ధనమంతయుఁ గొల్లఁగొనెను. హమీరు చేయిదాఁటిపోయిన యమూల్యాభరణములకు ధనమునకు నంతగా విచారింపలేదుగాని కోటలో నడుగు పెట్టినది మొదలు పూర్వార్జితమగు నొకవస్తువునకై చింతిల్లఁజొచ్చెను. అదియేదియన మున్ను జగన్మాతయగు భవాని వంశకర్తయగు బప్పరావునకుఁ బ్రసాదించినదియు విశ్వకర్మ నిర్మితమైనదియు రెండంచుల వాడిగలదియు నగు మహాఖడ్గము. అదియెచ్చటనున్నదో యెవ్వరెఱుఁగకున్నను లోకమాత యాఖడ్గము మాత్రము గోహింసకుల పాలు సేయ దని యతఁడు నమ్మెను. అది చిత్తూరు ముట్టడిలో నెట్లో యదృశ్య మయ్యెననియుఁ బద్మినివలెనే నదియు శాశ్వతముగా నశించె ననియు జనులు చెప్పుకొనిరి. అయినను తనయందనుగ్రహించి తనకు మరల రాజ్యము నొసంగిన దేవత లాఖడ్గము మరల నియ్యకపోరని నమ్మి సకలదేవతలను ముఖ్యముగా నగరసమీపమున వ్యాఘ్రగిరి

మీఁద వెలసిన చారుణీదేవిని నతఁడు మిక్కిలి ప్రార్థించెను. అంతట చారుణీదేవి వానికిఁ బ్రత్యక్షమై యాఖడ్గ మంతఃపురమున క్రిందుగున నున్న నేలకొట్లలో నున్నది తీసుకొమ్మని చెప్పెను.

చిత్తూరు రాజపత్నులు రాజపుత్రికలు చిచ్చురికి వచ్చిననాఁడు మొదలింతవఱకు మనుష్యమాత్రుఁ డెవ్వఁడు సాహసించి యాస్థా రంగములఁ బ్రవేశింపలేదు. వచ్చినవారియాత్మ లచ్చట గ్రుమ్మరు చునియు ద్వారమున నొకమహాసర్పము బుసకొట్టుచు నిలిచి యెవ్వని దరిఁజేరనీయ దనియు ప్రజలు భయంకరములగు కథలం జెప్పుకొనుచు వచ్చిరి; కాని నూనూఁగుమీసములైన రాకమునుపే హమీరు మహా సాహసములు చేసిన శూరుఁ డగుటచే నీమాటలకు వెరువక దయ్యము లుండనీ దేవతలుండనీ పాములుండనీ యేముండని లోపలకుఁ బోయి ఖడ్గమును దెచ్చుకొనుట కతఁడు నిశ్చయించెను.

అట్లు కృతనిశ్చయుఁడై యాశూర శిఖామణి సూర్యరశ్మి యెన్నఁ డెఱుఁగని యామహాంధకార గుహాలలోఁ బ్రవేశించి మెరక పల్లము లెఱుఁగక చేతితో గోడలఁదడుముకొనుచు తనమీఁద మంద మందలుగా వ్రాలుచున్నవి గబ్బిలములో దయ్యములో యెఱుఁగ జాలక తాను త్రొక్కిపోవుచున్నవి తన తల్లియెముకలో తక్కిన రాజాంగనలయెముకలో యని తలంచుకొని జాలి నొందుచు పోయి పోయి తుదకు విశాలమగు నొక మహాభాగముఁ బ్రవేశించి యచ్చట నొక వెల్తురు జిమ్ము మంటయు పొగయు జూచి దాని సమీపించెను. సమీపించి చూచునప్పటి కామంట చుట్టు సగము సర్పదేహము సగము మనుష్యదేహము గలిగి వికృతవేషములతో నున్నకొన్ని స్త్రీ విగ్రహములఁ జూచెను. అందొకటి పండ్లికిలించుచు నీవెవ్వఁడవు? ఇక్కడ నీకేమిపని యున్నది? మాయుత్సవమున కేభంగము కావించె దవని వాని నడిగెను. అతఁడును నిప్పుపై నున్న యొక డేగిసాచుట్టు గూర్చున్న యాదయ్యముల యొద్దకుఁ బోయి మీఁపండుగ నేఁజెరుప

రాలేదు. విశ్వకర్మనిర్మితమగు నాఖడ్గమును నాకిచ్చిన నాదారిని నేఁ బోయెద ! నని చెప్పెను. ఆపొగనడుమ నుండి చూడ చూడ తలలు విరియబోసికొనియున్న యాదయ్యముల కొకిబికి మొగములు మఱింత భయంకరములై వికృతములై కానంబడియె. అప్పుడవి యతనితో మాటలాడక డేగిసామూత తీయుమని సన్న జేయ నతఁడు వెరువక యట్లుచేసి లోనున్న దానిం జూచెను. అతఁ డేమి చూచెనో యెవ్వ రెఱుఁగరు. అందొక చింపిరి దయ్యము వికవికనవ్వి డేగిసాలో నుడుకుచున్న పదార్థము కొంతఁదీసి యొక మూకుడులో బెట్టి తినుమని వానికిచ్చెను. అతఁడును సందేహింపక మారుమాటాడక యిచ్చిన దానిని భక్షించెను.

అప్పుడవి వానిని మెచ్చి యొకమూలనుండి రెండంచులఖడ్గమునుదెచ్చి వాని కిచ్చి పంపెను. హమీరును కృతకృత్యుఁడై యెప్పటియ ట్లంధకారబంధురమగు గుహను జాగరూకతతో దాఁటి బయటబడి విశ్వకర్మనిర్మితమగు ఖడ్గమును చేత ధరించి తనవారి కన్నులకు విందు చేసి యాఖడ్గముతో శత్రువులఁ దెగటార్చి మీవారురాజ్యము చిరకాలము బాలించెను.

చండుని కథ.

పదునాల్గవశతాబ్దముయొక్క యంతమునందు మీవారుదేశమునకు లఘుఁడను నతఁడు రా జయ్యెను. అతఁడు దనకుఁ బూర్వులైన హమీరు హమీరునికుమారుఁడు నడచినదారిని నడచి తొల్లి మీవారు రాజులు దుర్బలులైన కాలమున వారివద్దనుంచి ఢిల్లీచక్రవర్తి యుఁ దక్కిన రాజపుత్రులు నన్యాయముగఁ దీసికొనిన దేశములను మరల

గ్రహించి దిట్టరి యయ్యెను. అంతియఁగాక యతడు పెదనూ రనుపట్ట
ణమును గట్టించెను. పూర్వ తెలుగనితగరపు గనులను వెండిగనులను
గనుఁగొని త్రవ్వించెను. అతనికిద్దఱు కుమారులుండిరి.

అందు జ్యేష్ఠుఁడగు చండుఁడు శూరుఁడు, గౌరవనీయుఁడునై ప్రతిజ్ఞలు నిలుపుకొనుటలో నతినిష్ఠురుఁడై విద్యావంతుఁడై బుద్ధిశాలియై యుండెను. కనిష్ఠుఁడగు రఘుదేవుఁడు చక్కఁదనమునకు శాంతస్వభావమునకును బేరుపొంది ప్రజానురాగమును బడసియుండెను. ఒకనాఁడు రాణాయగు లఘుమహారాజుకొలువై యుండగా నొక రాయబారి వచ్చి వానిపాదములపై నొక కొబ్బరికాయను బడవైచెను. రాజస్థానమునందుఁ దమకూఁతు నెవనికైన వివాహార్థమయి యర్పింపఁ దలఁచినవారు పెండ్లికొడుకువారియొద్ద కొకటెంకాయనుబంపు టాకాలమునం దాచారము. మార్వారుదేశపురాజగు రణమల్లు తనకూఁతురగు హంస యనునామెను చండునకు వివాహము సేయదలంచినాఁడని చెప్పవచ్చి యారాయబారి ముందుగ దేశాచారము నడపెను. కాయ తనకాళ్లపైఁ బడవేయుటచే నారాజు తనకే కూఁతురు నీయఁ దలంచుకొన్నాఁ డనుకొని యారాణా పక్కనవ్వి మీసము వడివేయుచు రాయబారితో నిట్లనియె.

"ఆకాయ తీసికొని నాకుమారుఁ డగు చండున కిమ్ము. తలయంతయు నెరసిన నేనేమి! పడుచుకన్యను వివాహమాడుట యేమి? ఎవరైన నవ్వరా?"

అనంతర మారాయబారి చండున కావార్త విన్నవించి నప్పుడు తండ్రి మోటతనంబు చేసినాఁ డనుకొని కోపలజ్జాభరితుడై "ఏమీ తండ్రికి ధర్మపత్నిగా నుద్దేశింపఁ బడినకన్యను నేను వివాహమాడుదునా? వారు నానిమిత్తమే కన్యనుద్దేశించి సేసి టెంకాయ నాకాళ్ళమీఁదనే మొదట పడవేయరా? కావునఁ దత్ప్రశంశ నావద్దఁ దలపెట్టక కాయ మరల మార్వారుదేశమునకుఁ బంపదగునని స్వభావ

సిద్ధమగు ధైర్యముతోఁ బలికెను. అప్పుడు రాణా కొడుకునుం బిలిపించి "నాయనా నామాట వినుము. మనము మిత్రుఁడైన మార్వారు రాజును మన మవమానింపవచ్చునా ? రాజపుత్రులు పరాభవమును సహింతురా? ఈయక్కసు మనసునం బెట్టుకొని వారు మనపైఁ బగదీర్చుకొనఁ జూడరా? బాహుబల సంపన్నులగు నతని కొడుకు లూరకుందురా?" యని మందలింప చందుఁ డామాటలు విని "నా కదంతయుఁ దెలియును. జగము తలక్రిం దయినను సరే! ఆమె నాకు తల్లిగాని వేరుగాదు. ఆమాటలు తలఁచుకొనుట మహాపాపము. నన్ను కదప వద్దని తండ్రికి చెప్పెను. అప్పుడు రాణా మండిపడి తన యునితో నిట్లనియెను. నీవింత మూర్ఖుఁడ వేని నేనే యాకన్యను వివాహ మాడెదనులే కాని యీసంగతి జ్ఞాపకముంచుకొనుము. ఆమెవలన నాకుఁ గలిగిన కుమారుఁడే రాజ్యప్రతిష్ఠుడగును.

తండ్రి కోపోద్దీపితుఁ డైనను జంకక చందుఁడు "సరే! మీ యిచ్చవచ్చిన తెఱఁగున జేసికొన వచ్చును. హంసాదేవి కుదయించిన నందనులలో నెవనికి రాజ్య మిచ్చినను నాకు సమ్మతమే. ఆమెను వివాహమాడి యధర్మకార్యము చేయుటకంటె రాజ్యము వదలు కొనుటయే యుచిత" మని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

అనంతరము రాణా హంసాదేవిని వివాహమాడుట కంగీకరించి మార్వారునుండి యామెను చిత్తూరునకు రప్పించి యచ్చటనే యథా విధిగఁ బెండ్లియాడెను. కొన్ని దినముల కాదంపతులకు ముకుళుఁడను కుమారుఁడు కలిగెను. ముకుళుఁడు పసితనమున నున్నపుడే లఘు మహారాజు వానిని విడిచిపోవలసి వచ్చెను. హిందువుల పుణ్యక్షేత్ర మగు గయను మహమ్మదీయులు పట్టుకొని నాశనము చేయఁబోవుదు రని యారాణా విని తాను కత్తిగట్టి వారితోఁ బోరవలయు నని నిశ్చయించుకొని తురకలబారికిం దప్పి మరల తాను యాలుబిడ్డలను బ్రజలను దేశమును జూడ వీలగునో లేదో యని సందేహించి చందు

నిం బిలిపించి తన పయన మెత్తేగించి బాలుఁ డగు ముకుళునకు రాజ్యములో నెంతభాగ మిచ్చిన బాగుండు నని యడిగెను. చేసిన ప్రతిజ్ఞల నశిధారావ్రతముగ నడపునట్టి చంద్రుఁడు తండ్రి కిట్లనియె. ముకుళుఁడు మీావారు దేశమునకు రాజగు గాక! అతఁడు గద్దె యెక్కినతోడనే నేను వానికి విధేయుఁడనై ప్రియభృత్యులలో మొదటి వాఁడనై యుందును. తండ్రి చేసిన ప్రతిన నిలిపి తా నాడినమాటఁ దప్పక నడచు కుమారుని జూచి రాణా మహానంద భరితుఁడై నిర్వ్యాపారముగ గయకుఁ బోయి రణరంగమున నిలిచి మహమ్మదీయులతో బోరి లెక్కకు మీారిన వారిసేనలం గెలువలేక తుదకు మతము నిమిత్తమై ప్రాణములు విసర్జించి వీరస్వర్గ మలంకరించెను.

రాణా పరలోకగతుఁడైనవార్త మీావారులోఁ దెలిసినతోడనే చంద్రుఁడు ముకుళుని రాజుగా నభిషేకించి వానికిం బదులుగ దాను రాజ్యము సేయఁబూని తమ్ముని సింహాసనమున కీవల తనపీఠము వేయించుకొని సకల వ్యవహారములయందు రాజునకుం దోడ్పడుచు విధేయుఁడై యుండి జనానురాగము గలుగునట్లు చక్కఁగఁ బ్రజాపాలనము చేయుచుండెను. చంద్రునియం దందఱికి నిష్టముండెను; కాని యేకారణముచేతనో హంసాదేవికిమాత్ర మిష్టము లేక పోయెను. అతనియెడ గ్రమక్రమముగఁ బ్రజానురాగ మతిశయించుటచే హంస యోర్వ లేనిదై భయమంది తనలో "నీవేళ చంద్రుఁ డల్పుఁడై నాకుమారునకు భృత్యుఁడైనను ముందుముందు నాకుమారునే యితఁడు భృత్యునిఁ జేయఁ గలఁడు. ఈ యొదిగియుండుట యెల్ల రాజ్యసంపాదనమునకై చేసెడు నటనగాని నిజము కాదు. ఇప్పుడు పేరునకు రాజైన యితఁడు ముందుముందు నిజముగా రాజే యగు" నని తలపోయఁ జొచ్చెను. ఈతలంపు లామె లో నడగియుండక క్రమక్రమంబున వెలికి వచ్చుటం జేసి చంద్రునకుఁ దెలిసెను. దైవముఖముఁ జూచి తాను సత్యముగా నడుచుకొనుచున్నను దనయం దామెకట్టి యనుమానము గలిగినందుకు

విచారించి యిఁక నెన్నిచెప్పినను నామె తన్ను నమ్మదని నిశ్చయించి తన యధికార మంతయు వదలుకొని సవతితల్లియొద్ద సెలవు పుచ్చుకొని చండుఁడు చిత్తూరునగరముఁ బాసి తనకు నమ్మిన బంటులై తన్నెడబాయం జాలని రెండువందలమందిని వేఁటగాండ్రను వెంటబెట్టుకొని దూరదేశములకుం బోయెను.

చండుఁడు పోయినతోడనే హంసాదేవి హృదయశల్యమును బాసినట్లు సంతసించి మారువారునుండి తన చుట్టములం బక్కములం బిలిపించె. వాండ్రును గొడ్డునేలలుగల మారువారును విడిచి రత్నగర్భయగు చిత్తూరునకుఁబోవుటకు మహానందభరితులయిరి. ఆమెతండ్రియగు రణమల్లు చిత్తూరునకు వచ్చి యాపట్టణము సర్వసంపన్నముగా నుండుటచే దానిం బాయఁ దలఁపఁడయ్యె. రాణి సోదరులు దమతమ కుటుంబములతో వచ్చి చిత్తూరున గాఁపుర ముండి కాలక్రమమున నధికార మంతయు వహించిరి. వారిమాటయే యాదేశమున శాసన మయ్యెను. వారియాజ్ఞ నిరంకుశ మయ్యెను. వేయేల? వారే రాజులైరి. తరములనుండి మీవారు సంస్థానము గనిపెట్టుకొనియున్న యుద్యోగస్థు లందఱు మెల్లమెల్లనఁ దప్పుకొనవలసివచ్చె. ప్రజలు సేవకులు జరుగుచున్న దుర్నయములజూచి తమలో తాము సణుగుకొనుచు గోరచూపులఁ జూచుటయె కాని నోరెత్తి పలుకరైరి. ముక్కుపచ్చలారని యొక రాచకుఱ్ఱని నిమిత్తము చండశాసనులగు రాణిబంధుగుల నెదిర్చి యెవఁడు ధనమును బ్రాణమును బోఁగొట్టుకొనఁ గలఁడు? పౌరుషశాలులగు ప్రజ లీ తెఱంగున నసహాయులై యుండగాఁ నంతిపురమందలి యొకయాఁడుది యీ దౌర్జన్యముల సహింపక తెగువఁ జేసెను. అది ముకుళునకుఁ బాలిచ్చి పెంచిన దాది. రాజస్థానమునందు దాదులు తమ ప్రాణములనేని ధార వోసి రాజకుమారుల రక్షించిన కథ లనేకములు గలవు. ముకుళుని దాదియు నట్టిదియె.

ఒకనాఁడు రణమల్లుఁడు కొలువుకూటములో రాణాకూరుచుం డెడి సింహాసనముపైఁ గూర్చుండి తన మనుమనిఁ దనకాళ్ళవద్దఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొని యాడించుచుండెను. అంతలో బాలుఁడు మెల్ల మెల్లగ దిగజారి నేల గంతులు వేయసాగెను. అప్పుడేనియు రణమల్లు గద్దె దిగక ఠీవితో గూర్చునియుండుటం జేసి సభవారికిని సభవారికంటె నెక్కుడు దాదికిని మనసు మండెను. తోడనే దాది పట్టరాని బిట్టలుకతో నంతిపురిఁ బ్రవేశించి రాణియొద్దకుఁబోయి నిలిచి జరుగుచున్న దౌర్జన్యమును విన్నవించి యెక్కడనుండియో పొట్టకూటికి జేరిన లాతివారు రాజకుమారునిఁ దృణీకరించి గద్దెయెక్కి కూర్చుండియుం డగా సహించి యూరకొనుట యుచితముగాదని నొక్కిచెప్పెను. రాణి తన తప్పుఁ దెలిసికొని యా రాత్రియే తనతండ్రిని జీవాట్లుపెట్టెను. వృద్ధుఁడగు రణమల్లుఁడు పనికిమాలిన యాముండదాని పలుకులకు జంక గూడదని నిశ్చయించుకొని యెను రామెపై గోపపడి "నేనును నా కొడుకులు చేసెడు పనుల కొప్పుకొని నీవు నోరుమూసికొని పడియుం డుము. లేనిచో నీకుమారుని సింహాసనమునకే గాక ప్రాణములకుఁ గూడ నపాయము రాగల" దని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. ఆపలుకులు విని రాణి తనకును దనకుమారునకును నేమి కీడుమూడునో యని భయపడఁ జొచ్చెను.

ఆమె భయము మఱింత యధికమగునట్లు రాణాయొక్క రెండవకుమారుఁ డగురఘుదేవుఁడు తనతండ్రిసేవకులచేతనే వధింప బడెనని యొక్క ఘోరవార్త యామెకుం దెలిసెను. అతఁడు మిక్కిలి యోగ్యుఁడగుటచే రాణియె గాక రాజస్థానమునందలి జను లంద ఱాబాలగోపాలము వాని యకాలమరణమునకు విచారించిరి. అతని యందలి భక్తిశ్రద్ధలను సూచించుటకై మీవారు దేశస్త్రీలు వాని ప్రతిమను దమయిండ్ల నిలుపుకొని దానికిఁ మ్రొక్కి పూజించుచు నేఁటేట నుత్సవములఁ జేయుచువచ్చిరి. సజ్జనుఁడగు రఘుదేవుని గడ

తేర్చిన రణమల్లుని బంటులే తన కుమారునిఁగూడ దెగటార్తురని రాణి మిక్కిలి భయమునందుచు వచ్చెను. అట్లుండ మీవారు రాజకుటుంబములో బుట్టి రాణికిఁ జెలికత్తె యగునొక జవరాలును జూచి రణమల్లుఁడు తన కామెనిచ్చి పెండ్లిచేయుమని కూఁతురును బలవంతపెట్టి దాసినో వెలయాలినో తీసికొనిపోయినట్లు దానిం జేకొనెను. దినదినము నధికమగుచున్న తాడిదండగముల సహింపలేక రాణి యెట్టకేలకు దిటము తెచ్చుకొని యాసమయమునఁ దనయక్కఱ గడపగల శూరుఁడు చండుఁడే యని నిశ్చయించి సత్వరము వచ్చి తనను దన కుమారుని రాజ్యమును రక్షింపుమని వానికి వర్తమాన మంపెను.

ఇది జరిగిన కొన్ని దినములకు వెనుక చండునివెంటఁ బోయిన వేటకాండ్రు కొందఱు మఱలఁ జిత్తూరునకువచ్చిరి. ఏలవచ్చిరని వారిని కొందఱడుగఁగా దాము చండునితో నొంటిగఁ జిరకాల ముండలేక విసికి యాలుబిడ్డలఁ జూడవచ్చితి మని వారు చెప్పిరి. వారి నెవ్వరు ననుమానింపక కోటఁజొరనిచ్చి యెప్పటియట్ల పనులఁ జేయనిచ్చిరి. ఆసేవకులు వచ్చినది మొదలు రాణి మిక్కిలి దైవభక్తిగలదై దేవతలకు నుత్సవములు జాతరలు చేయించుచు చుట్టుప్రక్కలనున్న పల్లెల జనంబులకు నిరతాన్నదానప్రదానము చేయింపసాగెను. ఆయుత్సవములు జూచుటకు బాలుఁడగురాణా దనదాదియుఁ బురోహితుఁడును వెంటరా గుఱ్ఱము నెక్కి తఱుచుగఁ బోవసాగెను. ఈకార్యము గర్వితు లగువాని మేనమామల కనుమానము గలిగింపదయ్యె. నల్లమందుముద్దలు మింగుటచే మతిలేకయో పడుచుపెండ్లాము వలపులఁ దగులుటచే నొడలెఱుఁగకయో వానితాత యావిషయము దలపెట్టడయ్యె. ఇట్లు దినములు జరుగుచుండఁ జిత్తూరున కేడుమైళ్ళదూరమున దక్షిణముగానున్న గోసుంద యనుగ్రామమున దీపావళిపండుగనాఁడు రాణి హంసాదేవి లక్ష్మీపూజ చేయించి గొప్పయుత్సవము గావించి దానింజూచుట కెప్పటియట్ల తనకుమారుని బంపెను. రాచ

నగరును నిరుపేదవాని గుడిసెయు దీపములతో వెలుగుచున్న యామ హానందసమయమున చిన్నరాణాయొక్క సేవకులు కొందఱు మిక్కిలి హృదయసంతాప మొంది యేమియుం దోఁచక చిత్తూరుపురప్రాంత మున మొగములు వ్రేలవైచి నిట్టటు తిరుగుచుండిరి.

"ఏమి చెప్పుమా యతఁడు రాకపోవుటకుఁ గారణము! అతఁడు చెప్పినట్లు రాణాను గ్రామములవెంటఁ ద్రిప్పితిమి. దీపావళి పండుగ నాఁడు గోసుందగ్రామమున నతఁడు సెలవిచ్చినట్లుత్సవముఁ జేసితిమి. ఈరాత్రి వత్తునని యతఁడు ప్రమాణము చేసెనే! ఏలరాకపోవలె ? ఆమాట మఱచియుండెనా ? లేక శత్రువులచే నిరోధింపఁ బడెనా ? చందుఁడు రానిపక్షమున మీావారుగతి యింతే."

అని తలపోయుచు నాబంటులు చిన్నరాణాను వెంటఁబెట్టుకొని తూర్పుద్వారమువద్ద పూర్వ మలాయుద్దీను వేయించిన దిబ్బఁ జేరు నప్పటికి వారి చెవులకు గుఱ్ఱపుదాఁడు చప్పుడు వినఁబడెను. అది యే మగునని నిలిచిచూడ నలుబదిమంది యాయుధపాణు లగు జోదులు వచ్చుచుండిరి. అందు మొనగాఁడు మాసినగుడ్డలు నసమానమైన యాయుధములు ధరించివచ్చి యొకసంజ్ఞఁజేసి తనరాక రాణా కెఱిఁ గించెను. ఎవరావచ్చుచున్నదని కోటకావలివాండ్రు వానిం బలుక రించిరి. మేముత్సవముఁ జూచుటకు గోసుందకు రాఁగా రాణావారిం గొలిచి వెంటఁబోవలసిన దనిరాణి సెలవగుటచే వచ్చితిమని వారుత్తర మిచ్చిరి. ఆకావలివాండ్రకు దృప్తిపఱచి యతఁడనేక ద్వారములు గడచి తుట్టతుదకు రామద్వారము పేరుగల లోపలిగుమ్మమువద్దకుఁ బోఁగా నక్కడివాండ్రు వాని నడ్డగించి వానివెనుక నింక నొకపెద్ద సేన వచ్చుటంజేసియు లోపలకు జొరసీయరైరి. అప్పు డుపాయము లతో బనులుసాగవని యొరలోనుండి కత్తినూడఁబెఱికి ద్వారరక్షకుల శిరంబుల కొబ్బరిపుచ్చెలట్లెగరనఱకె. వెంటనే తొల్లిఁటి వేఁటకాం డ్రిందఱు వానికి సాయమై నిలిచిరి. చందుఁడు వచ్చెవచ్చెనని కోట

యంతయుఁ బ్రతిధ్వను లెగయునట్లు కేకలు వెడలెను. రాణిసోదరులు నిశ్చేష్టులై యూరకుండిరి. చండుఁడు నిరపాయముగ సైన్యసమేతుఁడై కోటలోఁ బ్రవేశించె.

చండున కందఱు గనఁబడిరి. కాని ముసలిరాజు గనఁబడఁడయ్యె. అతఁడు నల్లమందు మ్రింగి యామత్తుచే స్పృహఁ దప్పి యొక మూల గదిలో గడ్డిపరుపు వేసిన మంచముపైఁ బండుకొనెను. ఆభర్త చెంత రాణి చెలికత్తెయగు రాజపుత్రికగన నిలునంబడియుండె. ఆమె కెవ్వరైన సన్న చేసిరో లేక యావలజరుగు కోలాహలము చేతనో యామె వాని తలపాగ నూడఁదీసి వానిమేనిచుట్టుం ద్రిప్పి గట్టిగా మంచమునకు బిగించికట్టి తానవ్వలకు దాఁటెను. చండునిబంట్ల సింహనాదములు చచ్చెడువారి యార్తధ్వనులు కత్తులరాపిడిచప్పుడులు నగరమంతయు వినఁబడుచున్నను నల్లమందుతాతకు మెలఁకువ గలిగింపఁజాలవయ్యె. ఎట్టకేల కతఁడు మేలఁకువఁ దెచ్చుకొని యమకింకరులవలె నెదుట నిలిచిన శత్రువుల మొగములఁజూచె. అప్పుడు వచ్చియు రాని తెలివితో నాతఁడు కట్టువడిన సంగతి యెఱుఁగక లేవనుంకించి లేవఁజాలక క్రొత్తపెండ్లాము చేసినమోసమెఱిఁగి చింతించి హుటుక్కుని మంచముపాళమున లేచి యాయుధముకొఱకు వెదకుకొను చుండఁగా చండుని సేవకులు వానిం దుదముట్టించిరి.

ఇట్లు చిత్తూరు క్రొత్తప్రభువుల బారినుండి విముక్తిఁ జెందెను. రణమల్లుయొక్క పెద్దకుమారుఁడు జోడా యను నతఁడుతక్క తక్కిన మార్వారుదేశస్థు లందఱు హతులైరి. జోడా 120 మంది బంట్లతో చండుని బారింబడక తప్పించుకొని ప్రాణములు దక్కించుకొని తన స్వస్థానమును మార్వారుదేశమునకు రాజధానియునగు మండూరుపట్టణమునకు పయనమై పోయెను. చండశాసనుఁడగు చండుఁడు వెన్నంటి తరుముటచే నచ్చట నిలువలేక యతఁడు హర్బశంకరుఁడను నొక మిత్రునియింటికి పారిపోయెను. విజయుఁడగు చండుఁడు మార్వారు

దేశమును, గొత్తగా నాక్రమించిన మార్వారుదేశమును తమ్మునిపేర బాలించు చుండెను.

ఈహర్భశంకరుఁడు మీావారు మార్వారు సరిహద్దులో నున్న యొక యడవిలోఁ గాపురమున్న క్షత్రియుఁడు. అతఁడు పరమభక్తుఁడు, మహాశూరుఁడు, ఆపద్బాంధవుఁడు, శరణాగతరక్షకుఁడు. అడిగినవారికి లేదనకుండ నిచ్చునటుల దానకంకణము గట్టుకొన్నవాఁడు. కాకులను గొట్టి గ్రద్దలకు వేయునట్లతఁ డప్పుడప్పుడు చుట్టుపక్కల గ్రామములు దోఁచుకొనివచ్చి బీదలకు బ్రాహ్మణులకు సంతర్పణలు చేయు చుండును. తన చిన్నసేనతో జోడా హర్భశంకరుని యింటికిఁ బోయిన దినము పండుగ యగుటచే నచ్చట విశేషముగా నన్నప్రదానము జరుగుచుండెను గనుక తమ కేవెలితియుఁ గలుగదని యతఁ డనుకొనెను. కాని శంకరుఁడు వారు వచ్చునప్పటి కొక్క మెతుకైన మిగులకుండున ట్లన్నప్రదానము చేసెను. ఆకలి దప్పికలచేతను మార్గాయాసముచేతను బడలి యాకొత్తగా వచ్చిన నూట యిరువది మంది యతిథులకు నేమిపెట్టుదును నాకేదిన మెట్లు పరువు దక్కునని శంకరుఁడు విచారించి యొకయుపాయము గనిపెట్టెను. అప్పు డప్పుడు రంగులువేయుటకును గఱువుకాలమున బీదలు దినుటకు నుపయోగించు నొక మొక్క యతని కప్పుడు జ్ఞప్తికి వచ్చెను. ఆచెట్లు తెప్పించి మెత్తగా నలగదంపించి పిండియు బెల్లమును గలిపించి వండించి వారికిఁ బెట్టించెను వారందఱు మిక్కిలియాఁకలిగొని యుండుటచే నదియేదో క్రొత్తపిండివంట యనుకొని తమకముతో భక్షించిరి. ఆమొక్కలు రంగువేయుటకుఁ దరుచుగ నుపయోగింపబడుటచే భోజనాంతరమున నతిథుల గడ్డములు మీసములు కొంచె మెఱ్ఱఁబడియుండుటచే వా రొండొరులు మొగంబులు జూచుకొన నారంభించిరి. అప్పుడు శంకరుఁడు వారియొద్దకుఁ బోయి తనపై వారికనుమానము కలుగకుండు నట్లు వారితో నిట్లనియె. "చూచితిరా యీశ్వరమాయ? మీాకష్ట

కాల మిట్టే మారిపోయి సుఖకాల మగునని తెలియఁజేయుటకు భగవంతుఁడు మీామీాసముల కీమార్పు కలుగఁ జేసెను" అని యతండు చెప్ప వానియందలి భక్తిచే వారామాటలు నమ్మి యటనుండిపోయి సమయము వచ్చువఱకు మండూరు చుట్టుపట్ల నడవులలోఁ దిరుగుచుండిరి. అంతట ముకుళుఁడు యుక్తవయస్కుఁడై రాజ్యభారము వహించెను. చండుఁడును వానికొడుకులును మండూరు రాణాకు బనులుగ నేలుచుండిరి. రాణీ హంసాదేవి తన కుమారుఁడు రాజ్యభారముఁ బూని నిరపాయస్థితి నున్నందున దిక్కుమాలిన యడవులం దిరుగుచున్న తనసోదరున కేదేని యుపకారముఁ జేయ నిశ్చయించుకొని వాని రాజ్యము వానికిమ్మని కొడుకును బ్రతిమాలుకొనెను. ముకుళుఁడు సరే యని చండునితో నాలోచించుటకు వానిం దన వద్దకు రమ్మని వర్తమాన మంపె. ఇరువురుకొడుకులను సపరివారముగ మండూరినం దుంచి చండుఁడు పెద్దకుమారుఁడగు ముంజునితో గలిసి రాణావద్దకుఁ బయనమై పోయెను.

వాని పయనముమాట చారులవల్ల నెఱిఁగి జోడా హార్బశంకరుఁడు మొదలగుకొందఱుజోదులం గూర్చుకొని మండూరునకుఁబోయి చండునికొడుకుల వధించి పట్టణ మాక్రమించెను. చండుఁడు మార్గమధ్యమున నామాట విని కోటఁ గాపాడుమని ముంజుని వెనుకకంపె; కాని సపరివారముగ సోదరు లదివఱకె మృతినొందుటం జేసిఁ తా నొంటిగ నేమియుఁ జేయలేక ముంజుఁడు మరలివచ్చుచుండ జోడా వానిని వెన్నంటి తరిమి త్రోవలోఁ దెగటార్చి ప్రాఁతపగఁ దీర్చుకొనియె. చండుఁడు తనకుమారుల మరణవార్త విని తాను మండూరు పట్టుకొని జోడాను సంహరించుటకు సమర్థుఁ డయ్యుఁ గయ్యమునకుఁ గాలుదువ్వక తనకొడుకులు రణరంగమున వీరపురుషోచితమైన మరణము నొందినా రని సంతసించి జోడా తండ్రిని సోదరులను తాను మున్ను జంపినందుకుఁ దనకుమారుల నిప్పు డతఁడు వధించి యుండు నని

సరిపెట్టుకొని రాజపుత్రులొకరితో నొకరు పోరాడుట తగనిపనియని హితోపదేశము చేసి ముకుళునితో చెప్పి వానిరాజ్యము వానికిప్పించి మారువారు రాజ్యములోని యొక్క తాలూకామాత్రము చిత్తూరు రాజ్యమునఁ గలిపించి యెల్లల నేర్పఱచి తా నెప్పటియట్ల తమ్మునిం గొలిచి బ్రతుకుచుండెను.

నాఁడు మొదలు మీవారు రాజకుటుంబమును మారువారు రాజకుటుంబమును తమతమ ప్రాతపగలు మరచిపోయి వియ్యము నెయ్యము హెచ్చ సుఖమున జీవించు చుండిరి. తరువాతఁ జిత్తూరు నగరముపై నొకసారి శత్రువు లెవరో దండెత్తిరా జోడా తన సేనలం గూర్చుకొని మేనల్లునకు సాయ మయ్యెను. చండునివంటి నీతిమంతులు దేశాభిమానులు ననేకులు మనదేశమునఁ బుట్టి మార్గప్రదర్శకు లయ్యెదరుగాక !

రాణా కుంభుఁడు.

రాణాముకుళుని దర్బారులో నున్నదొరలలోఁ గాఁచుఁడు, మేరుఁడు ననునిరువురుసోదరు లుండిరి. వారు ముకుళుని తాతయగు ఖేటసింగునకుఁ గుమారు లగుటచే నతనికి సవతిపినతండ్రులైరి. కాచ మేరులతల్లి ఖేటసింగునకు నగ్నిసాక్షిగా వివాహమైన ధర్మపత్ని గాక యుంపుడుకత్తెయై పేద యగువడ్లబత్తునికూఁతు రగుటచే వారు సంస్థానమందుఁ జండుని తరువాత గౌరవనీయు లయ్యుఁ గొంచెము తక్కువగఁ జూడఁబడుచుండిరి. ఆయన్నదమ్ము లిరువురు తమవడ్లబత్తుల చుట్టరికపుమాట యెవరుఁ దలపెట్టినను మహాకోపోద్దీపితులగుచు వచ్చిరి. ఈసంగతి రాజుకొలువున నున్నవారి కందఱకు విశదము.

మహారాణా యగుముకుళుఁ డొకనాఁడు కొందఱు బందిపోటు దొంగల దఱిమికొట్టుచు విశ్రాంతికై యొకమామిడితోఁపులో దొర లందఱుఁ గొలువఁ గూరుచుండెను. అదివఱ కెన్నఁ డతఁడు చూచి యెఱుఁగని యొక చెట్టక్కడ కనంబడుటచే ముకుళుఁడు దానిపే రేమని దగ్గర నున్న యొకదొర నడిగెను. ఆదొర తనకును గాచమేరులకును మనస్పర్థ లుండుటచే వారి నవమానము చేయుటకై యామ్రాని పేరుఁ దా నెఱుఁగనట్లు నటించి వారి నడుగు మని రాజుతో మెల్లఁగఁ జెప్పెను. రాణా యందలికిటుకు నెఱుఁగక పినతండ్రుల బిలిచి యా వృక్షముపే రడిగెను. ఆయన్నదమ్ము లిద్దరు వెంటనే తాము వడ్లబత్తుని సంతతి యగుటచేఁ జెట్లయొక్క పేళ్లు నాణెములుఁ దమకుఁ జక్కఁగఁ దెలియు నను నర్థముతో రాజాప్రశ్న తమ్మవమానించుటకయి యడిగెనని మహాకోపోద్దీపితులై యప్పటి కూరకుండి సాయంకాలము రాణా జపము చేసికొనునప్పుడు కత్తుల దూసి వానిపైఁ బడి తుత్తునియలుగా నఱికి చిత్తూరుకోటం బట్టుకొనుటకు నప్పుడ గుట్టముల నెక్కిపోయిరి. కోట కావలివాండ్రు జాగరూకతగలవా రగుటచే వారి ననుమానించి తలుపులం దెరువరైరి.

ముకుళుని దుర్మరణవార్త తెలిసినతోడనే ప్రజలు హాహాకారములు చేసిరి. ముకుళుఁడు చిరకాలము రాజ్య మేలకున్న నేలినన్నినాళ్లు న్యాయముగాఁ బ్రజాపాలనము చేయుచుఁ బగతురఁ బారఁదోలుటలోను స్వరాష్ట్రమును బలపఱచుకొనుటలోను మిక్కిలి సమర్థుఁ డయ్యెను. అతని కొడుకు కుంభుఁడు తండ్రి మరణమునాఁటికి బాలుఁడయ్యు బుద్ధిమంతుఁ డగుటచే దూరపుటాలోచన చేసి తన తండ్రికిఁ బ్రాంతపగతుఁడును మేనమామయు నగుజోడాను తనసహాయార్థము ర మ్మని వర్తమాన మంపెను. జోడాయు వెనుకవైరము మఱచి దయాళుఁడై కుంభునికి సహాయము నిమిత్తము కొంతసేన నిచ్చి తనకుమారుని బంపెను. అతఁడును చిత్తూరురాణాయుఁ గలసి

రాజద్రోహు లగు నన్నదమ్ముల నిరువురను స్థిమితముగ నొక్కచోట నిలువనీయక యొకతావుననుండి యొకతావునకుఁ దఱిమి కొట్టి నెట్టి కేలకు కాచమేరులు వారిబారి కోడి ప్రాణభీతిచే రాటకోట యను నొక కొండకోటం బ్రవేశించిరి. ఈదుర్గము నట్టడవులలోఁ గొండలపై నుండుటచే దుర్గమ మనియు మీవారు ప్రభువును మార్వారు ప్రభువును దానిం బట్టుకొనఁజాల రనియు నిశ్చయించి కాచమేరులు దానిం బ్రవేశించి మరమ్మతు చేసి బలపఱచిరి.

కాచమేరుల జాడలు దెలియుటకై మీవారు, మార్వారు ప్రభువు లొకనాఁ డడవులలోఁ దిరుగుచుండ నొకమనుష్యుఁడు వచ్చి వారిపాదములపై బడి న్యాయము దయచేయుఁడు మహాప్రభూ యని ప్రార్థించెను. నీవృత్తాంత మేమి యని వా రడుగ నతఁ డిట్లనియె. "స్వామీ! నేను రాజపుత్రుఁడను బ్రాహ్మణవంశస్థుఁడను. నాపేరు సుజా; నాకు చక్కనిచుక్క యగు నొకకూఁతురు గలదు. ఈకొండలం దిరుగుచు నొకమారు కాచమేరులు నాముద్దుకూఁతును జూచి దాని నెత్తుకొని రాటకోటకుం బారిపోయిరి. నాదుర్గతినిగూర్చి నేను రాణావారితో మొరవెట్టుకొనుట కిప్పుడే పోవుచుండఁగా నాయదృష్ట వశమున మార్గమధ్యమున మీరే యగపడిరి. రాటకోట లోఁకు లను కొనునంత దుర్భేద్యము గాదు. దాని యాయుపట్లు నే నెఱుఁగు దును. ఈనడుమ కోట మరమ్మతులు జరిగినప్పుడు నే నొకకూలివాని వేషము వేసికొని పనిచేసినట్లె చేసి దానిగుట్టెఱిఁగితిని. తక్కినచోట్ల కోట దుర్భేద్యమేకాని యొక్కమూల పేలుగ నున్నది. ఏకష్టము పడి యైన నొక్కసారి మనము కోటమీఁది కెక్కఁగలిగితిమా యింక కోట మనస్వాధీనమె. ఏలయందు రేని కావలివాండ్రు కోట దుర్భేద్య మనుతలంపున నశ్రద్ధతో నున్నారు."

ఈకథ చెప్పునప్పు డతఁడు ప్రజలమొగముఁ జూడలేక తలపై ముసుఁగు వేసికొనెను. మీవారు మార్వారుప్రభువులు గుఱ్ఱములపైఁ

గూరుచుండియే వానిపలుకులు విని "సరే! యీకొండమీఁదికి దారి జూపగలవా?" యని యడిగిరి. చిత్తము స్వామీ యని యతఁడను మతించుటయు మెఱియలవంటి బాట్లను కొందఱఁ గూర్చుకొని మార్వారు రాజకుమారుఁడు వానివెంటఁ జనియెను. మొదట సుజాయుఁ బిదప మార్వారుప్రభువును జీఁకటిచాటునఁ బర్వతశిఖరమున కెగఁబ్రాఁకిరి. ఆరాత్రి యాకాశమంతయుఁ గారుక్రమ్మినమబ్బులతో నిండియుండుటచేఁ జిమ్మచీఁకటి యెల్లెడల వ్యాపించె. ఆకసము చిల్లిపడినట్లు వాన దిమ్మరింపఁ జొచ్చె. బ్రహ్మాండములు పటపట పగులునట్లురుములు మొఱయసాగె. కన్నులు మిరుమిట్లు గొలుపునట్లు తళుకు తళుకు మని మెఱపులు మెఱయఁ జొచ్చె. సకలఘాతుకజంతువులకు శరణ్యమైన యాకొండపై నారాత్రియందా శూరశిఖామణులు కన్నుకన్ను గనఁబడనిచీఁకటిలో ముందేమి యున్నదో యెఱుఁగక వ్రేలు మోపుటకు తావు దొరకిన నందు నిలుచుచుఁ జేతి కేది దొరకిన దాని నూఁతగాఁబట్టుకొనుచు మెఱపు కనఁబడినపుడెల్ల దారిఁ జూచుకొనుచు నిరుకుసందుల గొందులఁబడి నడువసాగిరి. చీమ చిటుక్కుమన్న నొకబొమ్మరాయి గదలిన యట్టిచిన్నయలుకుడైన బగతురఁ దమజాడఁ దెలిసికొని కార్యవిఘ్నముచేయుదు రన్నభయమున నొండొరులతో మాటలాడుకొనక ధైర్యమునిమిత్తము నొండొరులఁ బ్రోత్సాహముఁ జేసికొనక జాఱిపడినం బరస్పరసహాయ మడుగక యావీరులాపర్వతశిఖరములమీఁద నడచు చుండిరి. కొంతద వ్వరిగి సుజా యెత్తగు నొకరాతిపై నడుగు పెట్టఁబోవుచుండఁ జింతనిప్పులవంటిగుడ్లు గలిగి యెరకొఱకై చూచుచున్న యొక యాఁడుపులి గానఁబడియె. అచ్చమగు తనకులంబునకు మచ్చ గలిగెనని మనంబున మిక్కిలి పరితపించుటచే యాసుజా పులియైనను సరే భూతమైనను సరే బ్రతికినను సరే చచ్చినను సరే భయముపడక వెనుకంజ యిడక యచ్చటనే నిలువఁబడి మాటలాడ వలనుపడమి యుపాయమును

సూచించుటకై రాజకుమారుని హస్తము స్పృశించెను. రాజనందనుఁ డాసన్న మెఱిఁగి యపాయ మాసన్నమయ్యెనని నలుదెసలు పరికించి నెత్తురుముద్దలవంటి కన్నులు గలిగి తమపై నుంకించి దుముకఁబోవు చున్న బెబ్బులిం గాంచి కత్తిదూసి పొడిచి యొక్కయేటున దాని నంత మొందించె. ఆదెబ్బతో నది కొండపైనుండి దొర్లి క్రిందపడియె. కాచునికూఁతు రప్పుడే మెలఁకువ నొంది యేదో చప్పు డగుచున్న దని తండ్రిని లేపి శత్రువులేమో చూడుము నాయనాయని పలికెను. ఆపలుకులు విని కాచుఁడు భయములేదు. పండుకొనుము. మనశత్రువులు చాలదూరమున నున్నారు. అది యురుములచప్పుడుగాని మఱి యొకటిగాదు. దైవమును దలఁచుకొనుచు నిర్భయముగా నిద్రింపు మని తానును గుఱ్ఱుపట్టి నిద్రించె.

అంతటఁ గొంతసేపటికి శత్రువులు కోటలోఁ బ్రవేశించినారని యందఱకు స్పష్టముగా దెలిసెను. కోటలోనిసైనికు లందఱు చప్పు చప్పున నాయుధములకొఱకై పరుగులెత్తిరి. కాని వారిశ్రమయంతయు వృథ యయ్యె. మార్వారురాజకుమారుఁడు మేరుని గడతేర్చె. సుజా కాచుని దెగటార్చి తనయక్కసు దీర్చుకొనియె. ఇవ్విధంబున నొక్క ముహూర్తమందే రాజద్రోహంబును స్త్రీమానద్రోహంబును జేసిన దురాత్ములు తమదోసంబులకు దగినశిక్షలం బొందిరి. ఇట్లు తండ్రిం జంపిన దురాత్ముల నంత మొందించి కుంభుండు సింహాసనమున సుప్రతిష్ఠుఁడై నేలం బాలింప నారంభించెను.

ఆకాలమున ఢిల్లీరాజ్యము పూర్వవైభవము నంతను బాసి నామావశిష్టమై యుండెను. తొల్లి చక్రవర్తులకు లోఁబడినరాజ్యము లన్నియుఁ గ్రమక్రమంబున ఢిల్లీకిఁ గప్పము చెల్లించుట మాని స్వతంత్రము లయ్యె. ఈవిధముగా స్వాతంత్ర్యముఁ బడసినరాజ్యము లలో మాళవదేశ మొకటి. అది పూర్వము హిందూరాజులపాలనము నుండియు నాసమయంబున మహమ్మదను పేరు గలయొక మహావీరుని

పాలనంబున నుండెను. అతఁడు మహాబలదర్పితుఁడై ఢిల్లీపైఁ దిర స్కారభావము జూపుటయేగాక యనేక దేశముల జయించి చిట్టచివ రకు రాజస్థానముమీఁద దండెత్తుటకు యత్నించెను. కుంభుఁ డాసమా చారము ముందుగానే విని లక్షగుఱ్ఱముల దళమును పదునాలుగు వందల యేనుఁగులను గూర్చుకొని మహాసేనతో మాళవదేశముపై దండు విడిసె. అప్పుడు కుంభునకును మహమ్మదునకును దారుణ యుద్ధము జరిగెను. దైవానుగ్రహముచే నాకయ్యమునందు మహమ్మ దీయులకు సంపూర్ణపరాజయమును హిందువులకు పరిపూర్ణజయం బును గలుగుటయేగాక మాళవదేశాధిపతి యగు మహమ్మదు కుంభు నిచేఁజిక్కి చిత్తూరునకు ఖైదీగాఁ దీసికొనిపోఁబడెను. అచ్చట నతఁ డారుమాసములు చెరలో నున్నపిదప కుంభుఁడు వాని గరుణించి వానివద్దనుంచి ధనమునుగాని కానుకలుగాని రాజ్యమునుగాని గ్రహిం పకయే తానే వాని కనేక బహుమానము లిచ్చి వానిని విడిచి పుచ్చెను. మహమ్మదు తన కిరీటమును మాత్రము చిత్తూరుకోటలో విడిచిపోయెను. మహారాణా కుంభుఁడు తనయెడలఁ జూపిన నిర్హేతుక కృపారసమును దలఁచి మహమ్మదు వానియెడ జాల కృతజ్ఞుఁడై వానితో గలసి సాటి తురుక యగు ఢిల్లీచక్రవర్తిమీఁదికి యుద్ధము నకుఁబోయి యిరువురుం గలసి మరల దల యెత్తకుండ వానిని నోడించిరి.

మాళవదేశాధిపతి గర్వమడంచిన పిదప కుంభుఁడు తనవిజయ మాచంద్రతారార్కముగ భూమిలో నిలుచునట్లు చిత్తూరునం దొక జయస్తంభమును గట్టించెను. అది చిత్తూరురాజ్యలక్ష్మియొక్క తొంటి వైభవమును తెలియఁజేయుచు నిప్పటికి నిలిచియున్నది. దానిం జూడని వారు దాని గొప్పతన మూహింపఁ జాలరు. చూచినవారు వర్ణింపఁ జాలరు. అది కట్టుటకే పదిసంవత్సరములు పట్టెను. దాని పొడవు నూటయిరువది రెండడుగులు. అది నలుదెసలకు నాలుగుపలకలు

గలిగి యున్నది. దానికి తొమ్మిది యంతస్థులు గలవు. ప్రతి యంత స్థునం దొక్కొక్క నల్లరాతిపలకమీఁదఁ జిత్తూరురాజవంశచరిత్రము వ్రాయఁబడియున్నది. అంతియగాక దేవతలయు రాక్షసులయు నప్స రసస్త్రీలయు వీరపురుషులయు విగ్రహములు చిత్రచిత్రములుగ విన్నాణమేర్పడ చెక్కఁబడియున్నవి. దానిసొగ సంతయు నిచట వర్ణించుటకు వీలుగాదు

ఈజయస్తంభమునే గాక యమ్మహావీరుఁడు చిత్తూరునగరము నందు శ్రీకృష్ణునకును బ్రహ్మకును వేరువేరుగ నాలయములును ఆరా వళీపర్వతములయందలి యాబూశిఖరముమీఁద మఱియొక కోవెలను గట్టించెను.

అతఁడు మిక్కిలి దేవతాభక్తుఁడేగాని తనరాజ్యసంరక్షణము నకుఁ గేవలము దేవతలనే నమ్మియుండక మనుష్యప్రయత్నముగూడ నమ్మి ప్రాతకోటలను బాగుచేయించి క్రొత్తకోటలఁ గొన్ని కట్టించి దేశము శత్రుదుర్నిరీక్ష్యముగఁ జేసెను. ఈకోటలలో 'గుంభల్ మియర్' అనునది ముఖ్యమైనది. కుంభల్ మియర్ అనగా గుంభుని కొండ యని యర్థము. ఈకొండకోటలోఁ గూరుచుండియే కుంభ మహారాజు తన యిష్టదైవమగు శ్రీకృష్ణునిమీఁద బద్యములు కృతులు చెప్పుచు వచ్చెను. మహారాణా కుంభుఁడును వాని పట్టపుదేవి యగు మీరా భాయియు హిందీభాషలో మిగుల లలితమగు కవిత్వము జెప్పఁగల ప్రోడలు. సత్కులప్రసూనత చక్కఁదనము సత్ప్రవర్తనముగల రాజ పత్నులనేకు లుందురు; కాని సాహిత్యము సంగీతము దైవభక్తి గలవా రుండుట యరిది.

మీరాభాయి హిందీభాషలో ననేకపద్యములు కృతులు భగవ త్పరముగాఁ జెప్పెను. చెప్పుటతోఁ దనివిసనక చిత్తూరునం దొక కృష్ణాలయమును గట్టించి యచ్చటి కనుదినమును బోయి తాను జెప్పిన కృతులు పద్యములు చదివి స్వామిని స్తుతియించి తాను మహారాజ

పట్టపుదేవి ననుమాట మఱచి సామాన్యస్త్రీవలె భగవంతునియెదుట నాడి పాడివచ్చునవా రందఱి కన్నులకు వీనులకు విందుసేయుచుండును. సహజముగఁ గంఠమాధుర్యముగల స్త్రీ సంగీతశాస్త్రమునందు సమాన ప్రజ్ఞ గలదై భక్తిరస ముట్టిపడునట్లు పాడునపుడు వినువారి మనస్సులు కఱగి నీరై పోవా? అందుచేత మీరాంభాయిమాట విన్నవా రందఱు గృష్ణునియందుఁ బరమభక్తులైరి. ఆమె జగమంతయు శ్రీకృష్ణ పరబ్రహ్మస్వరూప మేయని సంసారపుగొడవలు వదలుకొని స్వామి గుణముల వర్ణించి కవనము చెప్పుటయు పాడుటయు నాడుటయుఁ దక్క తక్కిన పనులజోలికిఁ బోదయ్యె. పురజను లామె గానమును వినుటకుఁ బ్రతిదినము వేనవేలు కృష్ణాలయమునకుఁ బోవుచు వచ్చిరి. ఆమెకీర్తి క్రమక్రమంబుగ నుత్తరహిందూస్థానమంతయు వ్యాపించుటం జేసి దూరదేశమునుండియు ననేక జనులు వచ్చి యామె గానమును విని భక్తికి సంతోషించి పోవుచువచ్చిరి. ఆనాఁటి ఢిల్లీచక్రవర్తి యామె యసమానప్రజ్ఞలను విని తన చెవులు ధన్యములుగఁ జేసికొన వలయు నని నిశ్చయించుకొని మహారాజు పట్టపుదేవి కరకుతురక యెదుట నిలిచి పాడదనుకొని గోసాయివేషము వేసికొని యొక్క సేవకునితో బయలుదేరి చిత్తూరునకు వచ్చి సాయంకాలమున హిందువులతోఁ గలసి కృష్ణాలయముఁ బ్రవేశించెను.

ప్రవేశించి జగన్మోహనమగు నామెరూపమును మనసును కర గించు పాటయుఁ గని విని ఢిల్లీశ్వరుఁడు పరవశుఁడయి యామెయడు గులకు మ్రొక్కి తనజేబులోనున్న యమూల్యమగు రత్నహారముఁ దీసి యామె కిచ్చెను. ఇది యెక్కడిదని యామె యడుగ నతఁడు స్నానము చేయుచుండ నాకిది యమునానదిలో దొరకిన దని చెప్పి యవ్వలకుం బోయెను. ఆదేవియు నతఁడు చక్రవర్తి యని యెఱుఁగక నిజముగ గోసాయి యనుకొని యాహారము స్వామి కర్పించెను.

రాణాకుంభుఁడాహారమును జూచి యది చక్రవర్తివద్దనేగాని గోసాయీలవద్ద నుండునది గాదని నమ్మి రత్నాలవర్తకులకుఁ జూప వారు దానిం బరీక్షించి యది ఢిల్లీచక్రవర్తిదని యానవాలుపట్టి చెప్పిరి. కుంభుఁడు భార్యపై ననుమానపడి భార్యం జంపుమని మంత్రుల కానతిచ్చె. ఆమె మహాపతివ్రత యని యెఱుఁగుటచే నామె నెవ్వరుఁ జంపరైరి. అనంతరము భర్త కిష్టములేనప్పుడు తాను బ్రతుకఁ గూడ దని నిశ్చయించుకొని యాదేవి యర్ధరాత్రమున నెవ్వరికిఁ దెలియకుండ కోట వదలి యావలుకుంభోయి యొకనదిలోఁ బడెను. అప్పుడు భగవంతుఁడు కృష్ణుఁడే వచ్చి యామెను జావకుండఁగా పాడెనఁట! పిదప నామె బృందావనమున కరిగి భక్తురాలై తన జీవితశేషము నచ్చటనే గడపెను. ఉత్తరహిందూస్థానమున మీరాభాయి చేసిన కృతులు నాబాలగోపాలముగ నిప్పటికిని బాడుచు నామె పేరు శిరసావహింతురు.

అనంతరము కుంభుని చుట్టములగు మార్వారు రాజకుమారులలో నొకనికి జాల్వారుదేశపు రాజకూఁతు నిచ్చి వివాహము చేయుటకుఁ బెద్దలు నిశ్చయించిరి. కుంభుఁడావార్తవిని యాకన్యను తానే పెండ్లిచేసికొనఁగోరి ప్రాతచుట్టరికమయినను దలంపక యపకీర్తికి జంకక యాకన్యను బలాత్కారముగా నెత్తుకొనివచ్చి యామె కిష్టము లేకున్నను వివాహము చేసికొనెను. ఈయవివేకకార్య మతని ననేక కష్టములపాలు చేసెను అదివఱకుఁ గొంతకాలమునుండి కలిసియున్న మీవారు మార్వారు రాజకుటుంబములకు మరలఁ బ్రబలవైరము గలిగెను. క్రొత్తపెండ్లాము మనసున మగనిపై నిష్టము లేదు.

ఆమె మొదట మార్వారురాజకుమారుని వలచుటచే నెల్లప్పుడు నతనినే ధ్యానించుచు చిత్తూరునకు వచ్చి తనను దీసికొని పొమ్మని వానికి సందేశముల నంపుచు తనహృదయమున మదనానల మిల్లే మండుచున్నదని తెలియఁజేయుటకుఁ దనమేడపై నొకపెద్దదీప

మును రాత్రులు పెట్టించుచు వచ్చెను. మీవారు రాజకుమారుఁడు నామెయందే వలపు నిలుపుటచే నామెకొఱకే పరితపించుచు నొక మారు చిత్తూరునకుఁ బోయి కోటలోఁ బ్రవేశించి యామెను దీసి కొనిపోవుటకు యత్నించెనుగాని యాతనియత్నము కొనసాగదయ్యె.

కుంభుఁడు కొలువునకు వచ్చినపుడెల్ల ముందుగాఁ దనచేతికత్తి ముమ్మారు తనచుట్టు ద్రిప్పుకొని యేరికి వినఁబడకుండ కొన్నిమాటలు తనలోఁదాను గొణుఁగుకొని పిమ్మటఁ గూర్చుండును. ఇది యాతకు మున్ను చాలాకాలమునుండి వానికి యభ్యాసము. కుంభుని జ్యేష్ఠ పుత్రుఁడును యువరాజునగు రాయమల్లుఁడు తనతండ్రిచేయునట్టి యాపని కేమియర్థమో తెలియక తన సందియము తనలోఁ నణఁచుకొనఁజాలక సందేహనివృత్తి జేసికొనఁగలచి దాని యర్థ మేమని తండ్రి నడిగెను. తండ్రి దానికి యర్థమును జెప్పలేక సరిగదా మీఁదుమిక్కిలి తనదే శమునుండి తత్క్షణమె వెడలిపొమ్మని కొడుకున కాజ్ఞాపించెను. రాయమల్లుఁడు విదేశములం దిరుగుచుండ రాణా చిన్నకొడుకులలో నొకఁ డొక చారునకు లంచమిచ్చి వానిచేఁ దండ్రిని జంపించి తన యన్నగారి కావార్త దెలియకమునుపే తానే గద్దెయెక్కెను. ఆపితృ ద్రోహి తనపదవి స్థిరముగాఁ జేసికొనుటకు జుట్టుప్రక్కల రాజులకు లంచము లిచ్చి వారిమైత్రిఁ గావించి యెట్టెటో దేశము నైదేండ్లు పాలించె. అంతలో రాయమల్లుఁడు మహాసేనఁ గూర్చుకొని తమ్మునిపై నెత్తివచ్చి వాని నోడిచిపుచ్చి పారఁదోలి తాను సింహా సన మెక్కెను. తండ్రిం గడతేర్చిన శూరశిఖామణి స్వరాష్ట్రమున నిలువ నీడగానక యప్పటి ఢిల్లీచక్రవర్తి యగు బహలాల్ లోడివద్దకు బోయి వాని నాశ్రయించి తన యన్నబారినుండి తన్ను రక్షించి రాజ్యప్రతిష్ఠితుని జేయు మని బ్రతిమాలి యట్లు చేసినచో మీవారు దేశము ఢిల్లీకి లోఁబడునట్లు చేయునట్లును విశేషించి సూర్యవంశ ప్రదీపకుఁడగు తాను తనకూఁతును జక్రవర్తి కిచ్చి నిశ్శంకముగా

వివాహము చేయునట్లును వాగ్దానము చేసెను. చక్రవర్తి వాని చెలిమి కిచ్చగించి సాయము చేయుదునని యభయహస్తమిచ్చి వానిని సబహుమానముగ నావలకుఁ బంపె. ఆనాఁడు గొప్పవాన కురియు చుండెను. పితృద్రోహి యగుటయేగాక కులద్రోహియు దేశద్రోహి యునై గౌరవంబునకు బుట్టినయిల్లగు చిత్తూరు రాజవంశమున జన్మించిన కన్యను గోవును గోసికొని తిను పచ్చితురకకు కిచ్చి వివాహము సేయఁదలంచిన యాదురాత్ముఁడు బ్రతుకఁ గూడదని తలంచి భగవంతుఁడు వాని జంపఁ బంపిన యాయుధమో యను ట్లొక పెద్దపిడుగు వచ్చి గుమ్మము దిగఁగానే వాని నడఁచె. పడియున్న యజమానుని కడకు సేవకులువచ్చి చూచునప్పటికి నంతయు మాడిన మేనుతో బీనుఁ గయై యుండె. మహారాణా కుంభుని యనంతరమున రాజ్యమునకు వచ్చిన యామనుష్యునకుఁ బ్రజలు 'హంత' యనుపేరు పెట్టిరి. హంత యనఁగాఁ జంపినవాఁడని యర్థము. అంతియకాని వాని నిజమయిన నామ మెవ్వరికిఁ దెలియదు. ఈనృశంసుఁడు విరుగడయి పోయినదే మంచిదని సంతోషించి బ్రజలందఱు రాయమల్లుని తమకు రాణాగా నంగీకరించి వానిఁ గొలుచుచు సుఖించిరి.

పృథివిరాజు సాహసములు.

మీవారు దేశపు రాణాయగు రాయమల్లునకు సంగుఁడు పృథివిరాజు జయమల్లుఁడు నను ముగ్గురు కొడుకు లుండిరి. అందు పృథివిరాజు నిరుపమాన సాహసుఁడు మహాతేజశ్శాలి. అతఁడు పదు నాలుగేండ్ల వయసు గలిగినది మొదలు ప్రతిపక్షు లెందఱు వచ్చినను లెక్కసేయక యామునసహాయుఁడై యనేక వీరకర్మముల నొనర్చు చుండెను. మీవారు నందేగాక చుట్టుపక్కల దేశములందుఁగూడ

పృథివిరాజు ధైర్యసాహసములకు పెట్టినదిపేరు. అందుచేత నతని యకాలమరణమునకుఁ దరువాత కొన్నివందల యేండ్లవఱకు జను లాతని వీరవిహారముల నెంతో చిత్రముగఁ జెప్పుకొనుచు వచ్చిరి.

పృథివిరాజు తనబలము తా నెఱిఁగినవాఁ డగుటచే దనకు తర తరములనుండి శత్రువులయిన మహామ్మదీయులతోఁ జిత్తూరులోని శూరులం గూర్చుకొని యుద్ధముసేయుట పండువుగాఁ దలంచుకొనెను. తనయన్న సంగుఁడు తనకన్న శాంతుఁడును వివేకియు నైనను అతఁడు సింహాసనమెక్కఁడనియుఁ దానె సింహాసనమెక్కి చిత్తూరు నేలునట్లు బ్రహ్మ వ్రాసినాఁ డనియు నతండు పలుమాఱు చెప్పుచుండును. ఒక నాఁడు పృథివిరాజు పినతండ్రియగు సురేశమల్లుఁడును సోదరులు నుండగ పైనజెప్పినట్లు పలికెను. ఆమాటలు విని సంగుఁడు తమ్ము నితో నిట్లనియె.

“తమ్ముఁడా! దేవతలయభీష్టమే చెల్లనిమ్ము. విధినిర్మాణ మట్లున్న యెడల నేను జ్యేష్ఠుఁడ నయినను రాజ్యమును నీనిమిత్తమయి విడిచిపెట్టెదను. అయినను మనయూరుబైట వ్యాఘ్రగిరిమీఁదనున్న చారుణీదేవియొక్క యర్చకురాలియొద్దకుఁ బోయి తండ్రియనంతర మున మాలో నెవ్వఁడు రాజగు నని మన మడుగుదము.” అందుకు సోదరు లంగీకరించి సురేశమల్లునితో వ్యాఘ్రగిరికిం బోయిరి. అత్తరి నమ్మవారి యర్చకురా లచ్చట లేనందున నామె వచ్చువఱకు వా రందు నిలువ నిశ్చయించిరి. పృథివిరాజును జయమల్లుఁడు నాయర్చకు రాలి మంచముమీఁదఁ గూర్చుండిరి. సంగుఁడు నేలఁబరచిన యొక సివంగిచర్మముపైఁ గూరుచుండెను. సురేశమల్లుఁడు వాని ప్రక్కనే మోకాలు సివంగిచర్మమునకుఁ దగులునట్లు నేలఁగూర్చుండెను. అంత గొంత సేపటికి యర్చకురాలు వచ్చుటయు ముందుగా పృథివిరాజు లేచి తమువచ్చిన పని నామె కెఱింగించెను. ఎఱిఁగించుటయు నామె సంగుని వంకఁ దిరిగి యిట్లనియె.

"సివంగి చర్మమే పూర్వము రాజులకు సింహాసనము. దానిని నీ విప్పు డధిష్ఠించితివి గనుక ముందు మావారుసింహాసనమును నీవ యధిష్టింపఁ గలవు" అని పిదప సురేశమల్లునివంకఁ దిరిగి యనేకసంవత్సరములు బహుశ్రమల ననుభవించిన వెనుక నీకును దేశమును బ్రభుత్వమును లభింపఁగలవు. అవి యెట్లనిన నింకఁ గొంతకాలమునకు పితృవిహీనుండగు నొకరాజకుమారుని బగతుర బారింబడకుండఁ దల్లి సంరక్షించు చుండును. ఆమె కతంబున నీకు రాజరికము లభించునని మొగమోటము విడిచి పలికెను.

ఆపలుకులు విని పృథివిరాజు మండిపడి పట్టరాని బిట్టలుకయు నీర్ష్యయుఁ దన్నుంబురికొల్పఁ గత్తిఁ దూసి సంగుని జాపుటకై వాని మీఁద దుమికెను. అంతలో సురేశమల్లుఁ డడ్డువడి సంగుని రక్షింప వారలకు మహాకలహము సంభవించె. ఆయర్చకురాలును మిక్కిలి భయపడి తన నెక్కడ చంపుదురో యని గుహవిడిచి పారిపోయెను. ఆమెచిన్న గుహ రాజపుత్రుల దూషణ భూషణములతోను ఖడ్గసంఘట్టనములతోను ప్రతిధ్వనుల నిచ్చెను.

ఆదినమున వ్యాఘ్రగిరికి సమీపమున నొకమఠమువద్ద రహతూరు వంశస్థుఁడగు నొక రాజపుత్రుఁడు గుఱ్ఱముపై జీనువేసికొని యెక్కడికో పయనమగుటకు సిద్ధముగ నుండెను. అప్పుడు వాని యొద్దకు నొక పురుషుఁడు తన గుఱ్ఱమును మిక్కిలి వేగముగాఁ బరుగెత్తించుచు వచ్చెను. అతని శరీరమున నైదు కత్తిపోటు లుండెను. వాని గుఱ్ఱము మిక్కిలి యలసట పడి నోట నురుగులు గ్రక్కుచుండెను. రక్తమున స్నానము చేసినట్లు వానిదేహ మంతయు నెఱ్ఱబడి యుండెను. బాణము తగులుటచే నొకకన్ను పోయి యుండెను. రహతూరు వంశస్థుఁడు నీవ్వెఁడ వని వాని నడుగ నాతఁడు "నేను రాయమల్లు కుమారుఁడగు సంగ్రుఁడను. నన్ను నాసోదరులు చంపనెంచి" రని చెప్ప రహతూరుఁడు వానికభయమిచ్చి చేయూతయిచ్చి గుఱ్ఱ

మునుండి దింపి సేదఁదేర్చు నప్పటికి వారియెదుట గుఱ్ఱపుదళము వచ్చుచున్న జాడ దెలుపు గు మ్మగుపడెను. అది చూచి సంగుఁడు "అదె నాతమ్ముఁడు జయమల్లుఁడు నన్నుం దెగటార్చుటకు వచ్చు చున్నాఁడు. పృథివిరాజు సురేశమల్లుఁడు నొండొరులం దాఁకి పోరి యలసటఁ జెంది కదలలేక యచ్చటనే యుండి" రని పలికెను. రహ తూరు వంశస్థుఁ డామాటలు విని "భయములేదు. ఈమఠములోనికి వారురాకుండ నేను నిలిపెదను. ఇంతలో నీవు నిరపాయముగఁ బారి పొమ్మని ధైర్యముఁ జెప్పి వాని నానలకుఁ బంచె. అంతఁ గొంతసేప టికి జయమల్లుఁడు వచ్చి రహతూరు వంశజునిఁజూచి "సంగుని మా కప్పగింపవలసిన" దని యడుగ నతఁడు సంగుఁడు నన్ను శరణుఁజొచ్చె గావున నతని నప్పగింపనని నిర్భయముగాఁ బలికెను. అప్పుడు జయ మల్లుఁడు "అట్లయిన మేమే వానినిఁ బట్టుకొనెద" మని మఠముం బ్రవేశింపఁబోవ రహతూరుఁడు కోపాయత్తుఁడై కత్తిదూసి జయమ ల్లుని వానిసేనను లోనం జొరనీయక నిరోధించె. అంతట కొండొక సేపువఱకు సందడికయ్యంబు జరుగ శరణాగత బిరుదమును బూనిన రహతూరుఁడు ప్రాణములు విడిచెను. అతఁడు గూలిన వెనుక జయ మల్లుఁడు మొదలగు వారు మఠముం జొచ్చి యందు సంగుని గానక యతఁడు మఱల తప్పించుకొని పారిపోయెనని విషాదము నొంది చనిరి.

ఈవార్త రాయమల్లునకుఁ దెలిసినతోడనే యతఁడు పృథివి రాజును మందలించి జీవాట్లుపెట్టి యిట్లనియె. "నా గారపుకొడు కగు సంగుని నాకు దక్కనీయక దుండగీడ వైతివి. పాపము వాఁడు నీకు వెఱచియేగదా నిలువనీడలేక యడవులఁ గొండలఁ గ్రుమ్మరు చున్నవాఁడు. నీ మొగముఁ జూడరాదు. నావద్దనుండి లేచిపొమ్ము. పోయి నీ వెప్పుడు పోరాటములె కోరుచుందువు గావున యెందేని పోరులు సలుపుచు బ్రతుకుము.

అభిమాన ధనుఁడగు పృథివిరాజు తండ్రిపలుకులు విని రోషముఁ జెంది తనగాయములు కుదిరిన వెనుక తండ్రివద్ద సెలవు గైకొని యొక గుఱ్ఱము నెక్కి యైదుగురు సేవకులను వెంటఁ గొని తన యాయుధముల సంగ్రహించుకొని తాను గొప్పకార్యములఁ జేసి ప్రసిద్ధుఁ డైనప్పుడు గాని మరలఁ దండ్రియింటికి రాఁగూడ దని నిశ్చయించుకొని యిల్లు విడిచి విదేశములపాలై పోయెను.

రాజస్థానమున గద్వారను చిన్న దేశము కలదు. దానిని బూర్వము మీానవంశజు లగు రాజు లేలుచుండిరి. చిత్తూరురాజు లా దేశమును మీానకులజులవద్దనుండి జయించి పుచ్చుకొని తమపాలనలో నుంచిరి. రాయమల్లుని సోదరుఁడు మీావారుపాలించిన కాలముల గద్వారుసంస్థానము మీావారునకు లోఁబడక స్వాతంత్ర్యము నొందెను. రాయమల్లు మఱల దానిని లోబఱచుకొనలేకపోయెను. పృథివిరా జిల్లువిడిచి క్రమక్రమముగా నా దేశమును జేరెను. అతఁడు పోవునప్పటి కాదేశమునం దంతట బందిపోటుదొంగలు నిరంకుశవర్తనులయి పట్టపగలు దోఁపుడులు చేయుచు చెలరేఁగి యుండిరి. మీానవంశజుఁ డొకఁ డాదేశమునకుఁ దానుఁ బ్రభుపునని చెప్పుకొనుచుండును; కాని యతని యధికారము పేరునకు మాత్రమే. రాయమల్లు డాదేశమున నతని యధికారము స్థాపింపలేక పోవుటయే గాక దొంగల దౌర్జన్యమయిన నడపలేక పోయెను. పృథివిరాజాదేశమును జయించి మఱలఁ దనతండ్రి కర్పింపవలయు నని నిశ్చయించుకొని యేదేని యుపాయము దొరకకపోవునా యని ముఖ్యపట్టణమునకుఁ బోయెను. ఇంతలో నతనివద్దనున్న ద్రవ్యమంతయు వ్యయ మయ్యెను. అతని యనుచరు లతనికన్న నిరుపేదలై యుండిరి. తన యనుచరులకుం దనకు నొకపూట బసయుఁ నన్నమును సమకూర్చుకొనుటకుఁ దనవ్రేల నున్న వజ్రపు టుంగరము గొదువబెట్టుటఁ దప్ప గత్యంతరము కానఁబడదయ్యె. అతఁ డాయుంగరమును దీసికొనిపోయి ఓజుఁ డనునొక

వర్తకునికిఁ జూపి దానిమీఁద కొంతసొమ్మడిగెను. దైవవశమున నావర్తకుఁడు మును పాయుంగరమును పృథివిరాజున కమ్మిన యతఁడే యయ్యెను. ఆవణిజుఁ డాయుంగరమును, రాజకుమారుని గుర్తుపట్టి తద్వృత్తాంతము వినఁగోర పృథివిరాజు తనసంకల్పమును మర్మము విడిచి యతనితోఁ జెప్పెను. అది విని వర్తకుఁడు సంతసించి యుపాయమునుచే గద్వారుదేశము ననాయాసముగ గెలువవచ్చునని యతనికి ధైర్యము చెప్పి వానికిం దోడ్పడ నెంచెను.

అనంతరము పృథివిరాజు నేర్పరియగు నోజును యాలోచనము విని మారువేసము వేసికొని యూరుపేరు దెలియనీయక తన యనుచరులతోఁ గూడి యచ్చట మీనవంశపు రాజునొద్ద కొలువునకుఁ గుదిరి వానికి మిక్కిలి విధేయుఁడై భక్తిశ్రద్ధలతోఁ బరిచర్య సేయుచుండె. ఇట్లుండ నొకనాఁడు పండుగ రాఁగా మీనరాజు నమ్మికగల తనబంట్ల కందఱకు సెలవిచ్చెను. పృథివిరాజును వానికడ సెలవుఁ గైకొని తన యనుచరులనుమాత్రము కోటలో రాజువద్ద నిలిపి తాను పండుగసౌఖ్య మనుభవింపక యూరుబైట చెట్లచాటున దాఁగుకొనెను. అంతలోఁ గోటలోఁ బృథివిరాజుచే విడువఁబడిన సేవకులైదుగురు పరివారశూన్యుఁడై యొంటిగనున్న మీనరాజుపయింబడి వానిం దుదముట్టింపఁ దలంప నతఁడు ప్రాణభీతుఁడై గుఱ్ఱముపై నెక్కి కోటవెలువడి యూరుబైట కొండలలోఁ దలఁదాఁచుకొనుటకుఁ బారిపోవుచుండెను. అతఁడు వచ్చు దారిలోనే చెట్లచాటున దాఁగియున్న పృథివిరాజు తనపన్నినకుట్ర నిర్విఘ్నముగ నెఱవేఱినందుకు సంతసించి పఱుగెత్తుచున్న మీనరాజును బట్టుకొని బల్లెముతోఁ బొడిచి వాని కష్టము నంతము నొందించెను. పిమ్మట మీనరాజు పరిజనులు కొంతయాగడముసేయ పృథివిరాజును వానియనుచరులును వారినోడించి పట్టణము పరసురామప్రీతిఁ గావించి దేశమును స్వాధీనముఁ జేసికొనిరి. పృథివిరాజు తా నప్పుడు సర్వస్వతంత్రుఁడయ్యె

నాదేశమునకు రాజగుట కిష్టము లేక యోజుని దానికిఁ బాలకునిగాఁ నియమించి తనతండ్రిపేరనే పాలింపుమని వానికిఁ జెప్పి తన కక్కడ కాలు నిలువకబోవుటచే ననేక సాహసకార్యముల నింక నొనర్చి ప్రఖ్యాతిం గాంచవలయునని గద్వారు విడిచి యనుచరసమేతుఁడై యన్యదేశములకుఁ బోవ నిశ్చయించుకొనెను.

ఆకాలమున మీవారు రాజ్యమునందలి బదనూరు పట్టణము లలో రాజ్యభ్రష్టుడైన యొకరాజపుత్రప్రభు వుండెను. అతని రాజ ధాని తోడా యనుపట్టణము. అతఁడొకతురక రాజువలన జయింపఁ బడి యూరువిడిచి తల దాఁచుకొనుటకు బదనూరునకు వచ్చి మరలఁ దనరాజ్యమును దాను సంపాదించుకొనుట కనేక పర్యాయములు సేవ కులఁ బంపి విఫలప్రయత్నుండై యూరకుండెను. ఆరాజునకు తారా భాయి యనునొక చక్కని కూఁతురు గలదు. ఆబాలిక సూర్యరశ్మి రాని యంతఃపురములఁ గూపస్థమండూకమువలెఁ బడియుండుట కిష్టము లేక ఘోషా విడిచి విల్లునంచుటయుఁ గత్తిదూయుటయు గుఱ్ఱపు సవారు చేయుటయు ఫౌజులం గూర్చుకొని కర్యములు నడ పుటయు నేర్చి తండ్రిని మరల రాజ్యప్రతిష్ఠితునిఁ జేయ నిచ్ఛగించె. ఆవన్నెలాడి చక్కఁదనమును సాహసమును విని జయమల్లుఁడు తన కా కన్నియ నిమ్మని తండ్రికి సందేశ మంపెను. ఆమెతండ్రి యామాట కుత్తరమును దానియ్యక యాపని కూఁతురుమీఁదనే పెట్టఁగా నామె "నాతండ్రి కెవడు మరల రాజ్యము సంపాదించి యిచ్చునో యతఁడే నాపాణిగ్రహణము సేయుగాక" యని యుత్తర మిచ్చెను. జయమల్లుఁ డట్లు చేయుదునని ప్రమాణముచేసి నమ్మిక వొడమునట్లు సంచరించి తారాదేవిని౦ జూడగోర నామెతండ్రి |దాని కంగీకరించె. వా రుభయులు పరస్పరసందర్శనము చేయువేళ జయమల్లు డామె చక్కఁదనమును జూచి పరవశత్వముఁజెంది మతిభ్రష్టుఁ డౌట చేతనో లేక రాజపుత్రు లందఱు మైకమునిమిత్తము ద్రావు నల్లమందు

మద్దతు మితిమీఱఁ ద్రావుటచేతనో యామె గౌరవమునకుఁ దనగౌరవమునకుఁ దగనట్లు వర్తించి యాబాలిక నవమానించె. వెంటనే యభిమానవిధియగు నామెతండ్రి ఖడ్గపాణియై వచ్చి జయమల్లుని నిలుచున్నవానిని నిలుచున్నయట్లె ఖండించివైచె.

జయమల్లుని మరణవార్తలు రాయమల్లు మహారాజునకుఁ దెలిసినప్పుడు వాని కొలువునందున్న రాజపుత్రులనేకులు కోపోద్దీపితులై తారాదేవితండ్రినిం దెగటార్చి పగదీర్చుకొనక తప్పదని రాణాతో విన్నవించిరి. రాణా వారిని వారించి యిట్లనియె. రాజ్యమును గోల్పోయి నిలువ నీడలేక మనయొడనుండి యెట్టెటో కాలక్షేపము సేయుచున్న యారాజున కంత యవమానము చేసినవాఁడు నాకొడుకైనను జావవలసినవాఁడే. మానరక్షణమునకై యీసాహసమొనర్చిన యారాజుశౌర్యమునకు మెచ్చి బదనూరుభూముల నతనికి బహుమానములుగ నిచ్చుచున్నాను.

అంత గొన్నాళ్ళకు పృథివిరాజు తనసోదరుని మరణమును తారాదేవి యొనర్చిన ప్రతిజ్ఞయు విని సత్వరంబుగ బదనూరునకువచ్చి తన్ను వివాహమాడుమని యామెనడిగెను. తనతండ్రిని రాజ్యప్రతిష్ఠితునిఁ జేయువానినేగాని వివాహమాడనని యామె యెప్పటియట్లఁ బలుకుటయుఁ బృథివిరా జట్లుచేయుదునని శపథముచేయ వానిసాహసములయందు నమ్మిక గలిగి తారాదేవినిచ్చి యామెతండ్రి యతనికి వివాహముచేసెను. వధూవరు లిరువురును తోడాపట్టణమును బట్టుకొనుటకు సమయము వెదకుచుండిరి. అంతలో తురకల మొహరము పండుగ వచ్చెను.

తురకరాజు వానిసైనికులు చుట్టములు నానందపరవశులై యుత్సవములం జూచుచుండిరి. పండుగ కడపటిదినము నీళ్ళంబడిన వెనుక పీరులను శవాకారముగఁగట్టి తురకలు నాలుగువీధుల మొగలో బెట్టి వారియాచారప్రకారము దుఃఖించుచుండిరి. జను లనేకులు

గుంపులుగూడి యావినోదమును జూచుచుండిరి. అప్పుడు గంభీరాకారములును చిత్రవేషములుం గలిగినముప్వురు మనుష్యు లాగుంపులో గానఁబడిరి. తురకరాజు తనమేడమీఁద నుండి యాయుత్సవమును జూచుచు క్రొత్తమనుష్యులపై దృష్టినిలిపి వారెవ్వరని ప్రక్కవారి నడిగెను. ఆమాటలు వానినోటనుండి కడదేరరాకమునుపె రివ్వు రివ్వున యొకబాణ మాగుంపులో నుండి వెడలి నిలుచున్న యారాజును గుభాలున నేలంబడవైచి శవముగఁ జేసెను. అంతట నగరమంతయుఁ గళవళము పుట్టెను. ఉత్సవముఁ జూడవచ్చినవారు నిర్విణ్ణులై పరుగెత్తిరి. మ్లేచ్ఛసైనికులు యదాయదలైరి. ఆక్రొత్తమనుష్యులు ముప్వురు పృథివిరాజు తారాదేవి వారిసేవకుడు దక్క మరొకరు గారు. వారువచ్చిన పని నిర్వర్తింపఁబడినదిగదాయని యూరుబైటకుం బోవుచుండిరి. అప్పుడు కొందఱు మ్లేచ్ఛసైనికులు ధైర్యము దెచ్చుకొని వారిని దఱుమ నారంభించిరి. ఆముప్వురు వారిని లెక్కసేయక చనుచుండ నగరద్వారమువద్ద కొండవంటియొకయేనుఁగు వారికడ్డము వచ్చె. తోడనే తారాదేవి యొరలోనుండి ఖడ్గము నూడబెరికి ఝుళిపించి తొండమును నఱికి యేనుగును పీనుగును గావించె.

అనంతర మాముప్వురు నూరుబైట సిద్ధముగానున్న తమసైన్యముం గలసికొని యనాయకమై యరాజకమైన మ్లేచ్ఛసైన్యము పయింబడి దానిం జెల్లాచెదరుగా జేసిరి. కాలి కొలఁది పరుగెత్తిన వారు తక్కఁ దక్కిన మ్లేచ్ఛులు హతులైరి. తారాదేవియొక్క మనోరథము సంపూర్ణముగ సఫలమయ్యె. తోడానగర మామెతండ్రి స్వాధీనమాయె. సాటి తురకరాజునకు జరిగిన పరాభవమును విని యజమీరును బాలించుచున్న మ్లేచ్ఛప్రభువు పృథివిరాజును దండింపవలయునని నిశ్చయించుకొనెను. ఆవార్త విని పృథివిరాజు వాఁడు తన మీఁదికివచ్చువఱకుఁ గనిపెట్టుకొని యుండక తానే వానిమీఁదికి ముందుగ యుద్ధమునకు సిద్ధమయి సైన్యముం గూర్చుకొని తనజాడ

రెఱుంగకుండ నడిరేయి పయనముఁ జేసి యుదయ మగునప్పటి యూరుఁ జేరి వారిదళంబుల నోడించి కోట నొక్కపూఁటలోఁ ఁకొనియె.

రాయమల్లుఁడు తనకుమారుని మహాసాహసములు విని ానందభరితుఁడై వానిం దనసన్నిధికి రమ్మని వర్తమాన మంపె. యమల్లుఁడు కులమునకు పరాభవము దెచ్చి దుర్మరణము నొందు ము సంగునిజాడ యొక్కింతయుఁ దెలియరాకుండుటయుఁ దలంచి యమల్లుఁడు పృథివిరా జొక్కఁడే తనకుం గొడుకని యెంచి చిత్తూ నకు రావించి వానిని సబహుమానముగా నాదరించె. పృథివిరాజును ండ్రికి విధేయుఁడై యుండఁదలంచెను. కాని వానికిఁ జిత్తూరునగర ున శూరకర్మలుమాని సోమరియై భోగపరాయణుడై యుండుట ష్టము లేకపోవుటచే తనయిచ్చవచ్చిన తెఱంగున వీరవిహారముసలు ుటకు మీవారుదేశమున పడమటభాగమున నున్న కమల్మియర్ ోటలోఁ గాఁపురము చేయదలంచి యచ్చటికిఁ బోయెను. ఆకోట యిప్పుడు మిక్కిలి పాడుపడియున్నను మిగిలినభాగములం జూచువారికి దాని తొంటిగొప్పతనము తెలియకపోదు. దృఢమయిన రాతిగోడలు మహోన్నతము లయినగోపురములు గురుజులు మంచిమంచి మేడలు గలిగి యాకాలమున నది సకలసౌఖ్యనిధానమై శత్రుదుర్భేద్యమయి యుండెను. పృథివిరాజందు భార్యాసమేతుఁడై వసియించి దుష్టుల దండించుచు దొంగల నడఁచుచు హాయిగ నుండె. రాజపుత్రు లనేకు లామహావీరునిఁ గొలుచుటకు వచ్చి యాతఁడు చిచ్చురకుమన్న నురు కుటకు సిద్ధముగ నుండిరి. ఇట్లుండి పృథివిరా జొకనాఁడు తండ్రిని దర్శించుటకు చిత్తూరునకు వచ్చెను. అప్పుడు రాయమల్లుఁడు మాళవ రాజుయొక్క సేవకునితో మిక్కిలి చనువిచ్చి తనగౌరవమునకు దగ నట్లు వానితో మాటలాడఁ జొచ్చె. ఆసంభాషణము విని పృథివిరాజు సేవకుఁడు చనినవెనుక తండ్రినిఁ బిలిచి యట్టినీచుల కంత చను విచ్చి

మాటలాడుట రాణావంటివాని కనుచిత మనియు నాఁడుజరిగిన సంభాషణము తన కేకాక రాజబంధువుల కందఱకు నలుక పుట్టించిన దనియు నట్టిచనువు లింక నియ్యగూడ దనియు జెప్పెను. రాయమల్లుఁ డామాటలు విని కుమారునితో "నాయనా! నీవు మహాసాహసుఁడవు రాజులంబట్టి బంధింపఁగలవు నాకంత ప్రయోజకత్వము లేదు. నేను చుట్టుప్రక్క రాజులతో మంచిమాట చేసికొని యెట్టెటో నారాజ్యము గాపాడుకొను చున్నాఁడ" నని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

పృథివిరా జది విని తండ్రికి మాటలతో నుత్తర మియ్యక వెంటనే యచ్చోటు వాసి తనవెలవురకుం బోయి యొకసేనం గూర్చుకొని మాళవదేశముపై దండువిడిసె. మాళవరాజు వానిదౌర్జన్యము నకు సైపక మహాసేనాసమేతుఁడై వేశ్యాంగనల యాటపాటలు, హెగ్గడల హెచ్చరికలు, వందిమాగధుల కైవారములు సెలంగ మహేంద్రవైభవముతోఁ గయ్యమునకు బయలుదేరెను. ఈమహాసేన యొకనాటిరేయి యొకచో విడిసియుండి సంగీతసాహిత్యములతో మహాకోలాహలము చేయుచుండ రాజు గుడారమునకు సమీపమున పెద్దకలకలము పుట్టెను. అది యేమగు నని కొందఱు చూచునప్పటికి శూరశిఖామణులు కొంద ఱాయుధపాణులై గుఱ్ఱముల నెక్కి శిబిరముం జొచ్చి నిర్భయముగా రాజున్నకడ కరుగుచుండిరి. ఆకస్మికముగా శత్రువులు పయింబడుటచే మాళవసైనికులు నిశ్చేష్టులై పగతురను నిలువరింప నేరరైరి. అప్పుడు పృథివిరాజు సింగపుంగొదమవోలె మాళవరాజున్న గుడారములోనికి దుమికియామహారాజుం జెఱ బెట్టవాని సైనికులు రిచ్చవడి చూచుచుండ వానిం గొనిపోయెను. అంతఁగొంత నడికి మాళవసైనికులు ఱిచ్చపాటునుండి మేలుకాంచి యాయుధముల సంగ్రహించి తమరాజును విడిపించుటకు పృథివిరాజు వెన్నంటి తఱుముఁ జొచ్చిరి. ఆసైనికులు తనముఁ గూతవేటుదూరంబునకు వచ్చినప్పుడు పృథివిరాజు వారిని వారించి సమీపమునకు రావల దనియు సాహ

వారెఱుంగకుండ నడిరేయి పయనముఁ జేసి యుదయ మగునప్పటికి కాయూరుఁ జేరి వారిదళంబుల నోడించి కోట నొక్కపూఁటలోఁ బట్టుకొనియె.

రాయమల్లుఁడు తనకుమారుని మహాసాహసములు విని యానందభరితుఁడై వానిం దనసన్నిధికి రమ్మని వర్తమాన మంపె. జయమల్లుఁడు కులమునకు పరాభవము దెచ్చి దుర్మరణము నొందుటయు సంగునిజాడ యెక్కింతయుఁ దెలియరాకుండుటయుఁ దలంచి రాయమల్లుఁడు పృథివిరాజొక్కఁడే తనకుం గొడుకని యెంచి చిత్తూరునకు రావించి వానిని సబహుమానముగా నాదరించె. పృథివిరాజును తండ్రికి విధేయుఁడై యుండఁదలంచెను. కాని వానికిఁ జిత్తూరునగరమున శూరకర్మలుమాని సోమరియై భోగపరాయణుఁడై యుండుట కిష్టము లేకపోవుటచే తనయిచ్ఛవచ్చిన తెఱంగున వీరవిహారముసలుపుటకు మీవారుదేశమున పడమటభాగమున నున్న కమల్ మియర్ కోటలోఁ గాఁపురము చేయుదలంచి యచ్చటికిఁ బోయెను. ఆకోట యిప్పుడు మిక్కిలి పాడుపడియున్నను మిగిలినభాగములం జూచువారికి దాని తొంటిగొప్పతనము తెలియకపోదు. దృఢమయిన రాతిగోడలు మహోన్నతము లయినగోపురములు గురుజులు మంచిమంచి మేడలు గలిగి యాకాలమున నది సకలసౌఖ్యనిధానమై శత్రుదుర్భేద్యమయి యుండెను. పృథివిరాజందు భార్యాసమేతుఁడై వసియించి దుష్టుల దండించుచు దొంగల నడఁచుచు హాయిగ నుండె. రాజపుత్రు లనేకు లామహావీరునిఁ గొలుచుటకు వచ్చి యాతఁడు చిచ్చురుకుమన్న నురుకుటకు సిద్ధముగ నుండిరి. ఇట్లుండి పృథివిరాజొకనాఁడు తండ్రిని దర్శించుటకు చిత్తూరునకు వచ్చెను. అప్పుడు రాయమల్లుఁడు మాళవరాజుయొక్క సేవకునితో మిక్కిలి చనువిచ్చి తనగౌరవమునకు దగనట్లు వానితో మాటలాడఁ జొచ్చె. ఆసంభాషణము విని పృథివిరాజు సేవకుఁడు చనినవెనుక తండ్రినిఁ బిలిచి యటిసీచుల కంత చను విచ్చి

మాటలాడుట రాణావంటివాని కనుచిత మనియు నాఁడుజరిగిన సంభాషణము తనకేకాక రాజబంధువుల కందఱకు నలుక పుట్టించిన దనియు నట్టిచనువు లింక నియ్యఁగూడ దనియు జెప్పెను. రాయమల్లుఁ డామాటలు విని కుమారునితో "నాయనా! నీవు మహాసాహసుఁడవు రాజులంబట్టి బాధింపఁగలవు నాకంత ప్రయోజకత్వము లేదు. నేను చుట్టుప్రక్కరాజులతో మంచిమాట చేసికొని యెట్టెటో నారాజ్యము గాపాడుకొను చున్నాఁడ" నని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

పృథివిరా జది విని తండ్రికి మాటలతో నుత్తర మియ్యక వెంటనే యచ్చోటు వాసి తననెలవునకుం బోయి యొకసేనం గూర్చుకొని మాళవదేశముపై దండువిడిసె. మాళవరాజు వానిదౌర్జన్యమునకు సైపక మహాసేనాసమేతుఁడై వేశ్యాంగనల యాటపాటలు, హెగ్గడల హెచ్చరికలు, వందిమాగధుల కైవారములు సెలంగ మహేంద్రవైభవముతోఁ గయ్యమునకు బయలుదేరెను. ఈమహాసేన యొకనాటిరేయి యొకచో విడిసియుండి సంగీతసాహిత్యములతో మహాకోలాహలము చేయుచుండ రాజు గుడారమునకు సమీపమున పెద్దకలకలము పుట్టెను. అది యేమగు నని కొందఱు చూచునప్పటికి శూరశిఖామణులు కొందఱాయుధపాణులై గుఱ్ఱముల నెక్కి శిబిరముం జొచ్చి నిర్భయముగా రాజున్నకడ కరుగుచుండిరి. ఆకస్మికముగా శత్రువులు పయింబడుటచే మాళవసైనికులు నిశ్చేష్టులై పగతురను నిలువరింప నేరరైరి. అప్పుడు పృథివిరాజు సింగపుంగొదమవోలె మాళవరాజున్న గుడారములోనికి దుమికియామహారాజుం జెఱ బెట్టవాని సైనికులు రిచ్చవడి చూచుచుండ వానిం గొనిపోయెను. అంతఁగొంతవడికి మాళవసైనికులు ఱిచ్చవాటునుండి మేలుకాంచి యాయుధముల సంగ్రహించి తమరాజును విడిపించుటకు పృథివిరాజు వెన్నంటి తఱుమఁజొచ్చిరి. ఆసైనికులు తనను గూతవేటుదూరంబునకు వచ్చినప్పుడు పృథివిరాజు వారిని వారించి సమీపమునకు రావల దనియు సాహ

సించి రాజును విడిపించుటకు వచ్చిరేని రాజు నప్పుడ పొడిచి చంపెద
ననియు రాక నిలిచిన పక్షమున రాజున కేయుపాయమును సేయ
ననియు మాళవరాజును తనజనకుని పాదములపయిం బడవైచి మఱల
వానిని విడిచిపుత్తుననియు వారికి సందేశ మంపెను. ఆమాటలు విని
మాళవసైనికులు వెనుకకుం జనిరి.

పృథివిరాజు మాళవేంద్రుని దీసికొని చిత్తూరునకుఁ బోవునప్ప
టికి రాయమల్లుడు కొలువుదీర్చి యుండె. వీరరసావతారుఁ డగు
కొడుకును బిక్కమొగముతో నున్న మాళవపతినిఁ జూచి రాయమ
ల్లుఁడు మాళవపతి నదివర కెన్నఁడు జూచియుండమి నతఁ డెవ్వ రని
కొడుకుం దఱచితఱచి యడిగెను. కొడుకు తండ్రితో "నీతఁ డెవ్వఁడో
నేను చెప్పను. తొల్లి మిక్కిలి చనువుతో మీతో మాటలాడిన
యాసేవకునిం బిలిపింపుఁడు. ఆతఁడే చెప్పగలఁ" డని పలికెను.
రాణా యాసేవకునిం బిలిపించి యతఁ డెవ్వఁ డని యడుగ నాతఁడు
మహేంద్రవైభవుఁ డగు తనయేలిక యంత నీచదశలో నుండుట గనుం
గొని ఱిచ్చవడి నోట మాటరాక యెట్టకేల కతఁడు మాళవేంద్రుఁ
డని రాణాతో విన్నవించెను. రాణాయును వాని సామాన్యనట్లాదరిం
పక రాజునకు దగుగౌరవముతో నాదరించి చిత్తూరులోఁ గొన్నిదినము
లుంచి వానివద్దనుండి కప్పము గ్రహించి లోఁబఱచుకొని సబహు
మానముగ విడిచిపుచ్చె. పృథివిరాజు తండ్రికి తనప్రతాపముఁ జూప
గలిగెగదా యని సంతసించి మఱల కమలమీయరుకోటకుం జనియె.
ఇట్టి శూరకర్మల పృథివిరా జవలీలగా ననాయాసముగఁ జేయుచుం
డును గాని వానికై పెద్దప్రయత్నముఁ జేయ నక్కరలేదు.

పృథివిరాజు కమలమీయరుకోటకుఁ బోయి కొన్నిదినము
లుండునప్పటికి వాని పినతండ్రి యగుసురేశమల్లుఁడు రాణాపై తిరుగ
బాటు చేసి యుద్ధమునకు సిద్ధమయ్యెను. పూర్వము చారుణీదేవి
యర్చకురాలు తనకు ప్రభుత్వము రాజ్యము వచ్చునని చెప్పినమాట

మనసులో నుంచుకొని సురేశమల్లుఁడది యెంతకాలమునకు సఫలము కాదన్యోనని వగచి 'సాహసేలక్ష్మి' యనుమాట నమ్మి భుజబలము చేత రాజ్యము సంపాదింపఁదలఁచి తనసోదరుఁడును మహారాణాయు నగురాయమల్లునిమీఁద గత్తికట్టెను. రాణాకు మున్ను మిక్కిలి నమ్మకము గలవాఁడును దగ్గరచుట్టము నగు సారంగదేవుఁ డనురాజపుత్రుఁడు రాజద్రోహియై సురేశమల్లునితోఁ జేరెను. వారిఱువురుం గలసి మీవారుదేశముం జొచ్చి గ్రామంబుల దోఁచుకొని గృహంబుల పరశురామప్రీతి గావించి కొంతదేశము నాక్రమించిరి. రాయమల్లుఁడు తన సైన్యములం గూర్చుకొని వారిపై నడచి యెదుర్కొని సంకుల సమరము గావించి తాను నొక్కసామాన్యపుజోదువలె పోరి యిరువది రెండుగాయములఁ దిని యేమియుం జేయలేక యుండెను. అప్పుడు రాయమల్లుని సైన్యము పగతురచేత నిర్మూలింపఁబడుటకు సిద్ధముగ నుండెను. అంతలో పృథివిరాజు వచ్చి తండ్రిసేన నిర్మూలింపఁబడకుండఁ గాపాడెను; కాని శత్రువులను పరాజయము నొందింపలేదు.

ఉభయులసేనలు నొండొంటికి తీసిపోక వెనుకంజ యిడక చావునకు వెఱవక రాత్రులాయుధములమీఁదనే బవ్వళించుచు నెప్పుడు తెల్లవారు నెప్పుడు పోరుసేయఁ గలుగునని యువ్విళులూరుచు దినములం బుచ్చుచుండిరి. అట్లుండ నొకనాఁడు రాత్రి సురేశమల్లుఁడు మంచముపైఁ బండుకొని వ్రణవైద్యుఁ డగునొకమంగలివానిచే గాయముల గుట్టించుకొనుచుండెను. అప్పుడు పృథివిరాజు మెల్ల మెల్లగ శిబిరముం జొచ్చి సైనికులచేఁ జిక్కకుండ పినతండ్రి గుడారమునకు వచ్చి వానికట్టెదుట నిలిచెను. వానిం జూచి సురేశమల్లుఁడు భయవిస్మయములతో బలిమిని లేచెను. లేచునప్పటి కదివఱకు కుట్టిన గాయములన్నియుఁ బటాలున బగిలి నెత్తురులం గ్రక్కఁజొచ్చె. పృథివిరాజు వానిసంభ్రమము వారించి భయములేదని సేమ మడిగెను. సురేశమల్లుఁడును "నాయనా! సుఖముగానున్నాను. నీరాకచే

మఱింత సుఖము గలిగినది సుమీ” యని కుమారునకుఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చెను. పిదప పృథివిరాజు ‘నేను మిక్కిలి యాఁకలిగొనియున్నాను. నిన్నెప్పుడు చూతునో యెట్లుచూతునో యని బెంగగొని మాతండ్రినైనం దర్శింపక యన్నమైనం దినక సీతాపురకు వచ్చితిని. నాకించుక యన్నము బెట్టింపు’ మని పినతండ్రిని బ్రార్థించె. సురేశమల్లుఁడు నన్నము తెప్పింప పగలెల్ల నొకరిప్రాణముల నొకరు దీసికొనుటకై ప్రయత్నము చేసిన యారాచకొడుకు లిరువురు నారాత్రి జుట్టరికము నెయ్యము మెరయ కలసి మెలసి భుజించిరి. అనంతరము పృథివిరాజు పినతండ్రితో “రేపు మనకయ్యమును ముగింపవలయు”నని పలుక “నాయనా! పెందలకడ రమ్ము పొ”మ్మని సురేశమల్లుఁడు బదులు చెప్పి వానిం బుచ్చె.

మరునాఁ డుదయమున యుద్ధ మారంభ మయ్యెను. ఆకయ్యమున నెప్పటియట్లు పృథివిరాజే జయమునందె. సారంగదేవుఁడును సురేశమల్లుఁడును యుద్ధభూమి విడిచి పలాయితులైరి. పృథివిరాజు వారిం దరుముకొనిపోవ నెడనెడ చిన్నచిన్న పోరాటంబులు జరుగుచుండె. వానిలో నయిత మెప్పుడు పృథివిరాజే విజయమునందుచు వచ్చె. ప్రళయాంతకునిఁబోలు రాచకుమారునిదాడి కోడి సురేశమల్లెట్టకేల కొకయడవిం జొచ్చి యందు నట్టనడుమ దుర్భేద్య మగు నొకప్రదేశము నెలవుగాఁ జేసికొని పగతురకు తమజాడలు తెలియ వనుకొని యచ్చట నుండిరి. అట్లుండ నొకనాఁడు రేయి నిశ్శబ్దమైన యడవిలో కత్తులరాపిడిచప్పుడు వినంబడియె. అదివిని సురేశమల్లుఁడు ‘మాయన్నకొడుకు వచ్చినట్లుతోఁచుచున్న’ దని యింక నేమోచెప్పఁబోవుచుండఁగనే పృథివిరాజు నపరివారముగ వానిముందరకు దుమికి ఖడ్గముతోఁ బినతండ్రి నొక్కయేటు వేయుటయు సారంగదేవుఁడు వానికడ్డమువచ్చి “సురేశమల్లుఁడు గాయములచేఁ బీడితుఁడై కదల లేక యున్నవాఁడు. తొల్లి యిరువదిదెబ్బలకైనను నరకుసేయని యీ

కూరుఁ డిప్పు డొకగుర్రునకైన నోపఁలేడు గావున నవధ్యుఁ" డని పలికె. అప్పుడు సురేశమల్లుఁడు 'నేను పోవునది నాయన్న కొడుకు చేతిలోనే గదా' యని పృథివిరాజువంక దిరిగి 'కుమారా! కయ్యము మానుము. నీవు నన్ను జంపినది యొకలెక్కలోనిది గాదు. నాకుఁ గుమారులు కలరు. వారు రాజపుత్రు లగుటచే వారికి సాయసంపత్తులు గలుగును; కాని మేము నిన్నే చంపుట సంభవించిన యెడల చిత్తూరుగతి యేమగునో? నిన్నుఁజంపి నేనెల్లకాలము లోకనింద పాలు గావలసివచ్చు' నని వీరపురుషోచితముగ బలికెను. దయనీయము లగు పినతండ్రిపలుకులు విని పృథివిరాజు హృదయము గరుగఁ గత్తులొరలో నుంచుఁడని తనసైనికుల కానతిచ్చెను. పిమ్మట పినతండ్రియుం గొడుకును నొండొరుల బిగ్గ కౌఁగిలించుకొనిరి. తోడనే నిరుబలములు తమతమ ప్రాంతపగలు కొండొకతడవు మరచి మరల కలసిమెలసి కూరుచుండి యిష్టగోష్ఠిం బ్రవర్తిల్లిరి.

అనంతరము పృథివిరాజు పినతండ్రిని జూచి "అయ్యా! నేను వచ్చునప్పటికి మీ రేమి చేయుచుండి" రని యడిగెను. చేయుట కేమియున్నది. ఉన్నమట్టుకు దిని యుబుసుపోక పిచ్చపాడి చెప్పుకొనుచుంటి మని సురేశమల్లుఁ డుత్తరమిచ్చెను "కాని నిజాడలరయుటకయి నేను విశ్వప్రయత్నము చేయుచుండుట నీ వెఱిఁగియు నింత యజాగ్రత్తతో నేలయుంటి" వని మరల గుమారుఁ డడుగఁ బినతండ్రి యిట్లనియె. "నాయనా! నేనేమి చేయగలను? నీవు నన్నెక్కడ కాలూది నిలువకుండఁ దఱుముచుంటివి. నే నెచ్చటనైన తలదాఁచుకొవలయునుగదా! అందుచే నిచ్చట నుంటి" నని సురేశమల్లుఁడు ప్రత్యుత్తర మిచ్చె. ఆరాత్రి యట్లుగడపి మఱునాఁడుదయమున పృథివిరాజు పినతండ్రిని జూచి యచ్చటకు సమీపమున నున్న భవానిదేవాలయమునకుఁ దనతో వచ్చి యాదేవికి బలి సమర్పింపుమని యడిగెను. సురేశమల్లుఁడు లోకానుభవ మెఱింగినవాఁ డగుటచే పృథివిరాజు

దన కీనెపమున నేదేని యపాయము సేయునని యనుమానించియో యంతకుమున్న కొన్ని నెలలనుండి తెరపిలేక పోరులుసలుపుచు గాయములచేఁ బీడితుఁడై కదలజాలకయో పృథివిరాజును జూచి క్రిందటి రాతిరి తగిలినగట్టిదెబ్బకే తాను కదలఁజాల కున్న వాఁడ నని వంకపెట్టి తనబదులు సారంగదేవునిం గొంపొమ్మని యొత్తి పలికెను.

ఎవరు వచ్చినను మంచిదేయని పృథివిరాజు సారంగదేవుని దన వెంట నాలయంబునకుం గొంపోయి యచ్చట వానిం జంపనుంకించుటయు నావీరుఁడును పృథివిరాజునకు లొంగక కొంతసేపు పోరొనర్చి తుదకు వానిచేత హతుఁడయ్యె. తొల్లి మీవారురాజులలో మొట్ట మొదటివానికి నప్రతిహతమగు ఖడ్గముఁ బ్రసాదించిన యామహాదేవికిఁ బృథివిరాజు భక్తి మెఱయ సారంగదేవునితల బలిగా సమర్పించి తండ్రికిఁగల ప్రాఁతపగ దీర్చికొని సంతుష్టాంతరంగుఁ డయ్యె.

సారంగదేవుని దుర్మరణవార్తలు విని సురేశమల్లుఁ డేదియో నెపముపెట్టి యన్నకొడుకుతో జనకపోవుట చాలమేలయ్యెనని సంతసించి గుఱ్ఱము నెక్కి ప్రాణభయంబున నచ్చోటు విడిచి సపరివారముగ నొండొక యెడకుఁ బోవఁదలంచి మున్ను తాను జయించి యాక్రమించిన భూములకుం జనియె. ఆభూములలో నిరపాయముగ దాను నన్నినాళ్లనుండి పగతురబారి కోడి తా నందు నిలువలేనప్పుడు తనభూములు రాణాకు దక్కనిచ్చుట కిష్టము లేక సురేశమల్లుఁడు రాజుకన్న బలవంతులు బ్రాహ్మణులేకదా యని నమ్మి వారికి దానమిచ్చిన మాన్యములు రాజు మరల గ్రహించుటకు భయపడు నని యాభూములను వారికి దాన మిచ్చి తా నెందేనిం జనియె. రాణా సురేశమల్లుఁడు చేసిన యాపనికిఁ గోపోద్దీపితుఁడయ్యు బ్రాహ్మణ క్షేత్రములను మరల గ్రహించినచో దానును దన వంశస్థులును నఱువదివేలయేండ్లు నరకకూపముల బాధపడవలయునని నమ్మి యాబాధలు

పడుట కిష్టము లేక బ్రాహ్మణుల జోలికి పోవక యొకదండము పెట్టి యూరకుండెను.

అనంతరము సురేశమల్లుఁడు మీవారు శాశ్వతముగ విడిచి దక్షిణాభిముఖుఁడై చని యడవుల కొండలఁ గ్రుమ్మరుచుండ నొక్కనాఁడొక యాఁడుమేక తనపిల్లను తోడేలు కబళింపకుండ సంరక్షించుచుండఁగాఁ జూచి తొల్లి చారుణీదేవి యర్చకురాలు తనకు జెప్పిన భవిష్యద్వృత్తాంతంబు జ్ఞప్తికిం దెచ్చుకొని యాసమయ మిప్పుడు వచ్చిన దని యామేకఁను బిల్లను తోడేలుబారినుండి కాపాడి యా ప్రాంతములందె చరియించుచు మెల్లమెల్లగ నచ్చటి యాటవికుల లోబరచుకొని చుట్టుప్రక్కలదేశ మాక్రమించుకొని దేవల యను గ్రామముఁ దనకు నివాసముగఁ జేసికొని యందొకకోట గట్టి రాజై తన జీవితశేష మచ్చటనే గడపెను. దైవయోగమున సురేశమల్లుఁడు తాను చిత్తూరునకు దొంగయైనను యచ్చటం బుట్టిపెరిగిన వాఁడగుటచే నాపట్టణమందును మీవారుదేశమునందును ప్రేమము విడువఁజాలక తా నాపురమం దభిమానము గలవాఁ డగుటయేగాక యెల్ల యపుడు చిత్తూరునే మాతృస్థానముగ నెంచుకొనవలసిన దని తన కొడుకుల కవసానకాలమున జెప్పిపోయె. ఆమాటలయందు వాని కొడుకులు విశ్వాసముంచుటచేతనే చిత్తూరున కగ్బరుచక్రవర్తి వలన మహాపాయము వాటిల్ల రాణా యప్రయోజకుఁడై చావునకు వెఱచి యిల్లు దూరినప్పుడు సురేశమల్లుని తనయులలో నొకండు చిత్తూరు నిమిత్తము తనప్రాణములు ధారవోసె.

ఇట్లు పినతండ్రిని స్వదేశమునుండి పారదోలి యనంతరము పృథివిరాజుతనయన్నయగు సంగుడప్పటికిని జీవించియున్నవాఁడనియు వానికి వివాహ ప్రయత్నములు జరుగుచున్నవనియు విని తొల్లి చారుణీదేవి యర్చకురాలు చెప్పినమాట తలంచి సంగుఁడు జీవించి యుండినచోఁ దనకు రాజయోగముఁ బట్టదని వానిని వెదకి వెదకి

జంపుటకు బయనమైపోవ నిశ్చయించుకొనిరి. అంతలో వానిసోదరి వచ్చి దీనమగు తనవృత్తాంతముఁ జెప్పి సోదరుని పయన మాపెను.

రాయమల్లుఁడు తనఁకూతును సిరోహీదేశపు రాజున కిచ్చి వివాహము చేసెను. ఆకన్యక చక్కఁదనంబునకును సౌజన్యతకును బాతివ్రత్యమునకును బేరువడిసిన యోగ్యురాలైనను మగఁడామెను నిరంతరమును దగిన యాదరణముఁ జేయక నీచముగా జూచుచుండెను. ఆరాజు నల్లమందు మద్దత్తు మితిమీరునట్లు ద్రావి యొడ లెఱుంగక భార్యను కొప్పుపట్టి పాన్పుమీఁదనుండి లాగి, రాత్రియంతయు గటికి నేలం బండుకొన జేయుచుండెను. ఆభిజాత్యముగల రాజకన్యక కంత కంటె నెక్కుడవమానము లేదు కావున యాబాలిక తనదైన్యమును బాపుమని సోదరునకు విజ్ఞాపనము నంపుకొనియె పృథివిరాజు సోదరీ వత్సలుండై సఁగునిమీఁదికి బోవలసిన పయనముమాని సిరోహి పట్టణమునకు బయనమైపోయి యానగరముఁజేరి యర్ధరాత్రమున నెవ్వ రెఱుంగకుండ కోటగోడలందాఁటి యంతఃపురముఁ బ్రవేశించి పండుకొన్నగదిలో నిలిచె. అప్పుడు సిరోహిరాజు నల్లమందుమత్తుచే మేనుమఱచి మంచముపైఁ బవ్వళించియుండె. వానిభార్యయుభర్త చేత నవమానింపఁబడి వట్టినేలం బండుకొని యుండె.

పృథివిరాజు తన గారాపుఁ జెలియలి దురవస్థ గన్నులారఁ గనుంగొని కోపావేశంబున పరవశత్వంబుఁజెంది పరాభవానలముం జల్లార్పగోరి నిద్రించుచున్న మరఁది మీఁదికి ఖడ్గము నెత్తెను. తన యన్న మగనిం దెగటార్చుటకు నుంకించుట జూచి యాబాలిక మహా పతివ్రత యగుటచే నట్టి క్రూరకార్యమున కిష్టపడక సోదరుని వారించి భర్తప్రాణముల రక్షించెను. ఈకళవళము లో సిరోహిరాజు మేలు కాంచి యమదూతవలె నెదుట నిలిచిన బావంజూచి భయముచే వడఁకుచుండ పృథివిరాజు వాని నుద్దేశించి యిట్లనియె. 'నీవు మా చెలియలికిఁ గావించిన పరాభవమునకుఁ దగిన ప్రాయశ్చిత్తంబు జెప్పెద

వినుము. నీ వామె పాదములంబడి వేఁడుకొని యామె చెప్పుల నీతలం దాల్చితివా నిన్ను రక్షించెద. లేనిచో నొక్కయేటునన్నిన్నుఁ గడ తేర్చెద, నని గంభీరనాదముతోఁ బలుక నానల్లునకు పిఱికి చేయు నదేమియు లేక ప్రాణభయంబున నాపని కొడంబడి యట్లు చేసె

తన చెప్పినచొప్పున నతఁడు కావించినతోడనే పృథివిరాజు మరదిం గౌఁగిలించుకొని వానిపై నెనరు కలిగి యాదరింప వారిరువురు కలసిమెలిసి సౌహార్ధమున నుండిరి; కాని రాచకొమరునకు భార్య చెప్పులు నెత్తి నిడాల్చుటకన్న నెక్కుడవమానము లేదు. కనుక సిరో హి రాజుహృదయమున నీ పరాభవాగ్ని రవులుచుండె. పందయగుటచే నప్పుడేమియుఁ జేయలేక యతఁడు సమయమునకయి నిరీక్షించుచుండె. పృథివిరాజు రాచనగరు దొంగతనముగాఁ బ్రవేశించినను రాజుగారికి స్నేహపాత్రుఁడై విందుల నారగించుచు మహానందమున కొన్నిదినము లచ్చటనుచ్చి తన కమల్మీయరుకోటకు బోవ బయనమై మరఁదిని వీడు కొనియె. సిరోహి మంచి మంచి మిఠాయిలకు బ్రసిద్ధికెక్కిన దగు టచే రాజు మార్గమధ్యమున దినుమని పృథివిరాజునకు గొన్ని భక్ష్య ముల నొసంగె.

పృథివిరాజు తనపై తనతండ్రిపైఁ గత్తికట్టిన పినతండ్రి శిబిరము నకు బోయి నిర్భయముగ నిశ్శంకముగ నన్నముతిన సాహసికుఁడగు టచేఁ దన బావ యిచ్చిన భక్ష్యములనుగూడ మనంబున నేమనుమా నంబు నిలుపక పుచ్చుకొని మార్గమధ్యమున వానిని భక్షించెను. భక్షించి కొంత దవ్వరుగునప్పటికి వానిగుండెలు బరువెక్కెను. నోట మాట రాదయ్యెను. గుఱ్ఱముపైఁ గూరుచుండ లేకపోయెను. అతఁ డప్పటికి దనకోటకు కొంతదూరములోనున్న మామాదేవి యాలయ మునద్దకు వచ్చె. అక్కడనుండి యొకయడుగైన గదలలేక యతఁడు కడసారి తనప్రియురాలిని గనుంగొనఁగోరి తారాదేవి నచ్చుటకై రమ్మని వర్తమాన మంపెనుఁ కాని యాదేవి వచ్చులోపలనె తనకు బ్రియ

నిదానంబైన యాకోటపై దృష్టినిలిపి చూచుచు సిరోహిరాజు చేసిన విషప్రయోగముకతంబున ప్రాణంబుల విడిచె

అనంతరము తారాదేవి యచ్చటకు వచ్చి భర్తకళేబరమును గాంచి విలపించి వీరపుత్రికయు వీరపత్నియు నగుటంజేసి పతివ్రతల మార్గమనుసరింపనిశ్చయించి భర్తకు జితిపఱిపించి నిర్విచారముగ స్వయంవరమునకరుగు కన్యకవోలె చిచ్చురికి తన భర్తతోగూడ పరమ పద మొందెను. ఇప్పటి కాదంపతులు గతించి రమారమి నాలుగు వందల సంవత్సరములైనను మామాదేవిగుడివద్ద నేటికిని తద్దంపతులు తమదేహములు నగ్నిహోత్రున కాహుతిచేసిన స్థలము గనఁబడుచుం డునట. పృధివిరాజు తనచేసిన యుద్ధములన్నిఁటియందు జయము కప టోపాయములచే నొందినను మొత్తముమీఁద నతఁ డధికసాహసుం డనియు రణమున వెనుకంజ యిడనివాఁడనియు పిఱికి కండలేనివాఁ డనియు జెప్పవచ్చును.

అన్నను జంపి తాను చిత్తూరు సింహాసన మెక్కఁ దలంచుట యీతనియం దొక గొప్పలోపమే యనవచ్చును. ఈతఁడు గాక రాజ పుత్రులలో మిక్కిలి ప్రసిద్ధికెక్కిన పృధివిరా జింకొకఁడు కలఁడు. అతఁడు చోహాణవంశస్థుఁడు. ఢిల్లీచక్రవర్తి. అతఁడే మహమ్మదుగోరి యను మ్లేచ్ఛరాజును మొట్టమొదట జయించి మరల నా మ్లేచ్ఛుఁడు కన్యాకుబ్జభూపాలుఁ డగుజయచంద్రుని గలిసి యెత్తివచ్చినప్పుడు వారిరువురచే నోడింపఁబడి రణముఖంబున ప్రాణములు విడిచిన శూర శిఖామణి. చిత్తూరు రాజకుమారుఁడగు నీ పృధివిరాజును ఢిల్లీచక్ర వర్తియగు నాపృథివిరాజని చదువరులు భ్రమచెందఁదగదు. కాలాం తరమం దాపృథివిరాజు చరిత్రముగూడ ప్రకటింపఁబడును.

---

*

రాణాసంగుఁడు.

పదునారవ శతాబ్ద ప్రారంభమునందు మీవారు సంస్థానము నందొక మారుమూల నొక గ్రామమున బీదకాఁపు కుటుంబ మొకటి యుండెను. ఒక చిన్న మేఁకలమంద నాలుగుకాళ్ళపశువులు కట్టుకొను ముతకగుడ్డలు మొదలగునవి తక్క వారి కితర సొత్తేమియు లేదు. ప్రపంచమునం దెంతటి దరిద్రులున్నను వారికన్న దరిద్రులు కొందఱు కనఁబడుచు నేయుందురు. ఆకుటుంబ యజమాని యొకనాఁడు పొలము నుండి వచ్చుచుండ దారిలో చినుగుగుడ్డలు కట్టుకొని యన్నము లేక మలమలమాడుచున్న యొక క్రొత్త మనుష్యుఁడు వాని కగు పడెను. పశువులఁగాచుట కెవని నైన నొక సేవకునిఁ బెట్టుకొనుట కది వరకే యోచించుచుండుటచే నతఁడీక్రొత్త వాని నాపనియందు నియో గించెను. ఆఁకాపువాని భార్య యీసేవకుని దెచ్చుట కిష్టపడక కొంచెము సణుఁగుకొని యిట్లనియె. "బ్రాహ్మణులకు బిచ్చగాండ్రకు నన్న ముపెట్టుట పున్నెముగాని తక్కినవాండ్రకు దానముచేసిన నేమిలాభ ము. దేశములో దుర్మార్గుల నేకులు పనిపాటలుమాని తిరుగుచుందురు. ఈమహానుభావుఁ డెంతటివాఁడో మన మే మెఱుగుదుము? అదిగాక పశువులను మేపుటమాత్ర మంత పైపై నున్నదా? ఆపని యందఱు జేయఁగలరా? చిన్నప్పటినుండియు యలవాటుపడిన కుఱ్ఱవాండ్రకే లొంగునుగాని పశువులు క్రొత్తవానిని దరికిఁ జేరనిచ్చునా? ఈమను ష్యుని వలన మనపని యగునని తోఁచదు."

భార్య పలుకులు పెనిమిటి మొదట సరకుచేయలేదు. కాని పిమ్మటఁ గొన్నినాళ్లకవియే నిశ్చయము లయ్యెను. ఏలయన, సరిగా నడువనైన లేనికుఱ్ఱవాండ్రు కఱ్ఱపుచ్చుకొని యదలించినంతమాత్రమున గడగడ వడఁకి దారినిఁ బోయి దారిని వచ్చుమోటపశువు లాక్రొత్త కాపరిని లక్ష్యముసేయక విజృంభించి తిరుగఁ జొచ్చెను. యజమాను

డాసేవకుని తెలివి తేటలు గనిపెట్టి యతఁ డందుకు పనికిరాఁడని యాపనిలోనుండి తప్పించి యింటిపనులు సేయుమని వారిని నియోగించెను. అతని దురదృష్ట మేమోకాని యాతఁ డింటిపనులకుం బనికి రాఁడయ్యె. ఒకనాఁడు యజమానునిభార్య రొట్టెలు కాల్చుచు తా నేదో మఱియొక పనిమీఁద లోనికిం బోయి యవి మాడిపోకుండా జూచుచుండుమని సేవకున కానతిచ్చెను. సేవకుఁడు సరేయని యామాట మఱచిపోయి పరధ్యానముగా నుండునప్పటి కంతలో రొట్టెలుమాడి బొగ్గులయ్యెను. ఆపూఁటభోజనము బుద్ధిలేని సోమరిపోతు మూలమున నిష్కారణముగఁ జెడిపోయెను గదా యని యజమానునిభార్యయేగాక యింటిలోనున్న వారందఱు వానిపైమండిపడి "రొట్టెలు కమ్మఁగా వేఁగినప్పుడు పొట్టబద్దలగునట్లు తినుటకు నీవు నోరు తెరవఁగలవు గాని యవి మాడిపోవుచున్న వేమో చూచుటకుఁ గన్నులు తెరవలేవు. నీవు మాకక్కఱలేదు. నీయిష్టమువచ్చిన చోటికిఁ బొ"మ్మని చెప్పిరి.

ఆమందభాగ్యుఁ డామాటలు పడి బదులుచెప్పక యాయిల్లు విడిచి మెల్లఁగ నవతలకు నడచెను. పసువులకాపరిగను వంటలవాడుగను పనికిరాకున్న నతఁడు తెలివి తేటలు లేనివాఁడు కాఁడు. అతని శరీరము సుందరమయ్యు దృఢమయి చాకచక్యము కలదియు కష్టమున కోర్చునదియునై యుండెను. రాజపుత్రదేశమందుఁ బుట్టినవాఁ డెవ్వఁడు చేత నాయుధములేక సంచరింపఁడు. ఈపురుషుఁడు నిరాయుధుం డగుటయేగాక నిర్భాగ్యుఁడై దారిద్ర్యమును వెళ్ళఁబోయుచుండెను. ధగ ధగ లాడు నతని శరీరచ్ఛాయనుబట్టి యతఁడు కాపువాఁ డనుకొనుటకు వీలు లేదు.

రాయమల్లు జ్యేష్ఠకుమారుఁ డగు సంగుఁడు వాఁడ ట్లొకమఠమువద్ద నొకరాజపుత్రవీరుని సహాయమున నెట్లెటో ప్రాణములు దక్కించుకొని యావలకు దాఁటి మహారాజకుమారుని కొఱ కెవ్వరును పసువుల కాపరులయిండ్లు వెదకరని నమ్మి గొల్లవాండ్రతో

గలిసి మెలసి కాలక్షేపముఁ జేయుచుండెను. తాను నమ్మిన గొల్లలే తన్ను లేవఁగొట్టినప్పుడు పట్టుట కాయుధము తినుట కన్నము తలఁ దాఁచుకొనుటకు పంచ కష్టసుఖములు జెప్పుకొనుటకు మిత్రుఁడు లేని విదేశములో నిఁక నెట్లు బ్రదుకుదునాయని సంగుఁడు విచారింపఁ జొచ్చెను. అట్లు విచారించుచు నతఁ డేమియుఁ దోఁచక నడవులఁ దిరుగుచుండ నొకనాఁడు కొందఱు గుఱ్ఱపురౌతులు వాని గనఁబడి వెంటనే గుఱ్ఱములనుండి దిగి వినయముగ వానిపాదములపైఁ బడి నమస్కరించిరి. శరీరమునకు గాయపుమచ్చలు కొంతమాఱ్పు దెచ్చినను ఆవిశాలలోచనములు ఆచక్కఁదనము నొకమాఱు చూచినవారెవ్వ రతనిని మరచిపోరు. అందుచేతనే కనఁబడిన రాజపుత్రవీరులాతఁడు తమకు ముందు రాజగు నని గ్రహించి సంగుని గౌరవించి "అయ్యా! మీరు బ్రతికియున్న వార్త పృథివిరాజు విన్నపక్షమున మీ కపాయము గలుగును గనుక మేము మీరహస్యమును వెలిపుచ్చము; కాని మేము మిమ్ము విడువక సేవించు చుందుము. ఈ ప్రాంతములకు సింహస్వప్నముగా నున్న శ్రీనగరరాజుయొక్క కొలువులో మే మున్నాము. మీరుకూడ నారాజును గొలుతురేని మీకుఁ గావలసిన యాయుధములు గుఱ్ఱము నిప్పించెదము." అని వారు పలుకుటయుఁ దాను బాగుపడుట కింతకన్న మంచిసమయము దొరక దని నిశ్చయించి సంగుఁడు శ్రీనగరరాజు కొలువు నంగీకరించి రాజపుత్రవీరులు విశ్వాసము గలిగి తన్ను సేవింప దినము లొకతరబడిగాఁ బుచ్చుచుండెను.

ఒకనాఁడు శ్రీనగరరాజు పరివారసమేతుఁడై ప్రయాణమున నలసి సొలసి మట్టమధ్యాహ్నమున నెండ కోర్వలేక యొకపెద్దమఱ్ఱిచెట్టుక్రింద పండుకొనెను. సంగునకు వంటయందు నేర్పు కుదురనందున దక్కినవా రందఱు వండుకొనుచుండ నతఁడు వంట మాని యాచెట్టుక్రింద చల్లగఁ బండుకొనెను. అన్నమువండి వాని మిత్రులు దెచ్చు

నప్పటికి సంగుఁడు కత్తి తలక్రిందఁ బెట్టుకొని గాఢముగ నిదురించెను. ఆమఱ్ఱిచెట్టు తొఱ్ఱలోనుండి యొక మహాసర్పము వచ్చి సంగునితలవద్ద నిలిచి పడగవిప్పి వానితల కెండ సోఁకకుండ గొడుగుపట్టిన ట్లాడు చుండెను. ఆపాము పడగమీఁద చిత్రవర్ణములు గల యొక పక్షి యవ్యక్తమధురముగాఁ గూయుచుండెను. ఆసమయమున నొక వెఱ్ఱి గొల్లఁ డాదారినిఁబోవుచు: నిది యేమివింత చెప్మామా యని నోరు తెఱచి రెప్పవేయక చూచుచుండెను. తక్కిన రాజపుత్రులు వాని దగ్గఱకు రాఁగానే సంగుఁడు మేల్కని కన్నులు దెరచెను. ఆగొల్ల బోయఁడు నేలపైఁబడి సంగునకు సాష్టాంగనమస్కారమొనర్చి భయ సంభ్రమములతో "భళి భళీ! ఈబాబు గొప్పరాజు కాఁగలఁడు. ఇంత ప్రభువు లోకములో లేఁడు."

ఆమాటలు విని సంగుఁడు తన రహస్యము వెల్లడిచేయుట కిష్టములేక తాను వట్టి నిరుపేద ననియుఁ దన కట్టియోగము పట్టదనియు వాదించెను. గొల్లబోయఁడు వాని పలుకులు చెవిఁబెట్టక తనకు పాములయొక్కయు పక్షులయొక్కయు భాషలు తెలియుననియు నవి రెండు నిద్రఁబోవువానికి మహారాజభోగము పట్టనున్నదని చెప్పుకొన్న వనియు దృఢముగాఁ బలికెను. సంగుఁ డప్పటికిని గొల్లవానిమాటలు కల్ల యని నిరసించెను; కాని శ్రీనగరరాజు తనకు బంట్లై పనిచేయు చున్న రాజకుమారుఁడు నిజముగా బంటులా గుండకపోవుటచే నతఁ డెవ్వరో ప్రచ్ఛన్నవేషుఁడని నమ్మి వాని జన్మవృత్తాంతాదికము నెఱిఁగింపుమని బలవంత పెట్టి యెఱిఁగించినచోఁ దనకూఁతు నిచ్చి వివాహముచేసి రాజ్యము రావలసియున్న సాయముచేసి యిప్పించెద నని వాగ్దానముఁ జేసెను.

అప్పటికి సంగుని తమ్ముఁడు జయమల్లుఁడు నీచమగు మరణ మును బొందెను; కాని పృథివిరాజు మాత్రము మహోన్నతదశలో నుండెను. సంగుఁడు మొదటినుండియు దురదృష్టవంతుఁడే యగుటచే

శ్రీనగరరాజు వానినిఁ జేరదీయుట కూఁతునిచ్చి పెండ్లిచేయుట సాయము చేయఁ దలంచుట మొదలగు వార్తలు కర్ణాకర్ణికగ పృథివిరాజునకుఁ దెలిసినందున నతఁడు తన యన్నగారిని బెద్దపులినిఁ దరిమినట్లుఁ దరిమి చంపఁ దలఁచె. అంతలో దైవయోగమున సంగుని పున్నెము బాగుండబట్టి పృథివిరాజు తన చెల్లెలి యాపదఁ గడువఁ బెట్టుటకుఁ బోయి తనకు మిక్కిలి ప్రియమయిన కమలమీయరుకోటకు దిరిగి రాకయె దారుణమరణము నొందెనని వెనుకటిరాజు చరిత్రలోఁ జెప్పఁబడి యున్నది. పృథివిరాజు గతించిన కొన్ని దినములకె తండ్రి యగు రాయమల్లుఁడు మహాదుఃఖభారముచేత క్రుంగిపోయిన యామేను విడిచి పరమపదమును బొందెను. రాయమల్లుఁడు మీవారుదేశమున కంత యెక్కువ యభివృద్ధిని దేలేకపోయినను మునుపున్న దానిఁ జెడగొట్టకుండఁ గాపాడెను. రాయమల్లుఁడు కృపాళువై గౌరవనీయుఁడై రాజపుత్రులయం దుండఁగూడని శాంతరసమునకు స్థానమైయుండెను; కాని కొడుకులను వంచుకొనలేకపోయెను.

పితృ రనంతరమున సంగుఁడు వచ్చి సింహాసన మెక్కి చారుణీదేవి యర్చకురాలిమాటయు గొల్లబోయనిమాటయు నిశ్చయములుగా జేసి రణసింహుఁ డనుపేరు వహించెను; రాజస్థానమునందె గాక యితరదేశములందును గట్టిరాజు గద్దె యెక్కెనని వెల్లడి యయ్యెను. మార్వారు, అంబరు, అజమీరు, బూందీ, గ్వాలియరు, కాల్పి మొదలగు రాజపుత్రసంస్థానములు సంగుని యాజ్ఞను శిరసావహించుచు వచ్చెను. మాళవదేశము మొదలు ఆబూయను పర్వతశిఖరమువఱకు నతఁ డేక ఛత్రాధిపత్యము వహించెను. రాజ్యమారంభించిన వెనుక నాతఁడు పదునెనిమిది చిన్నచిన్న యుద్ధములు ఢిల్లీచక్రవర్తితోను మాళవరాజుతోను జేసి గెలుపు చేకొనుచు వచ్చెను. ఢిల్లీచక్రవర్తిని యొకమారు గాక యనేకమారులు గెలిచెను. మీవారు రాజ్యము యొక్క సరిహద్దు లన్నిపక్కలను పెరిగెను. ఉత్తరపు టెల్ల బయానా

యనుకోటవద్దనున్న పసుపుటేరు వఱకు వ్యాపించెను. సంగుఁడు మీవారురాణాలలో నెల్ల నగ్రగణ్యుఁ డగుట కొక కథ కలదు.

ఒకమారు దేవతలలో నొకఁడు మనుష్యావతారమెత్తి తన పూర్వశత్రువగు నొక మనుష్యునిమీఁద పగదీర్చుకొనుటకు భూమి మీఁదకు వచ్చి తిరుగుచు చిత్తూరునకు వచ్చెనట. సంగుఁడు వానిని చూఁడగనే యతఁడు మహాపురుషుఁడని గ్రహించి యాదరించి గౌర వించెనట. ఆదివ్యుఁడు సెలవుపుచ్చుకొని పోవునప్పుడు పటుత్వముగల యొక రక్షరేఖ నొకసంచిలోఁ బెట్టి సంగున కిచ్చి దానిని మెడలో గట్టుకొమ్మనియు నది మెడలో నున్నంతకాలము వానికి జయము గలుగుననియు నదిపొరబాటునగాని దైవవశమున గాని వీపుమీఁదకు దిరిగినపక్షమున వానికి చెడ్డదినములువచ్చినవని నమ్మవలసినదనియు దృఢముగాఁ జెప్పెనఁట. తనమాట నిశ్చయమని ఋజువు చేసికొను టకు దివ్యపురుషుఁడు సంగునకు నెమలియీకనిచ్చి "దీనిని దీసికొని పోయి మీనగరమునందుఁ మృతినొందినవారి నందఱి దీనితో స్పృశి యింపుము. వా రందఱు మరల బ్రతుకుదు" రని పలికెను. ఆమాట చొప్పున రాణా చిత్తూరునకువచ్చి కనఁబడిన ప్రతిశవమున కా నెమలి యీఁకను దగిలింప నామృతకళేబరము ప్రాణవంతమై లేచి నిలుచుచు వచ్చె. అంతట దేవునిమాటలు నిజమునినమ్మి సంగుఁ డాదివ్యపురు షునిపేర తనయూర నొక యాలయము గట్టించెను. ఆయాలయము సంగుఁడు పోయిన వెనుక చాలకాలమువఱకుండెను.

దివ్యపురుషుఁ డిచ్చిన రక్షరేఖ రాజపుత్రులమీఁదను మహ మ్మదీయులమీఁదను పలుమారు ప్రయోగింపఁబడి యజమానునకు జయముఁకలిగించుచు వచ్చెను; కాని స్వల్పకాలములోనే మహావీరాధి వీరుఁడై మేటిమగల గం డడగించి భూరమండలమును గడగడవడఁ కించిన రాజసింహమునకుఁ దనకు వెరపు గలిగింపఁగల సాహసుఁ డొకఁడు బయలుదేరుచున్నాఁ డన సంగు డించుకయు నెఱుఁగఁడయ్యె.

అప్పుడు సుల్తాను ఇబ్రహీ మనువతఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తిగా నుండెను. వాని క్రూరత్వము దౌర్జన్యము గర్వము మితిమీరియుండుటచే మంత్రి సామంతాదులు వానితో వేగలేక వానిని విడిచిపోయిరి. దేశమం దంతట పితూరీలు బయలుదేరెను. చక్రవర్తి యొక్క దానిని క్రౌర్య ముతో నడప నుజీ యొకటి తల యెత్తుచుండెను. ఇట్లుండ చక్రవర్తి పిన తండ్రి ఢిల్లీమీఁద దండెత్తుమని బేబరును ప్రేరేపించుటకు కాబూలు నగరమునకుఁ బోయెను.

ఈబేబరు మొగలాయివంశస్థుఁ డగు మహమ్మదీయుఁడు. ఈతని పూర్వులు చంగిసుఖాను టామరులేను మొదలగువా రింతకుమున్ను హిందూస్థానముపై దండెత్తి తురకల కందఱను దారిచూపిరి. బేబరు చిరకాలము నుండి హిందూదేశముపై నెపుడు దండెత్తుదునా యని యూటలూరుచు మంచి యదనుకై వెదకుచుండెను. అదివఱ కతఁ డొకసారి పాంచాలదేశముపై దండెత్తెను. ఆదండయాత్రలో నతనికి రాజ్యలాభ మంతగా లేకపోయినను వాని సైనికులు పర్వతమయమగు తమ గొడ్డుదేశముల నెన్న డెఱుఁగని మహాభోగముల రత్నగర్భమగు హిందూదేశమున ననుభవించుటఁ జేసి యీదేశమును వదలి పోఁజాలక దండెత్తుమని తమ యజమానుని బురికొల్పిరి. యజమానుని యొక్కయు సైనికులయొక్కయు కోరికల కనుగుణముగా ఢిల్లీచక్రవర్తి బంధుగుఁడు గూడవచ్చి పిలుచుట సంభవించెను. అందుచేత బేబరు దిట్టమైన సేనం గూర్చుకొని పర్వతములలోనుండి బయటఁబడి పంజాబుదేశమును గడచి తన్నెదిరింపవచ్చిన సేనల నొకదాని వెనుక నొకటి జయించి క్రమక్రమమున ఢిల్లీమీఁదికి వచ్చెను. అట్లు వచ్చివచ్చి పానిపట్టు గ్రామమున లక్షసైన్యముతో యుద్ధమునకు సిద్ధముగానున్న ఢిల్లీ యిబ్రహీంలోడిని గాంచెను. ఇబ్రహీం రణరంగమున మృతినొంది చక్రవర్తియని మానవాలు పట్టుటకు వీలులేనిస్థితిలో పడియుండెను. బేబరు చక్రవర్తి యగుటచే మసీదులో ప్రార్థనలతనిపేరనే జరిగెను.

మహాసేనాసమేతుఁ డగు ఢిల్లీచక్రవర్తి కాబూలు ప్రభువగు చిన్నదొరచేత నోడింపఁబడుట హిందువులకుసంతోషకరముగాదయ్యె. ఏలయన నిద్దఱు గోమాంసముఁదిను పచ్చితురకలె. ఇద్దఱు హిందువుల దేవాలయముల నాశనముచేయు ఘాతుకులె. వారిరువురిలో నెవరు గెల్చిన వానిని దరిమికొట్టుభారము రణసింహుఁ డగు మీవారు రాణా దని జనులు చెప్పుకొనిరి.

అందుచేత రణమల్లుఁడును తేజోరాశియు నగు సంగమహారాజు బేబరుపైఁ గత్తి కట్టి కయ్యమునకు వెడలెను. ఆరాజసింహునకు సాయమై యెనుబదివేలగుఱ్ఱపుదళము, నుత్తమవంశజులగు నేడుగురు మహారాజులు, రావు బిరుదముగల తొమ్మండ్రుగురు సామంతులు, రావలులు రాహుత్తులనుబిరుదములుగలనాయకులు నూటయేనలుగురు నడుచుచున్న కొండలవంటి యేనుఁగు లైదువందలును వచ్చి సంగరరంగమున నిలిచె. ఈసేనం గూర్చుకొని సంగుఁడు మొట్టమొదట బయానా యనునూరికి బోయి యచ్చటి కోటను ముట్టడించెను. ఆముట్టడి జరుగుచున్న కాలముననే సంగుఁ డొకనాఁ డచ్చటిపసుపునీటియేటిలో స్నానము సేయుచుండ గంఠమునందలి రక్తరేఖ వెనుక ప్రక్కకుం దిరిగి వీపుపై వ్రేలఁబడియె. అప్పుడు దన మరణ మాసన్నమైన దని యతఁడు దెలిసికొని తగు ప్రయత్నముఁ జేయునప్పటి కంతలో బేబరు బయానాకోటను విడిపింపు మని పదునైదువందల సైనికుల నంపెను. కాని యాసైనికులలోఁ గొందఱు మాత్రమే బ్రతికివచ్చి రాజపుత్రవీరుఁడు సామాన్యుఁడు కాఁ డనియు జీతములకొఱకే యుద్ధములు సేయు ఢిల్లీసైనికులకును రాజపుత్రసైనికులకును జాల భేదము కలదనియుఁ జెప్పిరి. మీవారు రాజ్యమున కుత్తరపుసరిహద్దుగానుండవలయు నని సంగుఁడు కాన్వాహా యను గ్రామమున గొప్ప మేడ గట్టించెను.

ఆమేడ యెదుటనే బేబరు శిబిరము వేయించెను. ఫిరంగుల బండ్లను సరకులబండ్లతో గలిపి గోనెసంచులతో గట్టి సేనలో మొదటివరుస నమర్చి వానివెనుక సేనను నిలిపెను. ఆబండ్లు చాలని చోట్ల కాల్పులకు నిమిత్తము గోతులు త్రవ్వించెను. వాని ఫిరంగులలో జమఫిరంగి యనుపేర నొకఫిరంగి యుండెను. దానిని ఉస్తాదా యను సేనానాయకుఁ డొకఁడే మిక్కిలి నేర్పుతో నుపయోగించుచుండునఁట. అతని శక్తియేమోకాని యొక్కమారాతఁ డాఫిరంగిని దినమునకు పదియాఱుసారులైనను బ్రయోగింపఁ గలిగి యుండెనఁట. ఆయుద్ధ ముభయపక్షులవారికిఁ గడుబాధకరముగ నుండెను; కాని పైనుండి చూచినవారికి మిక్కిలి వినోదముగ నుండెను. ఉభయులు నొకరి కొకరు తీసిపోవువారు కారు. జన్మమంతయు యుద్ధములయందె గడపి దేశసంరక్షణము నిమిత్తము రక్తము ధారపోసి యుద్ధములలో నొకకన్ను నొకచేయి యొకకాలు పోగొట్టుకొని యెనుబది గాయములచేత తూట్లుపడియున్న శరీరము గలిగి శూరశిఖామణి యనుపేరు గాంచిన సంగుఁ డొకప్రక్క నుండెను. పెద్దపులిమీసములు మెలిపెట్టుటకైన సింగపుజూలు నూడబెరుకుటకైన వెనుకదీయనివారును గయ్యములయందు మడమ దిరుగనివారును బ్రతికియుండిన మహాకీర్తిని మృతినొందిన వీరస్వర్గమును జూరగొనుటకు సిద్ధముగ నున్నవారు నగు రాజపుత్రవీరు లనేకు లామహారాజు వెనుక బాసటమై నిలిచిరి. వారందఱుఁ దరతరములనుండి పూర్వులు చేసిన శూరకర్మములఁ దలంచి గర్వోద్దీపితులై యుండిరి. ఆరాజకుమారరత్నములు క్రొత్తపెండ్లికూఁతులను వరించునట్లు మృత్యుదేవతలను గూడ వరించు విద్యను నేర్చికొని వీరపురుషునకు నంతఃపురమున హంసతూలికాతల్పము శాశ్వతమయినపాన్పు కాదనియుఁ దమయాయుధములచేఁ దెగిన పగతుర కళేబరములతో నిండిన యుద్ధభూమియే శాశ్వతమయిన పాన్పనియు నమ్మిన మహాశూరులు.

ఇక రెండవప్రక్క నున్నవాఁడో పదునొకండేండ్ల ప్రాయముననే రాజ్యమున కభిషిక్తుఁడైనవాఁడు. పరరాజుల పీడవలన పితృపితామహార్జితమయిన రాజ్యమును గోల్పడి దేశదిమ్మరియై చిరకాలము గడపినవాఁడు. అదివఱకు సమర్కండునగరమున నతఁడు రెండుసారులు సింహాసన మెక్కి రెండుసారులు దానిని వదలుకోవలసినవాఁడయ్యు నెప్పటికైన దాని మఱల సంపాదించి మఱి చావవలయు నని తలంచు చుండువాఁడు. సంగునివలెనే యిల్లువాకిలి లేక గొడ్లగాసికొనియు కొండలవెంబడి తిరిగియుఁ గొంతకాలము పుచ్చి యెట్టకేలకు 'కాబూలు' నగరము బట్టుకొని దానికి ప్రభువై యంతకన్న మంచిదేశమును స్వాధీనము చేసికొనుటకై యదను వెదకుచున్నవాఁడు. ఈయుద్ధమునాఁటికైన నతఁడు నడివయస్సును దాఁటినవాఁడు గాక మంచి శరీరదార్ఢ్యముఁ గలిగి శత్రుదుర్నిరీక్ష్యుఁడై వెలయుచుండెను. బలముగల మనుష్యుల నిద్దఱను చెరియొకచంకఁ బెట్టుకొని కోటగోడలపైఁ బరుగెత్తుటకును వానికి సామర్థ్యముఁ గలదు. అతఁడెప్పుడు గుఱ్ఱపుజీనుమీఁదనే కాఁపురము చేసినవాఁడని చెప్పవచ్చును. మార్గమధ్యమున నడ్డమువచ్చిన ప్రతినదిని నతఁడు నిండువరదలోనైన ననాయాసముగా నీదుకొనిపోవునేగాని దోనెలనైన నెక్కువాఁడు కాఁడు. అంతటి శూరాగ్రేసరుఁడయ్యు బేబరు పారశీకభాషలో మృదువయిన కవిత్వము చెప్పఁగల రసికుఁడు. అతనికి స్వమతాభిమాన మెక్కుడుగ నున్నదికాని యాయభిమానావేశముచేత శత్రురాజులయందు మంచి గుణము లేవైన నున్న వానిని మఱచిపోవక వానిని మెచ్చుకొనుచు నతఁడు వ్రాసిన గ్రంథములలో నెక్కుడౌదార్యమును జూపుచు వచ్చెను.

రాణాసంగున కింతకంటె సుగుణవంతుఁడు నింతకంటె పౌరుషశాలియు నగుశత్రువుం డెన్నఁడు దొరికి యుండలేదు. రెండు తెగలవారి కది మంచియుద్ధమే. రాజపుత్రులందఱు తమదేవాలయముల

నెల్ల నేలమట్టముగఁజేసి దేవతావిగ్రహములఁ బగులఁగొట్టి పాడు చేసిన మ్లేచ్ఛులను తమకులదేవత యగుభవానిమాత తప్పక యడచి తమకు జయమును గలిగించునని నమ్మి ధైర్యముగ నుండిరి. మొగలాయీలు విగ్రహారాధనము చేయుపాపాత్ము లగుహిందువుల సంహారించుటకుఁ దోడ్పడుమని అల్లాను ప్రార్థించిరి. ఈ రాజపుత్ర మొగలాయి ప్రభువులు తక్కిన గుణములలో సమానులైనట్టి కైపునను నల్లమందు మద్దతుబీల్పుటలో గూడ సమానులే. పదునైదుదినములవఱకు రెండుసైన్యములు యుద్ధ మారంభింపక నొకదాని నొకటి చూచుకొనుచు నేది ముందుగాఁ గయ్యమునకు దిగిన నేమిప్రమాద మగునో యని శంకించుచు నూరకొనిరి. బేబరుసైనికులు కొంతవఱకు నిరుత్సాహులయి యుండిరి. ఏలయన వారు తమయాలుబిడ్డలను గృహములను బాసి చిరకాల మగుటచే నిల్లపై దృష్టులు బార మిడిమిడి యొడలుగాయు హిందూదేశపుబయళ్ళను విడిచి తమ కొండగేహముల కెప్పుడుపోవుదుమా యని బెంగఁగొని స్వదేశమునకుఁ దోడ్కొనిపొమ్మని బేబరును బలవంతపెట్టిరి. వెనుక బేబరు పంపిన పదునైదు వందల సైనికులలో హతశేషులు వచ్చి సంగుని సైనికులపేరు విన్న గడగడ వడఁకునట్లు తక్కినవారిని భయపెట్టిరి. తురక శిబిరము నంటివచ్చిన జ్యోతిష్కు లెప్పుడు చెప్పినను నీచదశనేగాని యుచ్ఛదశను జెప్పరైరి. అంగారకుఁ డప్పుడు పడమట నున్నందున వాని కెదుట దిక్కున నుండి యుద్ధము చేయువారికి తప్పక యపజయము కలుగునని వారు నొక్కి పలికిరి.

ఆ రెండువారములలోను రాణాకును ఢిల్లీచక్రవర్తికిని సంధి మాటలు జరిగినవని రాజపుత్రచరిత్రకారులు కొందఱు వ్రాసిరి. బేబరు తాను విదేశములలో పంచాగ్ని మధ్యమువంటి శత్రుమండల మధ్యమున నొంటిగ నుండుట యెఱుఁగును. ఈయుద్ధములో తన కపజయము సంభవించెనా పగతురు నలువురు నాలుగుమూలలనుండి

వచ్చి తన్ను చుట్టుకొందురనియు నప్పుడు తాను కష్టపడి సంపా దించిన ఢిల్లీ రాజ్యము చేయి దాఁటిపోవుటయేగాక స్వస్థానమైన కా బూలునైన చేరుట సంభవింపదనియుఁ గూడ నతఁడెఱుఁగును రాణాసంగుఁడు చాకచక్యము గలవాఁడు వివేకియునై మీవారురా జ్యమునిమిత్తము స్వసౌఖ్యమును గణియింపక పాటుపడుచున్నవాఁ డని యతఁడు విని యుండెను. అందుచే రాజపుత్రచరిత్రకారులు చెప్పిన ట్లుభయులు సంధిప్రయత్నములుచేసి యుందురనియే మనము నమ్మవచ్చును. ఆయొడంబడికలో బేబరు కోరిన పద్ధతు లన్నియు రాణా కవమానకరములు గానివియు నతఁడు తప్పక యంగీకరింపదగి నవియునై యుండెను.

పద్ధతులివి 1 పసుపునీటియేరు మీవారురాజ్యమున కుత్తరపు టెల్లగా నుండవలయును. 2. బేబరు ఢిల్లీరాజ్యము నాక్రమించినం దుకు రాణావారి కేఁటేఁట కొంతకప్పము నిచ్చుచుండ వలయును. కాని యిట్లు సంధినిగురించి మాటలు జరుగుచుండ సంగుఁడు బేబరు వద్దకుఁ బంపిన రాయబారి తురకలవద్ద లంచము గ్రహించి నీచుఁడై తనయజమానునిగుట్టు బయలుపెట్టెనని రాజపుత్రులతో నొకవాడుక కలదు. ఆరాజద్రోహి తౌరావంశస్థుఁడగు శిలాదేవుఁ డనువాఁడు. బేబరు పలుమారు తాను జేసినతప్పులను గూర్చి నిజమయిన పశ్చా త్తాపమును బడుచు వచ్చెను. దాని కుదాహరణముగ నొక చిన్నకథ గలదు.

అతఁ డదివఱకు మద్యపానము విశేషముగాఁ జేసెడు వాడుక కలదు. అది పాపమనియు నాకారణంబున భగవంతునకుఁ దనపై నాగ్రహంబు వొడముననియుఁ దెలిసికొని యతఁ డాదినము మొదలు సారాయములను ద్రాఁగనని గొప్పయొట్టు పెట్టుకొని యంతకాలమును సారాత్రాఁగెడు వెండి బంగారుగిన్నెలు పళ్ళెములు ముక్కముక్క లుగా బగులఁ గొట్టి యాముక్కలను పకీరులకు బీదలకు పంచిపెట్టెను.

అంతతో తనివిసనక యతఁడు గూనలతో నున్న సారానంతయు నేలఁ బోయించి యాదినమున దనకు జయము లభించిన పక్షమున మహమ్మదీయులవద్దనుండి తాను గ్రహించుచున్న దస్తావేజుపన్ను కొట్టివేయుదునని ప్రమాణము చేసెను. మాటలతో బోవక కార్యముఁజేసి చూపిన తమ చక్రవర్తి యొక్క మార్గము ననుసరించి సేనాపతులు సామంతులు ఉమ్మరావులు అమీరులు మొదలగువారు మున్నూరుమంది యొక్క దినము లోపుగ త్రాగమని శపథముచేసి త్రాగుబోతుతనమును మాని పవిత్రులయిరి. ఇట్లు జరిగినపిదప బేబరు విచారగ్రస్థుడయిన సైనికులను సేనాపతులను బిలిచి వారికి మతావేశము గలిగించి కర్తవ్యమునకుఁ బురికొల్పవలయునని తలంచి యిట్లని విజ్ఞాపనము చేసెను.

"ఓవీరులారా! ఈ ప్రపంచమునఁ బుట్టినవాఁడు గిట్టకమానఁడు. ఎప్పుడో యొకప్పుడీలోకమును విడువక తప్పదు. బ్రతికియుండి పరాభవములు పొందుటకంటె చచ్చి గౌరవమందుట మేలు. నేను చచ్చినను సరే మంచిపేరుతో చనిపోయితినా చాలును. భగవంతుఁడు దయామయుఁడు. మన మిందు గడతేరితిమా మతముకొఱకు మృతినొందిన శూరులమగుదుము. గెలిచితిమా దేవుని మెప్పించినవారమగుదుము. కాబట్టి మనము మరణమునకు జంక మనియు యుద్ధభూమినుండి వెనుకంజ యిడమనియు నొకమారు ప్రమాణములు చేయుదము."

ఆపలుకులు విన్నవారికందఱకు పౌరుష ముక్కెక్కించెను. సైనికులందఱుఁ దమ వేదమగు ఖురాను జేతఁ బట్టుకొని యుద్ధమున గెలువవలయు లేక చావవలయునని ప్రమాణములు చేసిరి. ఒడలిలో నూపిరిలేనివాఁడు సయితము మతావేశముచేత పరవశత్వమునొంది ప్రాణములపై నభిమానము వదలుకొని ముక్కలకలను దేరిన పగతురం బొడుచుటకు సిద్ధముగ నుండెను. అంతట శత్రువులపయిం బడుటకు

వారేర్పాటు జేసికొన్నందున మొదలుతీరిన వెనుక బేబరు గుఱ్ఱము నెక్కి సైనికుల కుత్సాహము గలిగించుచు సేనాపతులకు నడచుకొన వలసిన పద్ధతులను గఱపుచుం గొంతసేపు దిరిగెను

1527 వ సంవత్సరమున మార్చి 27 వ తేది శనివారమునాడు రాజస్థానముయొక్క భాగ్య మెట్లున్నదో నిర్ణయించెడు యుద్ధము జరిగెను. రక్షరేఖ మఱియొక లాగైపోయినను మొట్టమొదట జయ మెప్పటియట్లు రాణాసంగునికే యగునని యెల్లరు భావించిరి. బేబరు చక్రవర్తియొక్క సైన్య మనివల కెన్నండు రాజపుత్రవీరుల పోటు చవిచూచి యెఱుగదు నల్దువంకుమత్తుతో కన్నులెఱ్ఱబడ రాజపుత్రయోధులు శత్రువులపయిబడి కత్తులను బల్లెములను రక్తములో ముంచియెత్తుచు వీరవిహారము చేయనారంభింప, ధిట్టతనమునకు ప్రసిద్ధికెక్కిన కఱకుతురక లేమియుం జేయలేక యూరకొనవలసి వచ్చెను. పూర్వ మెన్నెన్ని యుద్ధములలో వైరుల యదరిపాటుల నడంచిన బేబరుయొక్క జయఫిరంగియైన రాజపుత్రుల నించుకయును పులో నుంచజాలదయ్యె. ఆసమయమున నెఱిగి బేబరు మంచియుపా యము నాలోచించి తనసేనలోం గొంతభాగమును గుండ్రముగా దిరిగివచ్చి రాజపుత్రుల జుట్టుకొమ్మని యానతిచ్చి ఫిరంగులను ముం దునకు జరపించి మూలబలమునకు తుపాకులిచ్చి ముందునడిపించి బాణ వర్షమును గురిపింప నారంభించెను. అప్పుడు రాజపుత్రసైన్యములో నొకభాగమున కధిపతియైన శిలాదేవుం డనువతండు రాజద్రోహము సేయందలంచి గుండె రాయిం జేసికొని తన సేనతో బయలుదేరివచ్చి శత్రుపక్షమునం జేరెను.

పగతురసేన వచ్చి యాకస్మికముగ వెనుక దాంకుటచేతను స్వజనము మోసపుచ్చుటచేతను, తురకలు పట్టినపట్టు విడువకపోవుట చేతను రాజపుత్రసేన యెట్టకేలకు కట్టుచెడి తిరిగి పారిపోవలసివచ్చెను. మహమ్మదీయులు రాజపుత్రసేన నొకమూలకుం దరిమి ఫిరంగులు

బారుచేసి కొట్టఁజొచ్చిరి. అందుచే దాఁదాపుగా సందఱు హతు లయిరి. కొంద అెట్లెటో దెబ్బలు తప్పించుకొని పాఱిపోఁగలిగిరి. వారిలో రాణా యొకఁడు ఆ రణమునఁ దగిలినగాయములచేత కుంటియగుటచే రణరంగముననుండి పారిపోవుట కతని కిష్టము లేకున్నను- సేవకులే యతనిని మోసికొనిపోయి యపాయముననుండి దాఁటించిరి. కాని యనేకులు యుద్ధభూమినుండి విడువక ప్రాణములు విడిచిరి. అట్టివారిలో చందాదితువంశస్థుఁ డగురాజపుత్రవీరుఁ డొకఁడు మహాశూరు లగు మూడువందలమంది చుట్టములతో మృతినొంది రాణా వారికి తొల్లి రాజ్యము సేయునప్పు డాలోచనలు చెప్పుటలో నెట్లు ప్రథమగణ్యుఁ డయ్యెనో వారినిమిత్తము ప్రాణములు విడుచుటలో నట్లే ప్రథమగణ్యుఁ డయ్యెను. అతనికి సాయమై మార్వారురాజ కుమారుఁడు మఱి యిరువదిమంది రాజకుమారులతోఁ గూడి నేలం బడియుండె. ఈయుద్ధము జరిగినదాపునకు సమీపమునందే బేబరు రణనిహతు లయినరాజపుత్రశూరులపుఱ్ఱెలతో నొకజయస్తంభమును గట్టించెను.

ఇట్లు సంపూర్ణ పరాజయము నొంది కూరుచున్న చోటనుండి కదలలేని కుంటియయ్యు రాణాసంగుఁడు శౌర్య గాంభీర్యములయందు సింహమువలె మెలఁగ జొచ్చెను. తలుపు వేసికొని చిత్తూరుకోటలో దాఁగికొనుట కతనికిష్టములేక కోటతలుపు లెప్పుడు తెఱచి యుండ వలసిన దని యానతిచ్చి తా నెప్పటికైన శత్రువులను జయించి జయ ధ్వనులతోఁ గోటలోఁ బ్రవేశింతు నని చెప్పుచు వచ్చె ఈపరాజయము వలన గలిగినపరాభవమును పోగొట్టుకొనువఱకు యుద్ధభూమిలో నొకగుడారము వేసికొని యదియే యిల్లుగా నతఁ డుండెనఁట. అది వఱకు యుద్ధములో మృతినొందిన రాజపుత్రశూరులయొక్క భార్యలు సేనలం బోగుచేసి ఢిల్లీచక్రవర్తి మీఁదికిఁ జను మని రాణాకు సమ ర్పించిరిగాని పరాజయమునొందిన యొక్క సంవత్సరములోనే యతఁడు

పరలోకగతుఁ డగుటచే నాసేనలం గూర్చుకొని తురకలతో పోరు నంతటిభాగ్య మతనికిఁ బట్టదయ్యె.

సంగుఁడు విషము దిని చచ్చెనని కొంద ఱందురు; కాని యది నిజము కాదు. చిన్నతనమునుండియు నిల్లువిడిచి తిరిగి యతఁడు పడిన కష్టములను మహాయుద్ధములయందు దగిలినయెనుబదిగాయములను విశేషించి 'కణ్వాహా' దగ్గరజరిగిన యుద్ధమును విషముకంటె నెక్కుడు తీక్ష్ణములై వాని కకాలమరణమును గలిగించెను. మీవారు రాజ్యమును పాలించిన రాజులలో సంగుఁడు మహాప్రతాపశాలి. అందు చేత నతఁడు యందఱికన్న గొప్పవాఁడని యప్పుడప్పుడు కొంద అను చుందురు. ఆతనివెనుక సింహాసనమునకు వచ్చిన వానివంశస్థులు సంగునివలె దృఢచిత్తులై చరించినచో చిత్తూరునకు దీనదశ రాక యుండును.

సంగుని చరిత్రము సమగ్రముగాఁ జెప్పఁబడినది గావున నింక నతని వైరియగు బేబరు చరిత్రము నించుక చెప్పవలసి యున్నది. ఇతఁడు మొగలాయివంశస్థుఁడు. ఈతని పూర్వుఁడగు చంగిసుఖానుఁడు ఆశియా, యూరోపుఖండముల రెండును దండెత్తి మిడుతలదండువంటి తురకసేలతో నింపి రక్తప్రవాహములు ప్రవహింపఁజేసి యానాటి మానవజాతి నంతను గడగడ వడఁకించిన చండశాసనుఁడు అతఁడు పదిమూడవశతాబ్దముయొక్క ప్రారంభమున హిందూదేశముపై దండెత్తి సింధునదికిఁ బడమట నున్నభూముల నాక్రమించి యెందుచేతనో మనదేశమున నిలువక స్వస్థానమునకుఁ బోయె. వానితరువాత వాని వంశస్థుఁడును వానికంటెను క్రూరుఁడు నగు తామరలేను 1399 వ సంవత్సరమున హిందూదేశముపై దండెత్తి వచ్చెను. ఈతనికాలొకటి కుంటిగ నుండెను. సహజముగ దుర్బలుఁడయ్యు నితఁడు మెచ్చదగిన మనోబలముచే మొగలాయిలకెల్ల ప్రభువై తార్తారు దేశమున నున్న సమర్కందునగరమున సింహాసన మెక్కి యనేకదేశ

ములఁ జయించెను. బేబరు తామరలేనున కాలవతరమువాఁడు. ఇతఁడు తనవంశస్థులవలె ప్రతాపవంతుఁడే కాని వారివలె నిష్కారణముగా మానవజాతిని నిర్మూలించునట్టి క్రూరుఁడు కాఁడు. ఇతనితలిదండ్రులు చిన్నతనమునందె మృతినొందుటంజేసి బాల్యమునందె సింహాసనస్థుఁడై పలుమారు రాజ్యభ్రష్టుఁడై యనేకస్థలములయందు క్రొత్తరాజ్యములు స్థాపించి యెట్టకేలకు హిందుస్థానముపై దండువిడిసి ఢిల్లీ చక్రవర్తి యయ్యెను ఇతఁడు ప్రతాపవంతుఁ డగుటయేగాక పారశీక భాషలో మంచి కవనముగూడ జెప్పఁగల సమర్థుఁడు. ఇతఁడు హిందూ దేశమును జయించినాఁ డన్నమాటయే గాని జయించినపిదప పట్టుమని పదికాలములపాటు దేశము నేలలేదు. అతఁడు 1526 సంవత్సరమున చక్రవర్తియై 1530 సంవత్సరమున మృతినొందెను. ఆనాలుగు సంవత్సరములైనను మనస్థిమితము లేక యుద్ధములోనే గడపవలసి వచ్చెను. ఇతని మరణమునుగూర్చి యొకచిత్రకథగలదు. అతని పెద్ద కుమారునకు జబ్బుచేసి ప్రాణముమీఁదికి వచ్చెనఁట. కుమారుని యందు బేబరుకు మితిమీరిన ప్రేమయుండుటచే దనకొడుకును రోగవిముక్తునిజేసి తనకాజబ్బు తెప్పింపుమని భగవంతుని ప్రార్థించెనట. అతడు ప్రార్థించినట్లుగానే క్రమక్రమముగా హుమాయూనున కారోగ్యము గలుగుటయు బేబరు జబ్బుపడి మృతినొందుటయు సంభవించెను. ఢిల్లీ పాలించిన మొగలాయిచక్రవర్తుల కితఁడె మూలపురుషుఁడు.

---

*

చిత్తూరు రెండవముట్టడి.

కణ్వాహాయుద్ధ మైనతరువాత పాడుపడినస్థలములు బాగుచేసి కొనుటకును మరల పూటుబడుటకును రాజస్థానమునకుఁ గొంత విశ్రాంతి కలిగినది. ఎవఁడో యొకవీరుఁడు మృతినొందని కుటుంబము గాని గృహముకాని లేకపోవుటచే రాజస్థానమం దంతట శోకదేవత విహారము చేయుచున్నట్టు కనఁబడెను. ఆదారుణయుద్ధమైన తరువాత గలిగిన విశ్రాంతిచే రాజపుత్రస్త్రీలు తమ మగవారలకు జరిగిన పరాభవపు మచ్చను దుడిచివేయఁగల శూరులగు కుమారులను గని పెంచుచుండిరి.

రాణాసంగుఁడు పోయిన రెండుసంవత్సరములకే బేబరుచక్రవర్తియుఁ గాలధర్మము నొందుటచేఁ గ్రొత్తగా జయించిన భూము లన్నిటిని గలియఁ గట్టుకొని సంరక్షించు కొనుభారము వాని కుమారుఁడగు హుమాయూనుపైఁ బడెను. హుమాయూను ధైర్యశాలియు నౌదార్యవంతుఁడు నై స్వగౌరవముఁ గాపాడుకొనువిషయమున రాజపుత్రు లెంత తీవరముగా నుందురో యంత తీవ్రముగ నుండి దయాళువై సర్వజనులచేతఁ బ్రేమింపఁబడుచు వచ్చెను. రాచరికమున కుండవలసిన కాఠిన్యము మనోధైర్యము చిత్తనైర్మల్యము మొదలగు గుణములు లేకపోవుటయేగాక తొల్లి వానితండ్రి కభ్యాసములైన నల్లమందు మద్దతు మొదలగునవి వాని కలవడెను. అందుచే నతఁడు స్థిరబుద్ధి లేనివాఁడై బేబరువలె నలుదెసలం జెదిరియున్న రాజ్యమును కూడగట్టుకొని పాలింప లేకపోయెను.

అదియటుండ రాణాసంగుని జ్యేష్ఠపుత్రుఁడు రత్నసింగు రాజపుత్రికులజులవద్ద నుండు శౌర్యగాంభీర్యాది సమస్తలక్షణములు గలిగి తండ్రి పరోక్షమున రాజ్యమునకు వచ్చెను. గద్దె యెక్కినతోడనే

యతఁడు కోటకావలివాండ్రం బిలిచి "తల్లి మాతృద్రోహియగు రాణా సంగుఁడు తెరచియుంచు మనిన తలుపులు తెరచియేయుంచవలయును; కాని మరల మూయవద్దు. వాని నాలాగుననే యుండనిండు. ఢిల్లీ నుండూరు పట్టణములే చిత్తూరునగరద్వారములగు గాక" యని నొక్కి చెప్పెను. కాని యతఁ డెన్నోకష్టము లనుభవింపవలసివచ్చెను. ఆకష్టములలోఁ గొన్ని స్వయముగ దెచ్చుకొన్నవియుఁ గొన్ని వాని యనుచరుల బుద్ధిహీనతచేతను ద్రోహబుద్ధిచేతను దెచ్చినవియు నై యుండె. మొట్టమొదట నతఁడు నిగ్రహింపవలసిన ప్రబలశత్రువు వాని సవతి తల్లి యగుజవాహీరుభాయి. ఆమె మూరువారు రాజుల యాఁడుబడుచు. తనకుఁదోఁచినంతయెగాని యొకరుచెప్పినట్లు వినకపోవుటయు దురాశచే నెప్పుడు కుట్రల జేయుటయు నామెచేయు ప్రధానకార్యములై యుండెను. భర్తయగురాణాసంగుఁడు మృతినొందినతోడనే జవాహీరు భాయి సవతికొడుకును రాజ్యభ్రష్టునిఁ జేయఁదలంచి తనకుమారుడు విక్రమజిత్తును చిత్తూరుసింహాసనమునందు నిలుపు మనియు నట్లుచేసిన పక్షమున మున్ను మాళవదేశపు రాజగు మహమ్మను చిత్తూరులో విడిచిపోయిన కిరీటమును రంతంబారు అను కొండకోటను బహుమానములుగ నిత్తుననియు బేబరుచక్రవర్తికి రహస్యముగ వర్తమాన మంపెను. బేబరు పనితొందరలోనుండి తెరిపిలేక యామెకు బ్రత్యుత్తరమునైన నొసంగకపోవుటచే నామె సంకల్ప మంతరించెను.

ఇది యటుండ రత్నసింగు అంబరుదేశపురాజు కూఁతును వివాహమాడఁదలఁచి తనకత్తి యక్కడకుఁ బంపి యామెను పెండ్లిచేసికొనెను. వివాహమాడియు నెంతకాలమునకు నామెను దనవద్దకు దీసికొని రాకపోవుటచే బూందీసంస్థానాధిపతియగు సురాజమల్లుఁ డాబాలికను వివాహమాడి తనయంతఃపురమునకుఁ దీసికొని పోయెను. ఈకార్యముచేత సురాజమల్లునకును రత్నసింగునకును మనసులలోఁ గ్రోధాగ్నులు పొడమి రవులుచుండెను. అట్లుండ రత్నసిం గొకసారి వసంతకాల

మున నొక యడవిలో వేటాడుటకు వచ్చిన సురాజమల్లును నిష్కారణముగఁ బొడిచి యాతనిచేత మరల నొకపోటు తిని పగతుని చంపిన సంతోషము లేకుండ తాను జచ్చెను. రత్నసింగు స్వయం కృతాపరాధమునఁ జెగుటచే జవాహీరుభాయియొక్క చిరమనోరథము ప్రయత్నమక్కరలేకయే సిద్ధించెను. విక్రమజిత్తు చిత్తూరుసింహాసన మెక్కెను. విక్రమజిత్తు ట్టివాఁడని నిర్ణయించి వ్రాయుటకు వీలులేదు. రాజస్థానచరిత్రకారులు వానియొద్ద సద్గుణము లేవియు లేవని వ్రాసిరి. బంధువులయెడను సామంతులయెడను నిరాదరణము చూపుటయేగాక యతఁడు నీచులతో సహవాసము చేయుచు రాణాసంగుని కొడుకైనం దుకుఁ బ్రజలవలనఁ బొందవలసిన గౌరవమును బొందక నిరసింపఁబడుచు వచ్చె. రాజ్యవ్యవహారములను జూటక వస్త్రాదులను పందెగాండ్రను గలిసి యతఁడు కాలమంతయు నేల వ్యర్థముచేసెనో తెలియదు. ఇట్లు దుస్సహవాసములు చేసి పాడగుచున్నను విక్రమజిత్తు సహజముగ తెలివిగలవాఁడని యీక్రింది కథవలనఁ దెలియవచ్చును. ఆతని కాలమువఱకు రాజపుత్రవీరులు గుఱ్ఱములనెక్కి కత్తులు బల్లెములు పూని యుద్ధములు చేయుచుండిరి. రాజపుత్రుల శత్రువులు తుపాకులను ఫిరంగులను బూని యుద్ధము సేయుచు వచ్చిరి. అందుచేత రాజపుత్రులు తరుచుగ నోడిపోవుటయు మహమ్మదీయులు గెల్చుటయు సంభవించెను.

విక్రమజిత్తు బుద్ధిశాలి యగుటచే రాజపుత్రు లెంతశూరులైనను నిప్పులుజిమ్ము ఫిరంగులు మొదలగు నాయుధములులేక వట్టి కత్తులు కఠారులు బూని గుఱ్ఱములపై నెక్కి యుద్ధము చేసినంతమాత్రమున గెలువఁజాలరని నమ్మి ప్రాతపద్ధతిని విడిచి క్రొత్తపద్ధతి ప్రకారము నూతనాయుధములను బూనవలసినదని తనవారి నందఱినిఁ బురికొల్పెను. క్రొత్తపద్ధతి యనఁగా రాజపుత్రశూరులు యుద్ధరంగమున కొందఱు గుఱ్ఱములు దిగి ఫిరంగులు కాల్చుటయు మఱికొం

దఱు నేలనేయుండి కాల్బలమై తుపాకులతో యుద్ధముచేయుటయు నని దెలిసికొనవలయును. విక్రమజిత్తు చెప్పినమాటలు రాజపుత్రులకు మిక్కిలి గౌరవభంగమని దోఁచుటంజేసి వారందఱు బుర్రపోయినను గుఱ్ఱములు దిగి కత్తివిడిచి యుద్ధముచేయుమని వాదించిరి. అట్టి మోట యుద్ధమువలనఁ గలుగు నష్టమును తుపాకియుద్ధమువలనఁ గలుగు లాభమును జూపి రాజు వారి నెంత వేఁడుకొన్నను వినక వారు "గుఱ్ఱములమీఁద నుండియే శత్రువుల ఫిరంగులఁ బాలుపడి ప్రాణములనైనను విడుతుము; కాని నేల దిగి తుపాకి చేతఁబట్టుకొని పరువుప్రతిష్ఠలు జంపుకొనము సుమీ" యని ప్రత్యుత్తర మిచ్చిరి. అట్టి వారితో వాదించుట నిరుపయోగ మని గ్రహించి రాణా వారియెడల నాస వదలుకొని జీతములనిచ్చి కొందఱు సిపాయిల నేర్పఱచి వారికి నూతనపద్ధతిప్రకారము యుద్ధముచేయుట నేర్పించెను.

ఈపనివలన రాజపుత్రులకు మనసులలో రాణాపై క్రోధము నిలిచెను. దానికిఁ దోడు విక్రమజిత్తు క్రొత్తసిపాయిలకు బహుమానములిచ్చి వారిని గౌరవించి వారితో గలిసిమెలసి యుండుటచే రాజపుత్రులు తమ క్రోధమును లోలోపల నణచుకొనఁజాలక పైకి వెడలి రాణాతోఁ గలహమునకు డీకొనిరి. రాజ్యమున ప్రతిష్ఠలమాను ప్రజలు రాణాయొక్క యధికారముఁ దిరస్కరించి రాజశాసనముల నతిక్రమించి యుద్యోగస్థులను బరిహాసించి యథేచ్ఛముగఁ దిరుగఁ జొచ్చిరి. కొండలలోనుండు మన్నెగాండ్రు గుంపులు గుంపులుగఁ జిత్తూరు నగరమువఱకు వచ్చి రాణాకన్నులయెదుటనుండియే ప్రక్క పల్లియల దోఁచుకొని పశులమందలను దోలుకొనిపోవఁజొచ్చిరి. విక్రమజిత్తు కొండదొంగలను దరిమి కొట్టిరండని తన గుఱ్ఱపుసాదులను కాజ్ఞాపింప రాతులందఱు నవ్వుచు "జీతబత్తెములిచ్చి నిల్పిన క్రొత్త కాల్బలమును బంపుఁడు. మే మేమి చేయగల" మని పలికిరి.

చిత్తూరు రాజ్య మట్టిమస్థితిలోనుండుటచే శత్రువులు తమతమ ప్రాతపగలు దీర్చుకొనుట కదియే సందని విజృంభించిరి. గుజరాతు దేశప్రభువగు మహమ్మదుషా యనుతురక కొంతకాలముక్రిందట బేబరుచేత జయింపఁబడి ఢిల్లీరాజ్యముతోఁ గల్పఁబడిన మాళవదేశము నాక్రమించుకొనెను. అప్పటికి బేబరు చనిపోవుటయుఁ బరమసాధు వగు హుమాయూను సోదరులచేతను బంధువులచేతనుపలుచిక్కులం బడి మనస్స్థిమితములేక యుండుటయు బహదూరుషాకు మాళ్వాను బుచ్చుకొనుటకు మంచివీలు కలిగించెను.

ఇట్లు బహాదూరుషా ప్రక్కలో బల్లెమై మునుపు మాళవ దేశపుప్రభువు లగు తురకల నిద్దఱిని చిత్తూరురాజులు ఖయిదీలుగా దీసికొనిపోయి వానిలో నొకనికిరీట మపహరించి యవమానించిన ప్రాఁతవృత్తాంతమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొని నాటితురకలకు జరిగిన దారుణపరాభవమునకుఁ దగినప్రతీకారముఁ జేయుటకు సమయమును వెదకుచు నెట్టకేలకు విక్రమజిత్తొకసారి బూందీనగరమునకుఁ బోయి యున్నప్పుడు పెద్దసేనం గూర్చుకొని చిత్తూరుపై దండు విడిచెను.

విక్రమజిత్తు సహజముగ తొందరగలవాఁ డగుటచే దన ప్రతి కక్షులు తనసేనకన్న నధికసంఖ్యగలవారై యున్నను సరకుగొనక మహ మ్మదీయసైన్యములం దాఁకె నిశ్చయించుకొనెను. విక్రమజిత్తుతత్సమయ మున నేమి సేయుటకుం దోఁచక మనోవేదన నందవలసివచ్చె. కూలికి వచ్చినసిపాయిలు శత్రువుల గొప్పసేనం జూచి భయపడి పోరుటకు సాహసింపరైరి. రాజపుత్రసైనికులం బోరు మని రాణాయడుగ తమ్ము నవమానించి శీతగాంద్రఁ బిలిపించిన రాజుపక్షమున నిలిచిపోరనొల్లరైరి. అట్లు పోరకపోవుటయేగాక యారాజపుత్రులు యుద్ధభూమిని విడిచి పోయి రాణాసంగునకు నొక బూందీరాజపుత్రికవలనఁబుట్టిన యొక చిన్నకుమారుని రాణాగా జేయదలంచి కోట శత్రువులబారిఁ బడ కుండఁ గాపాడుటకుఁ జిత్తూరు బ్రవేశించిరి.

ఈనగరమును గాపాడుట కామీవారు రాజపుత్రులకు రాజస్థానమునందున్న రాజు లందఱు సాయపడిరి. కణ్వాహాయుద్ధమున దమవా రనేకులు నిహతు లయినను, హతశేషు లగు చాందావతువంశస్థులు చిత్తూరు సంరక్షణమునకు మరల సిద్ధపడిరి. ఆబూపర్వతమువద్ద నుండి యాప్రాంతముల నేలుచుండిన రావు వచ్చి మీవారునకుం దోడుసూపెను. అట్లే మఱి యిరువురు రాజులును దమ ప్రాంతపగలు మరచి యీయుదమునవచ్చి మీవారునకు బాసటయై నిలిచిరి. వెనుకటి రాణాయగు రత్నసింగు బూందీసంస్థానప్రభు వగు వెనుకటిరావును వేటాడు వేళ జంపెను. అతనివెనుక సింహాసనమునకు వచ్చిన యర్జునరావు మనసులో నామాట నుంచుకొనక మెరియులవంటి తనసైనికుల నైదువందలమందినిఁ దోడ్కొని చిత్తూరునకు వచ్చెను. పృథివిరాజునకును వాని పినతండ్రి యగు సురేశమల్లునకును నెంతెంత మహాయుద్ధములు జరిగినవో పృథివిరాజు సాహసములఁ జదివినవారందఱు తెలుఁగుదురు. ఆసురేశమల్లునికొడుకు భాగ్జీ యనునతఁడు గతించిన కార్యముల దలపక తనతండ్రిని చిత్తూరురాణాలు దేశమునుండి వెడలఁగొట్టి రని క్రోధమునైన నిలుపక దేవలకోటనుండి కొంతబలమును దోడ్కొనివచ్చెను. ఈపైన పేర్కొనఁబడిన శూరులేగాక మఱియు ననేకప్రభువులు కత్తిఁగట్టుకొని వచ్చి చిత్తూరును సంరక్షించుచున్న యాదేవత యాపత్కాలమున రాజవంశస్థులను గాపాడక పోదని నమ్మి యుత్సాహముతో రణోన్ముఖు లైరి. కాని ప్రపంచములో నున్న శౌర్యమంతయు ముద్దచేసి యొకచోటికిఁ జేర్చినను బహదూరుషా యొక్క ఫిరంగులముందట నెందుకుం గొఱకాదు.

ఆతురకరాజు తన గొప్పఫిరంగులను కోటబురుజుల సమీపమునకు లాగించుకొనిపోయి వానిసేవలోఁ బనిఁ జేయుచున్న పోర్చుగీసు వారిచేతఁ గడునిపుణముగఁ బనిజేయింపఁ జొచ్చెను. ఒకమూలనుండి దారుణము లగు ఫిరంగిగుండ్లు కోటలోనున్న మనుష్యులమీఁదబడి

నాశనము చేయుచుండ రెండవమూలనుండి మఱికొన్ని గుండ్లువచ్చి కోటగోడలను గుభాలు గుభాలు మని పడఁగొట్టఁ జొచ్చెను. పూర్వ మలాయుద్దీను ముట్టడించినప్పుడువలెనే యిప్పుడును దక్షిణదిక్కున నున్న కోటభాగము బలహీనమై యుండెను. ఆవైపు బురుజుమీఁద బూందీప్రభు వగు నర్జునరావు తన యైనువందలమంది సైనికులతో నిలిచెను. తురకసేనలో నున్న పోర్చుగీసుదొర యాబురుజుల కెదు రుగా నేల సొరంగము ద్రవ్వి యందు తుపాకిమందు కూరి దాని నంటించెను. ఆగని బ్రహ్మాండము గడగడ వడఁకునంతటి ధ్వనితోఁ బగిలి దక్షిణదిక్కున నున్న కోటగోడను నలువదియైనుమూళ్ళ పొడు గున గుభాలున కూల్చెను. అతిధైర్యముతో నాభాగమును గాపాడు చున్న యర్జునరావును వాని జోదులును పేలిపోయి యానవా లైన లేకుండ నశించిరి. ఈరంధ్రమునుండి మహమ్మదీయులు కోటలోఁ బ్రవేశింపఁ జూచుచుండ వీరరసావతారు లగు చందావతువంశస్థు లక్కడకు వచ్చి శత్రువులు లోనఁ బ్రవేశింపకుండఁ బోరిరి. ఎక్కడ నుండి యైన మఱికొంతసేన దోడు వచ్చినఁగాని చిత్తూరుకోట నిలువ దని యందఱు గ్రహించిరి. అప్పుడు ముఖ్యసేనానాయకు లందఱు గూడి సభ జేసి యాయాపద గడువఁబెట్టుట కుపాయము వెదుకఁ జొచ్చిరి. వారికి మొట్టమొదట యాలోచన జెప్పినది విక్రమజిత్తు తల్లి యగు జవాహీరుభాయి. ఆమెమగఁడు పోయిన స్వల్పకాలములోనే తన సవతికొడుకును రాజ్యభ్రష్టుఁ జేసి తనకుమారుని రాజుని జేయు మని తురకచక్రవర్తిని బ్రతిమాలినందుకు నిటీవలఁ జాల పశ్చాత్తా పము నొంది యాసమయమున తనకుమారుని లాభమునుగాని తన లాభమునుగాని జూచుకొనక మీవారుయొక్క జిత్తూరుయొక్కయు గౌరవమును గాపాడుకొనుటకు సమస్తవిధములఁ బాటుపడి తాను యుద్ధమునకుఁ బోవుదు నని సేనానాయకులతోఁ జెప్పి వారి నొప్పించి తనమందిరమును తనగోషాను విడిచి కవచము దొడుగుకొని యాయుధ

ముల ధరించి కొంతసేన నడపించుకొని పోయి యెదలు దాచుకొనక కయ్యము చేసి స్వర్గస్థురా లయ్యెను.

ఈజవాహీరుభాయి గాక రాణాసంగునకు మఱియొకభార్య యుండెను. ఆమెపేరు కర్ణావతి. విక్రమజిత్తును రాజుగా నంగీకరింపక యీమెకొడుకు నుదయసింగునే రాణాగాఁ జేయఁ దలఁచి రాజపుత్రవీరులు నాభాగములనుండి వచ్చి చిత్తూరుకోఁ బ్రాణములు విడుచుచుండిరి. వీరస్వర్గమును జూరగొన్న యర్జునరా వీదేవి సోదరుఁడే. మరణమునకు జంకని శూరుని గర్భమునఁబుట్టెశూరాగ్రేసరుఁడగు రాణాసంగుని చెట్టఁబట్టిన యీదేవియు భయ మెట్టిదో యెఱుఁగని సాహసికురాలైయె తనప్రాణములు విడువఁదలఁచెను; కాని చిన్న కుమారుని ప్రాణములు సంరక్షించుట కర్తవ్య మని యూరకొనెను. వీరందఱు గోటసంరక్షణమునకై యుపాయములు వెదకుచుండ కుమార రక్షణమునకై యామె యుపాయములు వెదకి తుదకొకటి కనిపెట్టెను.

రాజపుత్రులలో నొక చిత్రమైన యాచారముఁ గలదు. రాజపుత్రస్త్రీ తన కేదేని యాపద వచ్చినప్పుడా యాపద దీర్పగల సమర్థుఁ డని తనకుఁదోఁచిన పురుషుని శరణువేడి వానికి రత్నఖచితమైన కంకణమునుగాని పట్టుతోరమునుగాని పంపుచుండును. ఆపురుషుఁడు రాజపుత్రుఁడు గావచ్చును లేక తురకగావచ్చును. ఆస్త్రీ వాని నెఱింగియుండ నక్కఱలేదు. వానిపేరు విని శరణు వేఁడవచ్చును. ఆపురుషుఁ డాస్త్రీనిఁ జూడవలసిన యావశ్యకమును లేదు. ఆస్త్రీ పంపిన బహుమానము నాపురుషుఁడు ముంజేతికిం గట్టుకొని యామెను రక్షించుటకుఁ గంకణము కట్టుకొన్న శూరుఁడై యానాడు మొదలామెకు పెంపుఁడు సోదరుఁడై యామెయేదిగోరిన నది చేయునట్లు ప్రమాణము చేయును. ఒకవేళ నాస్త్రీ యీపురుషునకుఁ బ్రాణహాని కలుగు పనులు చేయుమన్న నతఁడు చేసి తీరవలయును. ఆపత్సమయమునం దున్న స్త్రీ లీవిధముగఁ గంకణమును బంపుట తమకెంతో

గౌరవమని మహమ్మదీయచక్రవర్తులు హిందూరాజులుం గూడఁ దలంచిరి.

కర్ణావతి యీయాచారము నడపి తనకుమారుని సంరక్షించు కొనవలయునని సంకల్పించి యంతఃపురమున మెత్తని పట్టుదారములతోఁ గడువిన్నాణముగ నొక పట్టుతోరము నల్లి నమ్మికగల యొక బంటును బిలిచి యిట్లనియె. "శత్రుసేనల బారిఁ బడకుండఁ దప్పించుకొని యెట్లయిన హుమాయూను చక్రవర్తి వద్దకుఁ బోయి యీతోరమును వానికిచ్చి యీతోరమువలన మీవారురాణీయగు కర్ణావతికి నతఁ డిప్పుడు సోదరుఁ డయ్యెం గావున యాపద గడునంబెట్టవలయునని చెప్పుము." ఆతోరముఁ దీసికొని యాబంటు నిరంతరప్రయాణంబుల ఢిల్లీపురమునకుఁ జేరి యాసమయంబున నక్కడ చక్రవర్తి లేమింజేసి యాశాభంగ మొంది యాగ్రానగరమున బేబరు వేయించిన గులాబిపూలతోటలో నతఁడు విహారమును జేయుచుండు నని నిశ్చయించి కాళ్లీడ్చుకొనుచు నచ్చటికిఁబోయి యచ్చటను వానిం గానక నిర్విణ్ణహృదయుఁడై హుమాయూ నాసమయమున పితూరీల నడఁచుచు రాజద్రోహుల శిక్షించుచు బంగాళాదేశమం దున్నవాడని విని చిత్తూరెక్కడ శత్రువుల పాలై పోవునో యను భయము తన కాళ్లకింతిం తనరాని సత్తువ గలిగింప నెట్టకేల కచ్చటకుం బోయి హుమాయూనుని సందర్శించి యాదేవి యిచ్చిన పారితోషిక మత నికి సమర్పించెను. సమర్పించుటయు హుమాయూను మహానందభరితుఁడై దానిం గ్రహించి యాతోరము ముంజేతికిఁ గట్టుకొని రాజపుత్రస్త్రీరత్నమునకుఁ దీక్షవహించి "కర్ణావతి కేమికావలయును. ఆమె యేమడిగిన నది యిచ్చెద చెప్పు" మని యడిగెను. "స్వామీ! ఆమె కేమియు నక్కఱలేదు. ఆమె మీతోబుట్టు వగుటచే చిన్న వాఁడగు మీమేనల్లుని రక్షింపుఁడు. ఇదియే యామె కోరిక" యని యాసేవకుఁడు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. ఆపలుకులు విని వల్లె

యని హుమాయూను బంగాళమునందింకను దాను చేయవలసిన పని యున్నను దానిం గట్టిపెట్టి విపత్సముద్రమునం దున్న స్త్రీని సముద్ధరించుట ప్రథమకర్తవ్యమని నిశ్చయించి మహాసేనాసమేతుండై రాజస్థానమునకుం బోవం బయన మయ్యెను.

అప్పటికి బహదూరుషా యింకనుం జిత్తూరుకోటలోం బ్రవేశింపలేదు. హుమాయూ నించుక త్వరపడినపక్షమున పట్టణము పరులచేతం బడక యుండును. కాని యెందుచేతనో పట్టణసమీపమునకు వచ్చియు బహదూరుషా పయిం బడక కాలహరణముచేసి యుదాసీనుం డయ్యెను. మహమ్మదీయ మతద్వేషు లగు హిందువులను గెలుచుచున్న సాటితురకమీందం గత్తికట్టి పోరుట తనవంటితురక కనుచితమనియు మతవిరుద్ధ మనియుం దలంచి హుమాయూనుం డట్లుపేక్షించె నని కొందఱు చెప్పుదురు. రాజపుత్రులకుం బ్రత్యక్షముగ సహాయము సేయకున్నను ఢిల్లీ చక్రవర్తి యిట్టియకార్యములు చేసి నందుకు బహుదూరుషాను మిక్కిలిచీవాట్లుపెట్టి యధిక్షేపించెనందురు.

కోటలోనున్న రాజపుత్రులు లోపలి బలము క్రమక్రమముగ క్షీణమగుటయు పయిసహాయము రాకుండుటయుం జూచి చిత్తూరున కంత్యకాల మాసన్నమయిన దని గ్రహించి సర్వము సిద్ధము చేసికొనిరి. బాలుం డగు నుదయసింగుని విశ్వాసముగల యొక సేవకునకప్పగించి పగతురచేతం జిక్కకుండ నావలకుం దాంటించి తొల్లి లక్ష్మణసింగునకుం గలిగిన దేవతాసాక్షాత్కారమును జ్ఞప్తికిం దెచ్చుకొని తమకు రా జుండవలయునని రాజపుత్రసేనాపతు లెవ్వని రాజుం జేయుదమని యోచింపుచుండ దేవలకోటనుండి వచ్చినసురేశ మల్లుని కుమారుండు భాగ్జీ యనునతండు ముందఱికివచ్చి నేను చిత్తూరురాజులకు రక్తస్పర్శగల జ్ఞాతివర్గములోనివాండను. నేను నాయకుండనై మిమ్ము నడపెద. నన్నురాజుం జేయుండని కోరగా నప్పుడు యథావిధిగా పట్టాభిషేకము చేయుటకు వీలులేక వారందఱు వానిని

రాణాగా నేర్పఱచిరి. కోటగోడ లొక్కటొక్కటిగా నేలం గూలం జొచ్చెను. చిత్తూరు నలుమొగంబులును శత్రువులు చుట్టుముట్టిరి. ఒక్కగడియలో కఱకుతురకలు బెబ్బులులవలె వచ్చి కోటలోం బడుటకు సిద్ధముగ నుండిరి. అప్పుడు స్త్రీలు ప్రత్యేకముగా చితుల నేర్పఱచుకొని యందుం బడి చచ్చుటకు వీలు లేదు. అందుచే పుట్ల కొలంది యెండుపుల్ల లొక్కచోట కాడుగా పరికించి దానిపై బారువుల కొలంది తుపాకిమందు పోయించి రాణీ కర్ణావతి పదమూండువేల రాజపుత్రస్త్రీలతోం గూడి యాకాడుం బ్రవేశించి చిచ్చుపెట్టుకొని యగ్నిహోత్రిన కేకాహుతి సమర్పించెను. మిగిలినస్త్రీలు కొందఱు విసముదినియుం గొందఱు ఖడ్గములతోం బొడుచుకొనియు కర్ణావతి మార్గము ననుసరించిరి.

ఇట్లు నిశ్శేషముగ నంతఃపురకాంత లందఱుం గులాచారమును నడపి గౌరవంబును నిలుపుకొన్న పిదప హతశేషు లగురాజపుత్రవీరులు నిర్విచారముగ రక్తాంబరములు ధరించి యాయుధపాణులై మృత్యుదేవతం దృణీకరించి కోటతలుపులం దీయించి ముట్టడివేయు మ్లేచ్ఛసైన్యముపయిం బడిరి. ఆదినము ముప్పదిరెండువేల రాజపుత్రులు దేశాభిమానమునిమిత్తము ప్రాణములు విడిచిరి. రాజస్థానమునం దున్నశూరు లంద ఱానాండు పంచత్వము నొందిరి.

అనంతరము బహదూరుషా చచ్చినవారితోడను చచ్చుచున్న వారితోడను నిండియున్న చిత్తూరుకోటలో పదునైదుదినముల వఱకు కొలువుం దీర్చియుండెను. అట్లుండ హుమాయూను దండెత్తి వచ్చుచున్న వాం డనువార్త విని దానికిం దగినప్రయత్నములం జేయ నారంభించెను. బహదూరుషాయొక్క సేనలో పోర్చుగీసువారు కొంద ఱుండి ఫిరంగులను మిక్కిలి నైపుణితోం బ్రయోగించి కోట లోం బరుచుకొనిరి. అందుచే నతనికి పోర్చుగీసువారిమీందను వారిఫిరంగుల మీందను గడువిశ్వాస ముదయింప నతండు వా రెంతచెప్పిన నంత

సేయుచుండెను. ఆపోర్చుగీసువారి సహాయమున హుమాయూను రాక నడ్డగింపగల శిబిర మొకదానిని నిర్మించి దడులు గట్టించి కందక ములc ద్రివ్వి యాశిబిరము దుర్భేద్యముగc జేసిరి. దానిబలముc జూచుకొని బహదూరుషా యింక తాను సురక్షితుcడ ననుకొని నిర్భ యముగ నందుc గూర్చుండెను.

ఆవ్యూహము పన్నిననేర్పరులు మిక్కిలి బుద్ధిమంతులే యగుదురు. కాని శత్రువులు లోపలికి వచ్చుట యెంత కష్టమో లోపలి వారు బైటికిc బోవుటయు నంతియే కష్ట మనుమాట వారు మరచిరి. వ్యూహము పన్నినయతcడు పరాజయము గలిగినప్పుడు సేన పారి పోవుటకుc దగినవీ లుండునట్లు పన్నవలయును. పోర్చుగీసువారు బహ దూరుషా సేన కట్టివీలును కలుగcజేయరైరి. హుమాయూను సేనలు నాలుగుదెసలం జుట్టుముట్టి యెక్కడచూచిన దామెయై కనcబడుచుం డెను. తనసేనకు తిండిసరకు లంతకంతకు తరిగిపోవుటయు వానిని దెప్పించుకొనుటకు మరల వీలు లేకపోవుటయు సేన యావలకుం బారిపోవుటకు దుస్సాధ్య మగుటయు శత్రుసేనను జయించుట స్వప్న వార్త యగుటయు నెఱింగి బహదూరుషా తనయవస్థకుc దానే సిగ్గు పడి యైదుగురుబంట్లను సాయము దీసికొని మారువేసము వేసికొని యర్ధరాత్రమున నావలcబడి ప్రాణములు దక్కించుకొని సేనకర్మము సేనదని యూరకొనెను. సేన మేలుకొని ప్రభువును గానక వానకుc గఱిగిపోయిన యుప్పులాగున నదృశ్య మయ్యెను. బహదూరుషా కష్ట పడి జయించిన చిత్తూరుకోట హుమాయూనుని స్వాధీన మయ్యెను.

బహదూరుషా తఱుమcబడి యొక నెలవుననుండి యొక నెలవునకు బరువులెత్తుచుc గొంతకాలమున కెచ్చcట గానcబడcడయ్యె. హుమా యూను సమయమునకు వచ్చి చిత్తూరునగరమును గాపాడలేకపోయి నను బహదూరుషాయొక్క మంత్రుల తెలివితక్కువప్రయత్నమువలన వానిం గెలిచి వానిరాజ్యము లగు మాళవఘూర్జరదేశములను స్వాధీ

నము చేసికొనియెను. తనసహాయమును గోరిన కర్ణావతిదేవి మృతి నొందుటచేతను నామెకుమారుఁ డగునుదయసింగెచ్చట నున్న వాఁడో తెలియకపోవుటచేతను హుమాయూను విదేశములందున్న విక్రమజిత్తును బిలిపించి రాణాగఁ జేసెను. మొదట చిత్తూరురాజ్యము యొక్క నాశనమునకు గారణుఁ డైన బేబరుయొక్కకుమారుఁడే మరల చిత్తూరురాజ్యమునకు సంరక్షకుఁడై యుపకారము జేసి విక్రమజిత్తును సింహాసన మెక్కించి యతఁడు తనకు మిత్రుఁడు విధేయుఁడు నగునట్లు లేర్పాటులు చేసెను.

ఉదయసింగుకథ.

చిత్తూరుయొక్క రెండవముట్టడి ముగిసిన కొలఁదికాలములోనే విక్రమజిత్తు మఱల వచ్చి సింహాసనమెక్కి పరిపాలన మారంభించెను. కాని యతఁ డనుభవించినకష్టములవలన నతఁ డించుకేనియు బుద్ధిఁ దెచ్చుకొనక మునుపటివలెనే మంత్రిలను సామంతులను రాజబంధువులను నవమానించుచు వచ్చెను. వానికి లోఁబడినరాజపుత్రప్రభువు లందఱు విక్రమజిత్తును బారఁదోలి చిత్తూరుసింహాసన మెక్కఁగల సాహసుఁడు మఱియొకఁడు లేమిచేఁ గొంతకాలమువఱకు నతఁ డేమి చేసిన నదియే సహించి యుండిరి. విక్రమజిత్తుయొక్క సవతితమ్ముఁ డగునుదయసింగప్పటి కాఱుసంవత్సరముల వయసువాఁడు. అతని రాజుగాఁ జేయుద మన్న నట్టిబాలకుని రాజుగాఁ జేయవలసిన సమయము గాదు.

ఒకనాఁడు విక్రమజిత్తు నిండుకొలువుండి యజమీరుదేశపు రాజుపై నెందుకో కోపించి వాని నొకదెబ్బ కొట్టెను. అది చూచిన తోడనే సభాసదు లయినరాజపుత్రప్రభువు లందఱు నొక్కమారు

దిగ్గున లేచి సభ విడిచి యావలకుఁ బోయిరి. ఆయవమానము నొందిన యజమీరురాజు కడువృద్ధుఁడు గౌరవనీయుఁడు. నిండుకొలువులో సాటిదొరలయెదుట నట్టియవమాన మెవరి కైనను దుస్సహమే. అందులో విక్రమజిత్తే యాయవమానమునకుఁ గారణుఁ డగుటచే రాజపుత్రుల కోపమునకు మేర లేకపోయెను. అంతియగాక యాపరాభవము నొందినరాజపుత్రుఁడు తొల్లి రాణాసంగుఁడు తల దాఁచుకొనుటకు పంచమైన లేక నడవులం దిరుగులాడుచున్న కాలమున వాని కభయ మిచ్చి సాయము చేసిన శ్రీనగరరాజు. సంగుఁ డాతని యెడఁ గృతజ్ఞుఁడై వానిచేసిన మేలుం దలంచి వాని కజమీరురాజ్యము బహుమానముగా నొసంగెను.

రాజపుత్రవీరులు కొలువు విడిచి యావలకుఁ బోయినతోడనే చందాంతుకులజుఁ డగు వీరుఁడు తక్కినవారిం జూచి యిట్లనియె. "సోదరులారా! ఈవఱకు మనము పువ్వు వాసన జూచితిమి. రేపు ఫల మనుభవింపవలయునుగదా!" అనవుడు నజమీరురాజు పండు రుచియు నిప్పుడే తెలియుచున్నదని మెల్లగ ననియెను. ఈమాటలు చెవిని బడినతోడనే రాజపుత్రవీరుల కందఱకు విక్రమజిత్తుపై యలుక నినుమడింప కోపావేశమున విక్రమజిత్తుయొక్కగాని సంగునివంశస్థులలో నెవనియొక్కగాని యధికార మంగీకరింపఁగూడ దని యందఱు ప్రతినఁ జేసికొనిరి. ఆప్రతినానంతరమున మఱల నెవ్వని రాణాగాఁ జేయవలయునని సంశయ ముదయించెను. ఈవఱకు సంగునికుమారు లిద్దఱు పడుచుతనపు గరువముచేత విజృంభించి రాజవంశమున కప్రతిష్ఠయు రాజ్యమునకు దురవస్థను సంఘటించిరి. అందుచేత మరల రాజ్యము సుప్రతిష్ఠముగఁ జేయఁగల బాహుశాలి యుండినగాని వారిమనంబునకుఁ దృప్తి గలుగదు. అట్టివాఁ డెవ్వఁ డని యోచింపుచుండ వారి మనంబుల కొక్కపురుషుఁడు పొడకట్టెను. సంగునిసోదరుఁడును మహాబలసంపన్నుఁడును సాహసికాగ్రగణ్యుఁడును దిగంతవిశ్రాంతకీర్తియు

నగు పృథివిరాజున కొకకుమారుఁడు గలఁడు. వాని పేరు వనవీరుఁడు. హిందీభాషలో వానిని బన్బీరుఁ డందురు. అతనిని చిత్తూరురాజ్యసం రక్షకునిగా నేర్పఱచు టుచిత మని వారు నిశ్చయించిరి. అతఁడు బల సంపన్నుఁడును సింహవిక్రముఁడు నగు పృథివిరాజునకుఁ గుమారుఁడు నగును గాని దాసిపుత్త్రుఁ డగుటచేత వానిని వారు రాణాగాఁ జేసి కొనఁజాలక కొన్నిసంవత్సరములపాటు చిత్తూరురాజ్యమున కతఁడు సం రక్షకుఁడుగా నుండి దానిని క్రమస్థితిలోనికిఁ దెచ్చినపక్షమున నింతలో నుదయసింగు యుక్తవయస్కుఁడై పరిపాలనకుఁ దగినవాఁ డగునో కాఁడో తెలిసికొనుటకు వీలు గలుగునని నిశ్చయించిరి.

వనవీరుఁడు తొలుదొల్త సందేహించి సూర్యవంశప్రదీపకులు మహాసాహసులు నగు చిత్తూరురాజులు పాలించిన రాజ్యమును తన వంటిహీనకులజుఁడు పాలింపఁదగదనియుఁ గావున తన కదిష్టము లేదని యు వారిం బ్రార్థించెను. కాని రాజపుత్త్రవీరు లందఱుఁ జిత్తూరు రాజ్యముయొక్క దురవస్థను వర్ణించి చెప్పి రాజ్యలక్ష్మి నట్టిదురవస్థ నుండి తప్పింపఁగల సమర్థుఁ డతఁడుతక్క వేరొకఁడు లేఁడని నొక్కి- పలికి బ్రతిమాలుటచే వారిమాటుం ద్రోసిపుచ్చలేక యెట్టకేల కతఁ డంగీకరించెను.

కార్యగతు లిట్లుండ విక్రమజిత్తుని సవతితమ్ముఁడగు నుదయ సింగు పసిబాలుఁడగుటచే రాజపుత్త్రప్రభువులు చేయు కుట్రలెఱుఁగక యాఁకలి యగునప్పుడు భుజించుటయు వేడుక గలిగినప్పు డాడుకొను టయు నిద్రవచ్చినప్పుడు పవ్వళించుటయు వ్యాపారములుగ నంతిపుర మున పెఱుగుచుండెను. తల్లిదండ్రులు చిన్నతనమందే గతించుటచే పున్న యను నొకదాసి వానికిఁ దల్లియై పెనుచుచుండె. అది తల్లిగా తనయీడువాఁడగు దానికొడుకు తనకుం జెలికాఁడుగా నుదయసింగు క్రమక్రమముగా నభివృద్ధిపొందుచుండె.

ఒకనాఁడు సాయంకాల మెప్పటియు ట్లంతఃపురసేవకుండగు మంగలి ఉదయసింగునకు నన్నముదెచ్చి పెట్టి యారగింపఁ జేసెను. రాజపుత్రగృహములలో మంగలివాండ్రు తక్కిన పనులకుఁ దోడుగ వంటలుగూడ చేయుదురు. ఉదయసింగు భోజనముచేసియొకపాన్పుపై నిద్రపోయెను. వానిమంచముప్రక్కనే దాసీపుత్రుఁడును పండుకొని నిద్రించెను. పున్నయుఁ దన కన్నకుమారునికన్న నెక్కుడుప్రేమం బెనుచుకొనుచున్న రాజకుమారుని గాపాడుకొనుచు నించుక మేలుకొని యుండె. అట్లుండ నాకస్మికముగ నంతఃపురములనుండి గోలయు రోదనము వినవచ్చె. పున్న తొందరపడి యదియేమో తెలిసికొనుటకు లేచి చెవియొగ్గి వినఁజొచ్చెను. సాధారణముగ నంతఃపురములో దప్పు చేసినబానిసలను శిక్షించునప్పుడును నందకత్తెయలగు సవతులొం డొరులతో కలహించునప్పుడును నార్తనాదములు వినఁబడుటకలదు; కాని యానాటిధ్వను లట్టివిగా నుండవయ్యె. శ్రవణదారుణమై గర్భనిర్భేదకమైవినఁబడిన యారోదనము మరణసంబంధమైనదిగాగ్రహించి పున్న యేదో యపాయము వాటిల్లెనని తలంచి తాను తనజాగ్రత్త మీఁదనుండెను.

అంతలో వంటలవాఁడగు మంగలి పరుగుపరుగున వగర్చుకొనుచువచ్చి యాకళవళమునకుఁ గారణ మేమని పున్న యడుగ నిట్లనియె. "నీ వెఱుఁగనేయెఱుఁగవా? ఈమూల నుండుటచే నీకేదియు దెలియలేదు గాబోలు! మనదొరలందఱు విక్రమజిత్తును సింహాసనభ్రష్టునిజేసి వనవీరుని చిత్తూరునకు సంరక్షకుఁడుగా నేర్పఱచిరి. ఆవనవీరుఁడు రాజ్యము స్వాధీనము చేసకొని విక్రమజిత్తును వధించినాఁడు. ఆరాజు నిమిత్తము వానిభార్యలు చుట్టములు నేడ్చుచున్నారు ఈరోదన మది."

ఆపలుకులువిని పున్న నిశ్చేష్టయై యేమియుఁదోచక పండుఁకొనియున్న రాజపుత్రునిజూచి తనలో "విక్రమజిత్తును జంపినవా

డుదయసింగును బ్రతుకనిచ్చునా? రాచపురుగేది మిగిలినను వనవీరు నకు క్షేమకరము గాదుగదా” యనుకొని చప్పుచప్పున రాజపుత్రుని మేననున్న విలువగల బట్టలు నగలు నొలిచివైచి వానినొక పండ్ల గంపలో పండుకొనఁబెట్టి మీఁదఁ గొన్ని యాకులను పండ్లను గప్పి యది యొరులకంటఁబడకుండ జాగరూకతతోఁ దీసికొనిపొమ్మని మంగలి వాని కప్పగించి “నీవీక్షణమే యిచ్చటనుండి పోయి నదిలో నిసుక తిప్పమీఁద నీగంపపెట్టుకొని కూర్చుండుము. నేనుం ద్వరలోవచ్చి మిమ్ముం గలసికొనియెద” నని చెప్పి వానిని సాగఁదోలెను.

మంగలి యాగంపెత్తుకొని కావలివాండ్రు మొదటనుండియే యనేక కవాటములు దాఁటిదాఁటి కోటవెలుపలికిం జనియెను. రాజ భటులు వానింజూచియు రాజులు తినఁగా మిగిలిన కూరలు నన్నము మంగలి తన యాలుబిడ్డల నిమిత్తము పట్టుకొనుపోవుట నిత్యము జరుగుచుండుటచే నాదినమునుగూడ నట్లే మంగలి గొనిపోవుచుండ బోలునని గంప బరీక్షించి చూడకయే వానిని విడిచివచ్చిరి. పున్న యింకను గొంతపని చేయవలసినది. రాజపుత్రుని మీఁదనుండి తీసిన విలువబట్టలు తనకొడుకునకుఁ దొడుగవలసి యుండెను.

ఆబట్టలు నిద్రించియున్న తనకొడుకునకు విసవిసఁదొడిగి రాఁబోవు దురవస్థ కెదురుచూచుచు నామెగూర్చుండెను. అంతట యచిరకాలములోనే యామెకు మనుష్యుని యడుగుల చప్పుడు వినఁ బడియె. వనవీరుఁడు తలుపులు దీసికొని ఖడ్గపాణియై యామె యెట్ట యెదుట నిలిచి “అమ్మా! నీయధీనమునందున్న రాజకుమారుఁడేడీ? ఉదయసింగును నాకుఁ జూపు”మని గంభీరధ్వనితోఁ బలికెను. కన్నకడు పగుటచే యాదాసిహృదయము నీరై పోయినందున నేమియుం బలుక జాలక యొక్కనిముస మూరకుండి పిమ్మట ధైర్యముఁ దెచ్చుకొని యతఁడే రాజకుమారుఁడని చేతితో నిదురించు చున్నతనకొడుకుం జూపెను. క్రూరకర్ముఁడగు వనవీరుఁడు ఖడ్గముతో వానితల రెండు

ముక్కలుగ నరికెను. నిదురించుచున్న దాసిపుత్రుఁడు నిదురించుచుండ గనే కన్నతల్లికన్నులుముందట యొక్క కేకవేసి ప్రాణములు విడిచెను. వనవీరుఁడును రాజ్యము నిష్కంటకమైనదని నమ్మి తాను రాణా నైతినని సంతసించి సంతుష్టితో నంతఃపురము విడిచిపోయెను.

రాజకుమారుఁడు బ్రతికియుండిన పక్షమునఁ దనవంటి దీనుల ననేకుల నన్నవస్త్రములిచ్చి పోషింపఁగలఁడని యెంచి దాసియగు పున్న తనకుఁ జిత్తూరు రాజకుటుంబమువారు చేసిన మేలు మఱువక కృతజ్ఞతగలిగి రాజపుత్రుని ప్రాణములు గాపాడుటకై తనకుమారుని ప్రాణముల నర్పించి యుత్తమచరిత్రగలదై యెల్లరచేతం గొనియాడ బడుచున్నది. రాజకుమారునకు దహనక్రియలు వాని కీవికిదగినంత గొప్పగా జరుపఁ బడెను. అవి ముగియువఱకు పున్న కన్నీరు సంతత ధారగాఁ గారునట్లేడ్చి యనంతరమున క్రొత్తరాణావద్దను దక్కినరాజ బంధువుల వద్దను సెలవుగైకొని రాచనగరుఁబాసి యావలకుం బోయెను. పోయి పురమువెలుపల నేటిలో నిసుకతిప్పమీఁద గంపతో దనరాక కెదురుచూచుచున్న మంగలిం గనుగొనియెను. నల్లమందు పెద్ద మోతాదు ప్రయోగించుట చేతనో మఱి యేకారణముచేతనో యుద యసింగు గంపలోనుండి యంతవఱకును మేలుకొనలేదు. మారుమూల త్రోవలంబడి నొరులకంటఁ బడకుండ నడచి యాపున్న మెల్ల మెల్లగ దేవలనగరముఁ జేరెను. ఆనగరమును జిత్తూరురాజ్యము నిమిత్తము తనప్రాణములు విడిచిన భాగ్యయను శూరశిఖామణి కుమారుఁడు పాలించుచుండెను. ఆతనివలన రాజపుత్రునకు సంరక్షణము జరుగు నని దాసి పుట్టెడాస పెట్టుకొని యరిగెను. ఆరాజును రాజకుమారుని దాసిని సత్కరించి యాదరించెను; కాని చండశాసనుఁడు వనవీరునకు జడిసి తనరాజ్యమునం దారాజకుమారుని నిలిపినపక్షమున దేవలకోట చిత్తూరునకు సమీపమున నుండుటచే నావార్త వేగులవాండ్రవలనఁ గాని మఱియొకరివలనఁగాని వనవీరునకుఁ దెలియకపోదనియుఁ దెలిసి

నచో నతఁడు తన కెగ్గుసేయుననియుఁ జెప్పి వారిం దన రాజ్యమున నుండనీయక వేఱొకతావునకుం బంచె. దాదియు, మంగలియు మఱల గంపనెత్తుకొని పయనమై యిట్టటుఁ దిరిగి దంజరుపురమను గ్రామము చేరిరి.

ఆయూరిరాజు నుదయసింగునకు దగ్గరచుట్టమే కాని తాను బలవంతుఁడను కాననియు బాలకునకు శరణమిచ్చినట్లుఁ దెలిసినచో వనవీరుఁడు తనప్రాణముల దక్కనీయఁడనియుఁ గావున దాను సహాయము చేయఁజాలననియుఁ జెప్పి యతఁడు వారి నక్కడ నిలువనీయక పయనముచేసి వేరొక తావునకుఁ బంపెను.

ఇట్లిరువురుచేత నిరాకరింపఁబడియుఁ బన్న మనోధైర్యము విడువదయ్యె. మున్ను పృథివిరాజు కొంతకాలము వసియించిన కమలమియరుకోటలో నాకాలమున జైనమతస్థుఁ డగునొకవర్తకుఁడు కొంతసేనం గూర్చుకొని వాసము జేయుచుండెను. శూరుల మని వీరుల మని చెప్పుకొనుచు సమయమగునపుడు రాజపుత్రునకు శరణ మొసంగ లేని యాక్షత్రియుల నాశ్రయించుటకన్న మతాంతరుఁ డగునీకోమటి నాశ్రయించుటయే యుక్తమని తలంచి పన్న బాలుని, మంగలిని వెంటఁబెట్టుకొని కమలమియురుకోటకుఁ బయన మయ్యె.

ఆపన్న తానెంత రాజపుత్రస్త్రీయైనను ఉక్కసరములునిండు పౌరుషముఁ గలమగవానికన్న తా నెంత ధైర్యముగల దైనను నోరు లెఱుఁగకుండ నామహారణ్యమధ్యమున నాకొండలమీఁద కనుమలం గడచి శిఖరంబుల నెక్కి దిగి సెలయేళ్ళ దాఁటి ఘాతుకమృగంబుల బారినుండి తప్పి యెట్లు కమలమియురుకోటఁ జేరినదాయని యాదిక్కు మార్గముల నెఱిఁగినవారంద రాశ్చర్యపడకపోరు. ఆమె యసహాయయై యావనమధ్యమునఁ బోవునప్పుడు ఘాతుకమృగంబుకన్న నెక్కుఁడు ఘాతుకు లగుభిల్లులు మొదలగు నడవిమనుష్యులు సహిత మామె కథను విని జాలిపడి యామెకుం దోడుపడిరి.

పూర్వకాలమున బప్పరావులకు భిల్లుఁ డొకఁడు మొగమున టీకా వేసి, యనగా నెత్తురుచిహ్నము వేసి జాతికతఁడు రాజని చెప్పి వానికి లోఁబడి యెను. అట్లే యాభిల్లులందఱు నుదయసింగు తమకు రాజని యంగీకరించి వానికిం దోడ్పడుదుమని వాగ్దానముచేసిరి. కమల మియరుకోటలో జైనుమతస్థుఁడగు కోమటి యసాసాయనునతఁ డొక నాఁడు తల్లియుం దానును కూరుచుండి మాటలాడుచుండఁగా తన నిమిత్త మొకయూఁడుది వచ్చి వేచియున్న దని విని యామెను లోప లికి రమ్మని యానతిచ్చెను. అప్పుడు మేలిముసుంగు వేసికొనియున్న యొకరాజపుత్రస్త్రీ వానియెట్టయెదుట నిలిచెను. నావల్ల నీకేమికావ లయునని యసాసా యడుగ నామె తనప్రక్కనున్న రాజకుమారు నెత్తుకొని "యితఁడు నీరాజు; యీబాలకుని రక్షింపు"మని యాబిడ్డను వానిపాదములపైఁ బడవైచెను. అసాసా కొన్ని ప్రశ్న లడిగి పున్న వలన బాలకునివృత్తాంత మంతయు నెఱిఁగి యేమిచేయుటకుఁ దోఁచక కళవళపడఁజొచ్చెను. స్వామిభక్తినిబట్టి చూచినను మతమునుబట్టి చూచినను గౌరవమును జూచినను బాలకుని రక్షించితీరవలయు నని యతనికిఁ దోఁచెను. కాని దుర్జనుఁడగు వనవీరునితోఁ గయ్య మునకుఁ గాలుద్రివ్వుట కిష్టము లేదు. జైనుమతస్థునకు రాజ పుత్రునకున్నంత సమరోత్సాహము లేదు. అదిగాక రాఁదలంచిన యవస్థ తనస్వవిషయము కాకపోవుటచే నసాసా యుద్ధమునకు మొదలే సమ్మతింపడయ్యె. అందుచేత నతఁడు సందేహించుచు దీర్ఘాలోచనము చేయుచు ననేకకష్టములు పడిపడి వచ్చిన పున్న కేసిచూచుచు తనకు రాఁగలయిక్కట్టులనెల్లఁ జెప్పుచుఁ గాలయాపనము చేయుచుండ నం తలో నతనితల్లి కుమారుని పిలిచి 'నాయనా! యేలసందేహించి భయపడెదవు? స్వామిభక్తిగలవారు కష్టముల గణింపరుగదా. ఇతడు నీ రాజగు సంగునికుమారుడు. మనయదృష్టము బాగున్నచో మనకే జయము కలుగఁగూడదా'యని పలికి వానికుత్సాహము గలిగించెను.

అసాసా తల్లిపలుకులచే రోషముఁ దెచ్చుకొని వారి కభయ మిచ్చెను; కాని మహాసాహసికురా లగు నాస్త్రీ యింతకంటె నెక్కువకష్ట మగు పని యొకటి చేయవలసియుండెను. ఉదయసింగు నాఁడు మొదలుకొని యసాసాయొక్క మేనల్లుఁడని చెప్పుటకు వారు నిశ్చయించిరి. అసాసా కోమటి యగుటచేత నతనివద్ద రాజపుత్రస్త్రీ పరిచారికగా నుండిన లోకు లనుమానింతురు. అది కారణముగా తనకొడుకునైనం జంపుకొని వానినే నమ్ముకొని యున్నయాదాది యాబిడ్డను విడిచి పోవలసి వచ్చెను. బాలకుని విడువలేక విడువలేక పున్న యెట్టెటో విడిచి కన్నులు వాచిపోవున ట్లేడ్చి యెక్కడనైనం బాలుఁడు బాగున్న చాలునని యభేచ్చం జనియెను.

ఆకొండలలో నుదయసింగు పెరుగుచుండ బందుగులందఱు నతఁడు వనవీరునిచేతిలో మృతినొందినాఁ డని యెక్కయేడుపేడ్చి యూరకొనిరి. వనవీరుఁడును రాజకుటుంబములో వారినందఱిఁ గడతేర్చి తనపదవి దిట్టపరచుకొని తాను దాసిపుత్రుఁడనుమాట మరచి రాజపుత్రప్రభువుల యనుగ్రహముచేతఁ దన కింత మహైశ్వర్యము పట్టిన దని తలంపక తా నాగర్భశ్రీమంతుఁడే యనుకొని గర్వించి తిరుగఁజొచ్చెను. అతని రాజ్యసంరక్షకునిగా నేర్పఱచిన రాజపుత్రప్రభువు లందఱుఁ దమచేసిన లోపమునకు పశ్చాత్తాపము నొంది రాజపుత్రవంశమెల్ల నిర్మూలింపఁబడిన దనుకొని చేయునది లేక యెట్టెటో యేడుసంవత్సరములు వానిపాలనకు లోఁబడి యుండిరి.

అటులుండ నొకమా రొకపండుగకు కమలమియరుకోట కనేక బంధువులు వచ్చి యసాసాచేతసత్కరింపఁబడి విందులనారగించిరి. వచ్చినరాజపుత్రుల కందఱకు లోపలమందిరమునను తనవర్ణమువారగువర్తకులకు మఱియొక మందిరమునను నతఁడు వడ్డనలఁ జేయించెను. భోజనములవేళ నసాసా మేనల్లుఁడు రాజపుత్రులబంతిలోనికి బోయి యచ్చట నొకకంచములో పెరుగన్నము తిన నారంభించెను

ఆబాలుడు కోమటి యనుకొని వానిని పంక్తిబాహ్యుఁడుగా నెంచి యావలకుం బొమ్మని రాజపుత్రులు కొందఱు బ్రతిమాలిరి. కొందఱు వేఁడుకొనిరి. కొందఱు బెదరించిరి. బాలుఁడు వేడికోలు వినిపించుకొనఁడయ్యె. బెదరింపులకు బెదరఁడయ్యె. అసాసా యాబాలబాలు నేమియు సేయలేక యూరకొనియె నని కొందఱు తలఁచిరి. అందులో నొకరిద్దఱు బుద్ధిమంతులు బాలునియొద్ద కోమటిగుణము లేవియు లేకపోవుటచే వతనికి నసాసాకు నేమియు సంబంధము లేదని నిశ్చయించిరి.

అనంతరము కొంతకాలము జరుగ నొకనాఁడు కమలమియరు మార్గమున నొకరాజపుత్రుఁడు మార్గవశమునఁ బోవుచుఁ దనరాక నసాసాకు దెలియఁబరచెను. వానిని సగౌరవముగఁ దోడితెచ్చుట కసాసా తనమేనల్లుని పంపెను. రాజచిహ్నములు ధీరలక్షణములు గలయాబాలునిముఖవైఖరిఁ జూచి యావచ్చినయతఁ డాశ్చర్యపడి యతఁ డసాసాకు చుట్టము గా డని నమ్మి వానివృత్తాంతము దెలుపుమని యసాసాను నొక్కి యడిగెను. అసాసాయుఁ దగినపని చేయవలసినకాలము వచ్చిన దని గ్రహించి యాబాలుఁడు తనమేనల్లుఁడు కాఁ డనియు సంగుని మూఁడవపుత్రుఁ డగునుదయసింగఁడనియు జెప్పి నిజము నొప్పుకొనియెను. ఈవచ్చినరాజపుత్రవీరుఁడు తొల్లి రాణాహామీరును వితంతువయిన తనకూఁతు నిచ్చి వివాహము చేసి వంచించిన మాల్‌దేవుని వంశస్థుఁడు. సోనిగుఱ్ఱమనుసంస్థానమునకు ప్రభువు.

ఈకొండకోటలో సంగునికుమారుఁ డగునుదయసింగు వసించుచున్నవాఁడన్న వార్తలె దేశమంతట కొలఁదికాలములో వలసుకొనెను. ఆమాట నిజమో యబద్ధమో తెలిసికొని రాజపుత్రుని కన్నులార చూచుకొనుటకై మీవారునుండియుఁ దక్షిణ సంస్థానములనుండియు రాజపుత్రప్రభువులు విరామము లేక కమలమియరుకకు రాఁదొడఁగిరి. ఇటు లుండ చందావతుకులస్థుఁ డగురాజపుత్రప్రభువు వనవీరునివలన పరాభవము నొంది వానిని విడిచి కమలమియరుకోటకు వచ్చి రాజ

పుత్త్రుని కలసికొనెను. వాని పరాభవకారణ మిది పూర్వమునుండి మీవారు రాణా రాజబంధువులను విందులకు పిలిచినప్పుడు తనకెవ్వరి మీఁద నత్యంతగౌరవము గలదో వానిని గౌరవించుటకు తనకంచము లోనుండి కొంచె మెంగిలియన్నము వానికిఁ బంపుట యాచారముగ యుండెను. ఈయాచారము రాణా సరిగా నడుపనప్పుడు రాజపుత్త్ర వీరు లనేకపర్యాయములు రాణాపై గోపించుచు వచ్చిరి.

ఒకమా రొక రాజపుత్త్రవీరుఁడు తనకు రాణాపంపవలసిన యన్నము మఱియొకనికి పంపుటచే గోపించి విందారగింపకయే లేచి పోయెను. వనవీరుఁడు తనస్థితిని మఱచి తాను నిజముగా రాణాయే యనుకొని యాయాచారమును నడుపఁజూచి తనయెంగిలి యన్నము మీవారు ప్రభువులగు కొందఱికి పంపఁగా వారాయుచ్ఛిష్టమును గుడువక యూరకొనిరి. అభిమాన ధనుఁడగు చందావతు వంశజుని గౌరవించుటకు మఱియొకమా రెంగిలి యన్నమును పంప నతఁడు కోపోద్దీపితుఁడై యాకంచముపొత్తును నిరాకరించి మీఁదుమిక్కిలి యిట్లని వానికి వర్తమాన మంపెను. "బప్పరావుల వంశస్థుని యుచ్ఛిష్టము దినుటయే మాకు గౌరవము కాని దాసీపుత్త్రుని యెంగిలి కూడు తినుట మాకు గౌరవముకా" దని చందావతువంశస్థుఁడు చివాలునలేచి తనయూరికిబోయి వనవీరునకు లోఁబడక వానిని రాజ్యభ్రష్టుని జేయుటకై యోచించుచు సంగునికుమారుఁడు కమలమియరుకోటలో నున్నవాఁడని విని మహానందభరితుఁడై యచటికేఁ జనియె. ఆమహావీరునితోఁగూడ ననేకరాజపుత్త్రు లాకోటకుంజని కొలువుదీర్చి కర్తవ్యము విచారింపఁ దొడఁగిరి. అప్పుడు పున్న వెనుకటిమంగలిం దోడ్కొనివచ్చి యాకొలువుకూటమున నిల్చి రాజపుత్త్రుని పూర్వవృత్తాంత మంతయు వానికిం బూసగుచ్చినట్లు చెప్పి వనవీరుఁడు విక్రమజిత్తును వధించిన నాటిరాత్రి చంపఁబడినబాలుఁడు తనకుమారుఁడుగాని రాజపుత్త్రుఁడు కాడనియుఁ గడుపుదీపిమైనను

మానుకొని తాను రాజపుత్రుని రక్షించితిననియు నతఁడు సంగుని కుమారుఁడగు నుదయసింగనియు గోమటి మేనల్లుఁడు కాఁడనియుఁ బ్రమాణము జేసి వానికి నమ్మకము పుట్టునట్లు పలికెను. అక్కడను వచ్చిన రాజపుత్రప్రభువులలో నప్పుడు చోహాణవంశస్థుఁడగు వీరుడుండెను. అతఁడు చిత్తూరురాణాలకు దగ్గరచుట్టము కులవృద్ధు. అసాసా యాసభవారి యెదుటకువచ్చి యాబాలుఁడు తన మేనల్లుఁడు కాఁడని చెప్పి వానిని చోహాణవంశస్థుడగు రాజపుత్రులకుఁ జేతిలోఁ జేయివేసి యప్పగించి తనభారము తొలఁగెనని సంతసించెను.

అప్పుడా వృద్ధరాజు బాలుని కౌఁగిలించుకొని యతఁడు తన మెలిన పాడఁని వానితోఁగలిసి వానియెంగిలియన్నము భుజించెను. అప్పు డుదయసింగు మొగమున లత్తుకటీకా యనఁగా రాజచిహ్నము ముంచఁబడెను. వెంటనే యచట జేరిన రాజపుత్ర ప్రభువులందఱు నతఁడు తమరాజని వానిపాదములకు సాగిలఁబడి మ్రొక్కిరి.

ఉదయసింగునకు సహాయముచేయ మిత్రులు వందలకొలఁది వచ్చి వానికిఁగావలసిన సాధనసామగ్రులన్నియు సమర్పించిరి. అట్లు వచ్చినవారిలో మొట్టమొదటివాడు ముందుగా నీబాలుని వృత్తాంతము బయలుపెట్టిన సోనిగుఱ్ఱ సంస్థానప్రభువు. అతఁడు రాణాతోఁగలయుటయే గాక తనకూఁతును వానికిచ్చి వివాహము చేయఁదలఁచెను. సోనిగుఱ్ఱప్రభువువంటి బలవంతునితో సంబంధ బాంధవ్యముండుట మంచిదని యుదయసింగుయొక్క ముఖ్యబంధువులు దానికంగీకరించిరి కాని యీసోనిగుఱ్ఱప్రభువుయొక్క వృద్ధప్రపితామహుఁడగు మాలదేవుఁడు తన వితంతుపుత్రికను రాణాహామీరునకు మోసమున వివాహము చేసినప్పుడు హామీరు మహాకోపోద్దీపితుఁడై తన సంతతివారెవ్వరు మాలదేవుని సంతతివారితో వియ్యమందఁ గూడదని శాసించెను. ఆమాట కొందఱు రాజమిత్రవృద్ధులు జ్ఞప్తికిఁదెచ్చుకొని యుదయసింగు సోనిగుఱ్ఱప్రభువు కూఁతును బెండ్లి యాడఁగూడదని పట్టు

పట్టిరి. అయిన నుదయసింగుని బంధుమిత్రులు కలిసి యోచించి సోని గుర్జప్రభువుతో వియ్యమొందుట వలన గలిగెడు ననేక లాభముల నుగ్గడించి హమీరుని శాసనము రెండువందల యేండ్లనాటి దనియు దేశకాలపాత్రములనుబట్టి తామది మార్చుకొన వచ్చుననియు నప్పటి స్థితిని జూచిన పక్షమున రాణాహమీరే తన ప్రతిన మార్చుకొను ననియు నొక్కి చెప్పి యాపట్టుపట్టినవారి నొడంబరచి వివాహము చేసిరి.

ఉదయసింగున కన్నియు శుభసూచకములే యయ్యెను. ఆదిన ములలోనే వనవీరుడు తనకూతునకు వివాహము చేసి యామెకు నైదువందల గుఱ్ఱములను బదివేల యెద్దులపై వేసి యమూల్యవస్తువు లను సారె పంపెను. ఉదయసింగుని మిత్రులు కొందఱాసారి నడ్డము గొట్టి యాసరకులను దోచుకొని ఉదయసింగు వివాహమునిమిత్త ముపయోగించిరి. ఇరువురుతప్ప పేరుప్రతిష్ఠలుగల రాజపుత్రులందఱు వివాహమునకు వచ్చిరి. వివాహమహోత్సవములు మహావైభవ ముతో జరిగినపిదప బెండ్లికిరాని యాయిరువురు దొరలకు బుద్ధిచెప్పు టకై తక్కినరాజపుత్రులు వారిపై దండువెడలిరి. ఆయిరువురిలో నొకడు రణరంగమున వధియింపబడెను. రెండవ వాడు తెలివిగలిగి యుదయసింగునకు లోబడియె. వనవీరుడు ఇరువురు రాజపుత్రులకు సహాయము చేయదలచి తనసేనలం గూర్చుకొనిపోయెను. కాని మంచిసమయమున వానిసైనికులే వాని విడిచి పగవారితో గలిసి నందున నతడు నిర్విణ్ణుడై పారిపోయి చిత్తూరు కోటలో దాగెను.

రాజపుత్రులెన్నిఫిరంగులు తెచ్చి యెన్నియేండ్లు కోటముట్ట డించినను వనవీరుడు నిశ్చయముగా గోటలో సురక్షితుడై యుండ వచ్చును; కాని వనవీరునిమంత్రి పైకి తనస్వామి క్షిష్టముగనున్నను లోలోపల నుదయసింగునకే కడుగూర్చును. ఒకమారు చిత్తూరుకోట లోనున్న వనవీరుని సైనికులకు భోజనసామగ్రులు కావలసియుండి

నందున వేయిబండ్లమీఁద సరకులు వచ్చుచున్న వని మంత్రి వనవీరునితోఁజెప్పి తలుపులు పూర్తిగా దీయించెను. వేయిబండ్లును గోటలోఁ బ్రవేశించిన పిదప బండ్లలోనుండి సరకులకుమారు వేయిమంది రాజపుత్రవీరులు వడివడి దిగి కావలివాండ్ర నందఱఁ దెగటార్చిరి.

ఉదయసింగు విజయుఁడై భేరీ భాంకారణములతోఁ గోటలోఁ బ్రవేశించెను. వనవీరుఁడు వెనుక విక్రమజిత్తును నుదయసింగును జేసినట్లు వానిని నప్పుడు రాజపుత్రప్రభువులు చేసినచో బాగుండును; కాని తామే వానిఁ జిత్తూరు సంరక్షకునిఁగా నేర్పఱచినందున తామే వానిం జంపుట యనుచితమని కరుణించి వానిం గడతేర్పక సకుటుంబసపరివారముగ కోటవిడిచి యావలకుం బొమ్మని వానిని విడిచిరి. వనవీరుఁడును రాజ్యభ్రష్టుఁడై బంధువిరోధియై నిర్భాగ్యుఁడై యసహాయుఁడై తనవస్తువులను దాను తీసికొని కోటవిడిచి దక్షిణహిందూస్థానమునకుం బోయి యచ్చట నొక చిన్నసంస్థానమున కధిపతియై కాలము సుఖముగఁ గడపెను. ఉదయసింగు చిత్తూరు రాణా యయ్యెను. పున్న యనఁగా హిందీభాషలో వజ్రమని యర్థము. ఆశబ్దమునకు నిజముగా పున్న దగినది యగుటచే నామెకీర్తి యాచంద్రార్కము లోకమున నిలుచుఁగాక!

చిత్తూరు మూడవముట్టడి.

చిత్తూరుదేశములోని సమస్తజనులకుఁ గన్నులు చల్లఁబడునట్లు దయసింగు రాజ్యపాలన మారంభించెను. అతఁడు చిత్తూరునకు వచ్చిన సంవత్సరమే చిత్తూరుకోటను పూర్ణముగఁ బాడుచేసిన యొక మహాశత్రువు జన్మించెను. ఆశత్రువుఁడు ప్రసిద్ధికెక్కిన అక్బరు చక్రవర్తియే.

ఉదయసింగు కొండకోటలోఁ గోమటియింటఁ బెరుగుచున్న ప్పుడు ఢిల్లీలో మార్పులనేకములు జరిగినవి. హుమాయూను చక్రవర్తి పరమసాధువగుటచేఁ దనమీఁద పితూరీలు చేసి జనులను తనపైఁ దండెత్తినచ్చి తన్నుఁ జాలచిక్కులు పెట్టుచువచ్చిన తమ్ము లను క్షమియించి నిరాకరించి యెప్పటియట్లు గౌరవమున జూడఁదొడఁ గెను. యుద్ధములో నతఁ డెంత శౌర్యవంతుఁడై యొడలు మఱచి పోరుచేయునో తదితరకాలములయం దతఁ డంత భోగపరాయణుఁడై నిశ్చింతతోఁ గాలము పుచ్చును. వేయేల? వాని దయాస్వభావమును వాని సోమరితనమును తుట్టతుదకు వానిని సింహాసనభ్రష్టుని జేసినవి. అతఁడు కష్టపడి చెమటయూడ్చి మాళవదేశమును జయించెను. కాని లొంగినదానిని పూర్తిగా లోఁబఱచుకొనక సంతోషపరవశుఁడై బంధు మిత్రులతో విందులనారగించుటతోను మహాభోగములతోను గాలము వెళ్ళబుచ్చెను.

ఇట్లుండ 'షర్ఖాను' అను పఠాణిజాతిలోఁ జేరిన యొకతుఱక బంగాళమునందు చక్రవర్తి యధికారమునకు తిరుగుబాటు చేసి యొకసేనం గూర్చుకొని దానిం జయించి తాను నవా బగుటకుఁ దలఁ చుచుండెను. వెనుక హుమాయూను బంగాళాదేశమును జయించు చుండఁగాఁ జిత్తూరునుండి కర్ణావతీదేవి వానిని రమ్మని వర్తమాన మంపుటయు నతఁడు బంగాళము సరిగ లోఁబఱచుకొనకయే కర్ణావతి కుమారుని రక్షించుటకుఁ ద్వరపడి చిత్తూరునకు బోవుటయుఁ జదువరు లంద ఱెఱుంగుదురు. షర్ఖానుఁడు రేఁగినవాఁ డని వినినతో డనే హుమాయూను సేనాసమేతుఁడై వాని నడఁచుటకు బంగాళము నకుఁ బోయెను. అతఁ డక్కడకుఁ బోయినతోడనే తొల్లి వానిచే దెబ్బలుతిని రాజ్యమును విడిచి యనామకుఁడై యెందో యడఁగి యున్న బహదూరుషా మరలఁ దలయెత్తి గుజరాతు మాళవదేశ ముల నాక్రమించుకొనెను. హుమాయూను కనఁబడినతోడనే

షర్ఖానుఁ గొంచెము వెనుకదీసెను. చక్రవర్తియు బంగాళమునఁ బ్రవేశించి పగతుఁడు పారిపోయెనుగదా యని గర్వించి యెప్పటియట్లు భోగాసక్తుఁడై కేళీవినోదములతోఁ గాలము బుచ్చుచుండెను. వాని జాడ యెఱిఁగి షర్ఖానుఁడు దారు లరికట్టి చక్రవర్తికి ఢిల్లీకి నుత్తర ప్రత్యుత్తరములు జరుగకుండ నాటంకము గలిగించెను. హుమాయూనునితమ్ములప్పుడయినను వానికి సాయము చేయరయిరి. అందొకఁడు హుమాయూనుసేవకు భోజనపదార్థములు పంపుమని వెళ్ళి యాగ్రానగరమున దానే చక్రవర్తినని లోకులకుఁ జాటఁ బంచెను. రెండవసోదరుఁడు గద్దెయెక్కిన యాతమ్ముని నావలకుఁ బారఁ దోలెను; కాని కట్టిపగతుఁడగు షర్ఖాను విషయమున నేమియుం జేయ డయ్యె. అందుచే హుమాయూను తన పగతునితో సంధిచేసికొన వలసివచ్చెను. అంతట సంధిమాటలు జరుగుచుండఁగా ప్రతిపగలు మరచిపోయి హుమాయూనుని సైనికులు శత్రుసైనికులతో మన సిచ్చి మాటలాడుచుండఁగా నాకస్మికముగా నొక్కనాఁడు షర్ఖానుఁడు తనసైనికులం దీసికొని చక్రవర్తి సేనపయింబడి నిద్రపోవుచున్నసిపాయిలను నందఱను గటికవాఁడు మేకలం గోసి చంపినట్లు చంపెను. అప్పుడు హుమాయూను ప్రాణములు దక్కుటయే దుర్ఘటమయ్యెను.

పరాజయమునందిన యాచక్రవర్తి తాను తప్పించుకొని పారిపోవుట కేయుపాయమును గానక గంగానదిలో దుమికి యీదిపోవుటకుఁ బ్రయత్నించి మిక్కిలి శ్రమపడుచుండఁగా నీళ్ళకావడివాఁడొకఁడువచ్చి మేఁకతోలుతోఁ గుట్టినయొకసంచి తెప్పగాచేసి దానిపై హుమాయూనుని గూర్చుండఁబెట్టి యెట్టటో నావలకు దాఁటించెను. ఆవలఁబడి యతఁ డొక సంవత్సరము మంచిసైన్యమును పోగుచేసి రాజపుత్ర వీరులకు నిలయమని పూర్వము పేరుపడిన కన్యాకుబ్జ నగరమువద్ద షర్ఖానుని గలిసికొని యుద్ధముచేసెను. ఆతఁ డప్పుడు

తెచ్చిన సైన్యము వెనుక వాని తండ్రియగు బేబరు తీసికొనివచ్చిన సేనవంటిది కాదు. ఆసేనలో లెక్కకు లక్షమది బంట్లుండిరి. కాని వారందఱు చావుపేరు చెప్పిన నడలి పారిపోవువారే. అందుచే గొందఱు యుద్ధప్రారంభమునకు మున్నే యాచోటు విడిచిరి. కొందఱుశత్రువుల మొదటిఫిరంగిచప్పుడు వినినతోడనే గుండెలు చెదరి చెల్లాచెదరై సిగ్గులేక కాలికొలఁది పరుగెత్తిరి. హుమాయూనుమరల ప్రాణములతో దాఁటిపోయి కొలఁదిపరివారముతో నొకతావునుండి మరియొకతావునకుఁ బోవుచు నుండుట కిల్లులేక భగవంతునిపై భారము వేసి తిరుగుచుండెను.

ఎంతమెత్తని మనసుగలవాఁడైనను హుమాయూనునివద్ద తండ్రికడనున్న పట్టుదలయుఁ బ్రజ్ఞయు గొంతవఱ కున్నట్లు గనఁబడుచున్నది. ఏలయన, నతఁడు తనకుఁ గలిగిన దుఃఖముచే నుత్సాహభంగమునందక నాపదలు గడచుచు క్రొత్త స్నేహితుల సంపాదించుకొనుచు దారపుత్రాది వియోగదుఃఖము ననుభవించుచు పదునైదు సంవత్సరములు గడపెను. మొట్టమొదట కొంతకాల మతఁ డతిదారుణములగు దుఃఖముల ననుభవించుచు నెప్పటికప్పుడు తలఁ గొట్టుకొనిపోవునట్టి యాపదలను గడచుచు సింధుదేశమునందు రాజపుత్రస్థానమునందుఁ గల యెడారులలోఁ దిరిగెను. ఆయవస్థను గనిపెట్టి రాజపుత్రప్రభువులు చక్రవర్తికి తమ యోపినకొలఁది ధనమును సైన్యమును నిచ్చి సాయముచేసి వానిని సింహాసనప్రతిష్ఠితునిఁ జేసిన పక్షమున మొగలాయివంశస్థులు సూర్య చంద్రవంశస్థులు నెల్లకాలము కృతజ్ఞులై యుందురు; కాని యట్లు జరుగలేదు. హుమాయూను సహాయము చేయుమని జసల్మీరుసంస్థానప్రభువు నడుగ తన కతనితో స్నేహముచేసికొనుట కిష్టములేదని ప్రత్యుత్తరము చెప్పెను. అనంతరము చక్రవర్తి మార్వాడసంస్థానప్రభువగు రావుమాల్దేవుని దోడుపడుమని యడుగ నతఁడు సహాయముఁ జేయకపోవుటయే గాక

మీరాదుమిక్కిలి యాహుమాయూనుంబట్టి చెరసాలలో బెట్టింపఁ బ్రయత్నించెను. ఆచక్రవర్తి రాజ్యభ్రష్టుఁడై తిరుగుచున్న కాలముననే యొక మహమ్మదీయయోగికూఁతురు హామిడా యనునామె వానిని మోహించి తినుట కన్నము నిలుచుటకు నీడలేని యారాజును వివాహము చేసికొనియెను. మంచియవస్థలోనున్నపు డెందఱు భార్యలైన రావచ్చును. దురవస్థలోనున్నపుడు నురల రాజ్యప్రాప్తియగుననియైన లేనపుడు తనయంత నేవచ్చి తనతోఁ గలిసి తన కష్టములనే యనుభవించుటకుఁ దన్ను వివాహమాడిన యాకాంతను వెంటఁబెట్టుకొని హుమాయూను ప్రాణభీతిఁ బరుగెత్త నారంభించెను

ఆబాలిక కష్టదినములు వెంటనే బయలుపడెను. దేశమునం దెచ్చటఁ దలఁ దాఁచుకొనుటకు వీలులేక యాదంపతులు స్వసంరక్షణనిమిత్తము సింధుదేశపు టెడారిం బ్రవేశించిరి. ఈయెడారి నీళ్ళు లేని సముద్రము యంతము లేనిదై యుండెను. ఇందు ప్రచండ వాయువు లప్పుడప్పుడు వీచుచుండును. ఆగాడ్పులు విసరునపుడిసుక నేలనుండి నూరడుగుల యెత్తువఱకుఁ బెద్ద కెరటములాగున లేచి బాటసారులను మట్టిలో గప్పిచంపివేయును. అక్కడక్కడ నెన్నో యామడల కొకచోట నొకనూయి యుండును. అది రమారమి యెనుబది నిలువులలోతు గలిగియుండును. అందుచే నాయెడారిలో నీరుదొరకనే దొరకదు. ఇట్లు దుర్గమమగుటచేతనే యీయెడారి మరణభూమి యని పేరు గలిగినది. ఎంతో జాగ్రత్తతోఁ బోయినవారికే యనేకయాపదలు సంభవించుచుండును. ఇట్టి భయంకరప్రదేశమును, క్రొత్తభార్యను కొలదిపరిజనమును వెంటఁబెట్టుకొని హుమాయూను ప్రవేశించెను. నడచినకొలఁది మధ్యమధ్య వారికి యెండమావు లగపడి భ్రమపెట్టి మోసముచేయుచు వచ్చినవి.

వారిప్రయాణములు వారిగుఱ్ఱముల బలమునే యాధారము చేసికొనియుండెను. అవి కదలలేకపోయిన వారిప్రయాణములు తుద

ముట్టినవని చెప్పవచ్చును. మార్గమధ్యమున వడగొట్టి మొవడైన పడి పోయెనా వానిగతి యంతే. కాని తక్కినవారు వానికొఱకు కాగుటకు వీలులేదు. ఒకనాటి యర్ధరాత్రిమున హుమాయూను గుఱ్ఱము నెక్కి స్వల్పసేనాపరివార సమేతుఁడై కుటుంబముతోడ్కొని యమరకోట యను నగరమును జేరుటకుఁ బయనమై పోవుచుండెను. అప్పుడాయన యెక్కినగుఱ్ఱము మార్గాయాసమునఁబడి చచ్చెను. చక్రవర్తి తనకుం దోడై వచ్చుచున్న "టార్డీబేగ్" అనువాని యొద్దకుఁబోయి దృఢముగా నడచుచున్న యాతని గుఱ్ఱమును తన కిమ్మని యడిగెను. చక్రవర్తి యాదినములలో మిక్కిలి యల్పుఁడగుటచే 'టార్డీబేగ్' వాని మాట లెక్కసేయక నిర్దయాత్ముఁడై నే నియ్యను పొమ్మని బదులు చెప్పెను.

మాల్దేవుయొక్క సైనికులు హుమాయూనుం బట్టుకొనవలెనని వెనువెంటఁ దరుముకొని వచ్చుచుండిరి. కాబట్టి యెక్కుటకు గుఱ్ఱమైనను లేని యాచక్రవర్తి వెంటనే యపాయము తప్పించుకొనుట కొక యొంటె నెక్కెను. అతనియవస్థఁజూచి జాలినొంది పరిజనులలో నొకఁడు నీడంకొలాయునువాఁడు గుఱ్ఱముమీదనుండి తనతల్లిని దింపి యాగుఱ్ఱమును జక్రవర్తి కిచ్చి చక్రవర్తి యెక్కిన యొంటెమీఁద యామె నెక్కించి యుంమెప్రక్కనే పాదచారియై తానునడచెను. వారు పోయెడుదారి జలశూన్యమగు గొప్ప యడవియగుటచే దాహమునకు నీరుదొరకక కొందఱు మృతులైరి. కొందఱు పిచ్చివాండ్రయి కేకలువేయ నారంభించిరి. ఆక్రందనధ్వనులతోడను హాహాకారములతోడను నింగి నిండిపోయెను. ఈకష్టములకుదోడు పగవారు దాఁపునకు వచ్చిరను వర్తమానము దెలిసెను. యుద్ధము చేయఁగలవారి నందఱిని పయనము మానిపించి తనవద్దనుంచి స్త్రీలను సామగ్రులను సాగిపొమ్మని పంపెను. శత్రువు లెంతసేపటికి రానందున చక్రవర్తి తనకుటుంబ మెట్లున్నదో చూచుటకు ముందువెళ్ళెను. ఆ

కారుచీఁకటిలో హుమాయూను సైనికులలోఁ గొందఱు దారితప్పి శత్రువులకంటఁ బడిరి. అప్పుడు రాజపుత్రులకు మొగలాయిలకు నొక చిన్నయుద్ధము జరిగెను. మొగలాయీలు ప్రాణములపై నాసవిడచి ఘోరముగఁ బోరి రాజపుత్రసేనాపతిం జంపి సేనం బారదోలి వారి యొంటెలను గుఱ్ఱములను సామగ్రిలను దోఁచుకొనిరి.

ఎన్నిదొరికినను మూఁడుదినములవఱకు నీటిచుక్కయైన వారికి దొరకదయ్యె. నాలుగవనాఁడు వారికిఁ గన్నులపండువుగ నొకబావి గనఁబడెను. అది యెంతలోతున్నదో చెప్పఁజాలముగాని మోటఁగట్టి నీళ్లు తోడునప్పుడు బొక్కెన పైకి వచ్చినదని మోటయెద్దుల తోలు వానికి తెలియఁజేయుటకై మాట వినఁబడక పెద్దభేరి వాయించవలసి వచ్చెను. ఇట్లుప్రయత్నమున వచ్చిన యానీటినిమిత్త మదివఱకే నోళ్లు తెఱచుకొనియున్న యాజనులలోఁ గొందఱు దాహాతురులై నిలువలేక తిన్నగా బొక్కెన నూతియంచువఱకు రాఁకమునుపే దానిపయిం బడి నీరు త్రాగఁబోవ వెంటనే యాత్రాడు తెగి బొక్కెన నూతిలోఁబడెను. బొక్కెనతోఁగూడ కొందఱు మనుష్యులు నూతిలోఁబడి మృతినొందిరి. కొందఱు మితిమీరిన దాహబాధ కాగలేక నాలుకలు దెఱచుకొని వగర్చుచు వేడియిసుకపైఁ బడి దొర్లసాగిరి. మఱికొంద ఱాబాధ కోర్వలేక నూతిలో గుభాలున నుఱికి తక్కినవారికంటె త్వరగా ప్రాణములు విడిచి సుఖపడిరి. మరునాఁడు వారు మరల నొక నీటిపట్టుం జేరిరిగాని వారిదురవస్థ వెనుకటిదినములకంటె తక్కువ కాలేదు.

అదివఱకు చాలదినములనుండి నీరు ద్రాగి యెఱుఁగకపోవుటచే నొంటెలు నీరు పోసినతోడనే మితిమీరఁ ద్రావి యెక్కసముచే యెన్నియో తత్క్షణమే మృతినొందెను. ఆయొంటెలవలెనే మనుష్యులును గొందఱు నీరుత్రావిన కొంతసేపటికి గుండెల బరువువలన బాధపడి చనిపోయిరి. ఎట్టకేలకు హుమాయూను కొందఱుపరిజనులతో చచ్చిచెడి యమరకోటఁ జేరెను. అమరకోట మృత్యుదేవతకోటలలో

నొకటియని చెప్పఁదగి యున్నను అక్కడికోట యిటుకగోడలు రాతి బురుజులు చుట్టుగుడిసెలు గలిగి దర్శనీయముగ లేకున్నను నిరాధారులగు రాజులకు నయనోత్సవము గావించెను. ఆయూరి కుత్తరమున మంచినీళ్ళకాలువ యొకటి యుండెను. హుమాయూను పరిజనులందఱుఁ దమ కాదినము పండుగదినముగ భావించి కరువుదీర నీరుద్రావి సుఖించిరి. ఆయూరిరాజు వారిబాధలు తొలఁగించుటకు తనకుఁ జేతనైనంతపని చేసి చక్రవర్తికి విధేయుఁడై యుండెను. హుమాయూనుని క్రొత్తభార్యయగు హామిదా నిడుమపాలై యామెడారులలో మగవారికంటె నెక్కుడు ధైర్యముఁ గలిగి యద్భుతశక్తితోఁ బయనము చేసి దారుణకష్టములం గడచి యమరకోటఁజేరెను. అక్కడవారున్న కాలముననే 1542 వ స॥ము అక్టోబరు నెలలో నక్బరు పుట్టెను. ఆతడు చక్రవర్తి చూడామణి యనియు రాజన్యచూడామణియనియు భరతఖండమును బాలించిన దొరలలో నగ్రగణ్యుఁ డనియు పేరువడసెను. తనభార్యలను బిడ్డలను ప్రాణప్రదాత యగు నమరకోట రాజు సంరక్షణములో నుంచి హుమాయూను బయన మారంభించెను. ఇట్లు కొంతకాలము తిరిగి తిరిగి యతఁడు పారశీకదేశము జేరి యారాజు ననుగ్రహమున తనపితార్జితమగు కాబూలు గాంధారదేశములను జయించెను. అది మొద లతఁడు కొంచెము నిలువఁద్రొక్కుకొని క్రమక్రమముగా బలపడఁజొచ్చెను. వానిసోదరులలోఁ గొందఱు మృతినొందిరి. కొందఱు రాజ్యభ్రష్టులై దేశముపాలైరి.

ఇక్కడ ఢిల్లీలో షర్ఖాను హుమాయూనుం బారఁదోలి గద్దెయెక్కి ధర్మాత్ముఁడై దేశమును జక్కగా పాలించి చివఱకు యుద్ధములలో మృతినొందెను. వానివంశస్థులు నీతిదూరులు బలహీనులు నగుటచే రాజ్యము వారికిఁ దక్కదయ్యె. ఆయప్రయోజకులు దేశము నంతయుఁ బాడుచేసి యరాజకమగునట్లు గావించి ప్రజల కవాతులగుటంజేసి యాయద నెఱిఁగి హుమాయూను ముందుగా పాంచాలము

జయించి తరువాత శత్రువుల నోడించి ఢిల్లీని పట్టుకొని మరల చక్రవర్తి యయ్యెను. అతఁడు మఱల సింహాసన మెక్కినపిదపఁ జిరకాలము రాజ్యమేలలేదు. గద్దె మెక్కిన యారు నెలలకే యతఁడు తన మేడమీఁది స్ఫటికపురాళ్ళమీఁదనుండి జారి మెట్లమీఁదనుండి దొర్లిక్రింద పడి తత్కారణమున కొన్ని దినములలో మృతుఁడయ్యెను.

అతని యనంతరమున రాజ్యమును వహించిన యతఁడు తొల్లి యమరకోటలో నుదయించిన బాలుఁడే. తండ్రి పోవునప్పటి కతఁడు పదుమూఁడేండ్ల ప్రాయమువాఁడు. అక్బరు పాంచాలమును ఢిల్లీని మఱి యుదండ్రిపాలనముక్రిందనున్న కాబూలుగాంధారములను జేకొనియెను. చిత్తూరును బాలించుట కుదయసింగెంత చిన్నవయస్సులో నారంభించెనో యక్బరు ఢిల్లీ నేలుట కంత చిన్నతనమున నారంభించెను. కాని వీరిరువురు వేరువేరు స్వభావములవారు.

ఉదయసింగు రమారమి ముప్పది సంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసి యున్నను వానియేలుబడిలో మంచిపని యని చెప్పఁదగిన దొకటియు జరుగలేదు. శూరశిఖామణులలో నగ్రగణ్యుఁడని చెప్పఁదగిన రాజుకడుపున బుట్టియు నుదయసింగు సింగముకడుపున బుట్టిన మేఁకపిల్లవలె సమయము వచ్చినప్పుడు పిఱికియై మూర్ఖుఁడై నగుబాట్ల నొందుచువచ్చెను. వేయిమాట లేల? బప్పరావులవంశస్థుల యొద్దఁ గానఁబడవలసిన శుభచిహ్నములు రాజలక్షణములు వాని యొద్ద కానబడకపోవుటచే వెనుక పున్న యనుదానిచేఁ బెంపఁబడిన మీవారురాజపుత్రుఁ డతఁడు గాడనియు నెవరో యొక దొంగపిల్లవానిం దెచ్చి యతఁడే రాజపుత్రుఁడని భ్రమపెట్టి రనియుఁ గొందఱుదలంచిరి.

అది యటుండ నిచ్చట హుమాయూనునకు నమ్మిన చెలికాఁడును మంత్రియు నైనబేరాంఖా ననునతఁ డక్బరుయొక్క చిన్నతనమందు నాలుగుసంవత్సరములు చక్కఁగా పరిపాలించి పిదప నక్బరున కప్పగించెను. అక్బరు చక్రవర్తియై తాను బాలుఁడైనను దృఢమన

స్కుఁడై తనమాటయందు ప్రజలకు మంత్రికి గౌరవమునిలుచు నట్లు నడచుకొనజొచ్చెను. అతఁడు రాజ్యముబూనిన కొద్ది దినములకే రాజపుత్రులమీఁద దండయాత్ర చేసెను. వానితండ్రి సింహాసన భ్రష్టుడై దేశాంతరములపాలై పోయినప్పుడు రాజపుత్రప్రభువులు చేసినయనాదరణము ద్రోహముఁ బలుమారు తల్లియగు హామిడాదేవివలన విని యుండుటచేతనో లేక తల్లి పడినబాము లన్నియు గర్భములో నున్న పుడు వానిమనస్సుమీఁద ముద్రితము లయ్యెనో లేక శూరులను జయించి కీర్తి జెందగోరుటచేతనో యతఁడు రాజస్థానము మీఁదికే వెడలెను.

ఆమహాశూరుఁడు తొలుదొల్త మారువారుదేశము మీఁదికిఁ జని మాల్దేవుని నోడించెను. అంబరు సంస్థానప్రభువు చక్రవర్తికి జడిసి కప్పముగట్టి తనకూఁతును వానికిచ్చి వివాహము చేయుటచే నక్బరు వానిం గరుణించెను. తురకరాజునకుఁ దమకూఁతునిచ్చి పెండ్లి చేసి యుత్తమక్షత్రియ వంశమును పవిత్రముచేసిన రాజపుత్రులలో మొట్టమొదటివాఁడితడే.తక్కిన రాజపుత్రప్రభువులందఱు తెలివిఁదెచ్చుకొని జాగ్రత్తపడి చక్రవర్తికి లోఁబడి కప్పముఁ గట్టిరి. అక్బరును వారి మతముజోలికిఁ బోక లోఁబడిన పిదప వారినందఱ సన్మానించెను. హిందువులు తమ పుణ్యక్షేత్రములకు యాత్రనిమిత్తము పోవునపుడు తురకచక్రవర్తులు వారియొద్ద నొకపన్ను గ్రహించుచువచ్చిరి. అదిగాక తురకలు కానందుకు హిందువు లేడాదికి తలకొక రూపాయ వంతున పన్నియ్యవలసివచ్చెను. హిందువులమీఁద నన్యాయముగఁ గట్టఁబడిన యీరెండు పన్నుల నక్బరు చక్రవర్తి తీసివేసెను. ఇట్లనేకరాజపుత్రులు ఢిల్లీశ్వరునకు లోఁబడినను సంధికిరాని మూర్ఖుఁడొకఁడుండెను. అతఁడు చిత్తూరురాణా యగు నుదయసింగు.

ఆయన గర్వముచేతఁ బౌరుషముచేత నక్బరునకు లోఁబడకపోలేదు. సోమరితనముచేత మూర్ఖతచేత నతఁడు చక్రవర్తి దర్శనము

చేసి సంధి కోరఁడయ్యె. ఉదయసింగు బాల్యము నతిక్రమించి యౌవన మును బ్రాపించి తన సంరక్షకుల నావలకుఁబంపి యొకయుంపుడు కత్తెను జేరఁదీసి దానివలలోఁజిక్కి రాజ్యవ్యాపారాదివిముఖుఁడై దాని తోడిదే బ్రతుకని మొదలుమఱచి యుండెను. అక్బరు మాళవ దేశ మును జయించి దాని రాజగు రాజబహదూరును బారఁదోల నుద యసింగు వానికి శరణ మిచ్చి యట్టిపనివలన గలుగు నష్టము నాలో చింపకయే వానిం దనకడ నుంచుకొనెను. అందుచే నక్బరు కుపి తుఁడై పగఁదీర్చుకొనుటకు మేవారుపై దండువిడిసెను. ఢిల్లీచక్రవర్తి యంతటివాఁడు మహాసేనాసమేతుఁడై తనపై కెత్తివచ్చుచున్నాఁడని వినియు నుదయసింగు విననివాఁడువోలె నేప్రయత్నములు చేయక మొద్దువలె నూరకుండెను.

ఉదయసింగు స్త్రీకన్న నధముఁడై యింటఁగూర్చుండుటం జేసి వానియుంపుడుకత్తె నగరమునకు రాఁదలఁచిన దుస్థితినిఁ జూచి రోసముఁదెచ్చుకొని పనిఁజేయబూనెను. సిగ్గులేనిదియు వంచకురాలు నైనను నాపడఁతి రాజస్థానమునఁ బుట్టినదగుటచే దేశాభిమానముం గలిగి పౌరుషవంతుఁడగు పురుషుఁడట్లు పనిచేయఁజొచ్చెను. వెనుకటి చిత్తూరిముట్టడిలో రాణి జవాహిరీభాయి చేసినట్లే యీమెయుఁ గవచము ధరించి పురుషవేషము వేసికొని సేవలం దోడ్కొని మొగ లాయి శిబిరముం బ్రవేశించి యొకమా రక్బరుచక్రవర్తి యున్నస్థల మునకే సాహసించి పోయెనఁట. ఇట్లీమె పనిచేయుచుండ దైవవశ మున నక్బరుచక్రవర్తి పనులతొందరచేఁ జిత్తూరు విడిచి సేనాసమే తుఁడై మఱియొకచోటికిఁ బోవలసివచ్చెను. చక్రవర్తి చిత్తూరు విడిచిపోవుటకుఁ దన యుంపుడుకత్తెయే కారణ మనియు నామె తనకుఁ జేసిన మహోపకారమువలననే తనరాజ్యము తనకుఁ దక్కినదనియు నుదయసింగు చెప్పి సంతోషించెను. రాణాకు దనయుంపుడుకత్తెమీఁద నున్నంతమాత్రపు గౌరవమైనఁ దనమీఁద లేదనియుఁ దాము కష్టపడి

ప్రాణములకాశపడక పోరాడుటయెల్ల నిరర్థకముజేసి మెవ్వానంతయుఁ తుద కతఁడు తనవలపుకత్తియకే యిచ్చె ననియు రాజబంధువులు కోపోద్దీపితులై యా వలపులాడినిఁ జంపించిరి. అప్రయోజకుఁ డగు రాణా దనరాజ్యమును నిలిపిన యాపడఁతి ప్రాణరక్షణముఁ జేయం బ్రయత్నింపలేక సరిగదా, దానిం జంపినవారిని శిక్షింపనైన లేదు. ఈపర్యాయ మక్బరు రాణాయొక్క భోగభార్యవలనఁ బరాజితుఁ డయ్యెనని మహమ్మదీయచరిత్రకారు లెవ్వరు వ్రాయరైరి. చరిత్రకారులు వ్రాసినదేమనఁగా 1537 వ సంవత్సరమున నక్బరుచక్రవర్తి రాజస్థానమును దండెత్తి చిత్తూరుకోటను బట్టుకొనుటకు నాలుగువేల సేనతో వచ్చెనని ఈసంవత్సరమునఁ జక్రవర్తి కోటను ముట్టడించి పట్టుకొనుటచే నదిమాత్రమే వారు వ్రాసి వెనుకటి పరాజయమును వారు వ్రాయరైరి. అక్బరు మంచి ఫిరంగులతోడను సాధనసామగ్రులతోడను వచ్చియున్నను జిత్తూరుకోటలో భోజనసామగ్రిలు, జలము సమృద్ధిగా నుండుటచే దుర్గసంరక్షకులు మొగలాయిసేనం జూచి వీరా! మనల జయించువారని పరిహాసించిరి. అక్బరు సైనికులును మొట్టమొదట కోట దుస్సాధ్యమని యాస వదులుకొనిరి. కోటగోడఁ దూర్పున నుత్తరమున నల్లరాతితోఁ గట్టఁబడుటచే నా వైపులగోడలకు ఫిరంగులవలన నేమియు భయము లేదని వారలనుకొనిరి. అట్టికోట ప్రపంచమం దెచ్చట లేదని విదేశీయు లనేకులు వ్రాసిరి. బురుజులు మిక్కిలి దృఢముగా నుండెను. తుపాకిమందు కొట్లకొలది యుండెను. అక్బరు కోటకు దూరముగా నొకకొండమీఁద బసచేసి తనసైన్యమునకు రాత్రిలు వెలుతురు కలుగునట్లు తనయున్న పర్వతముయొక్క శిఖరముమీఁద పెద్దమంట వేయించుచువచ్చెను. ఆమంటలు చిత్తూరు కోట కావలివాండ్రకు బ్రతిరాత్రము స్పష్టముగఁ గనఁబడుచు వచ్చెను. ఉదయసింగుమహారాజు ప్రాణముల కాసపడక చిత్తూరు గౌరవము నిలుపుటకై రేయింబవళ్ళు పోరాడుచున్న వీరయోధులకు

బ్రోత్సాహము గలుగఁజేయుటకు మూఁడు దుర్గరక్షణ మన్యుల పాలుచేసి, తాను కోటవిడిచి హారావళీపర్వతములకుం బారిపోయెను. అయినను మీవారుదేశముపై నభిమానముఁగల తక్కిన రాజపుత్రులు తత్సహాయార్థము రాకపోలేదు. బదనూరుప్రభు వగుజయమల్లుఁడును చందావతువంశస్థుఁడై 'ఖేల్వా' సంస్థానప్రభు వైన పుట్టాయను పదునాఱేండ్ల బాలుఁడును వచ్చి తోడుసూపిరి. వారిలో నప్పుడు పుట్ట తక్కిన రాజపుత్రులకన్నఁ జిన్నయయ్యె. చందావంశస్థుఁ డగుటచే తాను రాణాకు ముఖ్యుఁడనియు రాణా లేనపుడు కోట సంరక్షించు భారము తన దనియు దాను మొనఁగాఁడై సేనల నడుపుదు ననియుఁ జెప్పి కయ్యమునకు మొదట సిద్ధమయ్యెను. దేవలనగరాధిపతి తన పితృపితామహుల జన్మస్థాన మగుచిత్తూరుపై మహాభిమానముఁ గలిగి యావిపత్సమయమున దానికిం దోడ్పడుటకుఁ దనకొడుకు నంపెను.

అక్బరుచక్రవర్తి యీకోటఁ బట్టుకొనుట కెన్ని ప్రయత్నములు చేయవలయునో యన్నియుఁ జేసి హిందూదేశ మంతటనుండి నేర్పు గలపనివాండ్ర ననేకులఁ బిలిపించెను. కోటబురుజులమీఁదనుండి రాజపుత్రులు నిప్పులవర్షము గురియించుచున్నను వెరువక మొగలాయీ సేన లంతకంతకు దరికిఁ బోవసాగెను. గెలిచినచో చాలబహుమానము లిత్తునని చక్రవర్తి యాశపెట్టుటచేఁ బనివాండ్రు సైనికులు నోడలు దాఁచుకొనక యెవరు చేయవలసినపని వారు చేయఁబూనిరి. సొరంగములు త్రవ్వువారు సొరంగములు త్రవ్విరి. అందులో మందులు నూరువారు మందులు నూరిరి. మొగలాయిసైనికులు దినమునకు నూఱుగురు చొప్పున చచ్చిరి. చావనివారు చచ్చినవారికళేబరములను దమకు దెబ్బలు తగులకుండ నడ్డపెట్టుకొనుచు బనిచేసిరేగాని జంకి వెనుకంజ నిడరైరి. కోట సంరక్షించుచున్న రాజపుత్రులు తమదురవస్థ నప్పుడు దెలిసికొని భయపడఁజొచ్చిరి. రాణా యదివఱకే తమ్ము విడిచిపోయి తనదారి తాను జూచుకొనుటచే వారు నిరుత్సాహులై

మొగలాయి సైనికులు తత్కారణము లెఱింగి రక్షణము బొత్తిగా లేకయున్న యుత్తరపువైపుననుండి లోపలఁ ప్రవేశించిరి. కాని యప్పటికినిఁ జిత్తూరుకోట పగతురచేఁ జిక్కలేదు. ఏలయన నిర్భయముగా నగ్నికుండములఁబడి మృతినొంది వీరపత్నుల యొక్కయు వీరమాతలయొక్కయు కన్యలయొక్కయు భర్తలు పుత్రులు తండ్రులు రక్తవస్త్రములు గట్టి కోటలోఁ బ్రవేశింపఁబోవు మొగలాయిసైనికుల హుమ్మని దలపడిరి. ఆయుభయపీరులు పోరు సల్పినతావునఁ బ్రత్యంగుళము రక్తముతోఁ దడిసి యేఱుగు జారుచుండెను. తురకసైనికులు చిత్తూరునగరమునందలి యిరుకుసందులను వంకరవీథులను జొచ్చి యడుగడుగునకు నొక్కొక్క రాజపుత్రవీరుని వధియించుచుఁ గ్రమక్రమంబునఁ జొరుచుకొని లోలోపలకుఁ బోయిరి. ఆమర్దినమున నెనిమిదివేలమంది రాజపుత్రవీరులు మృతులై రణరంగము నలంకరించిరి. మృతినొందిన యాఁడువాండ్ర బలగములో దొమ్మండుగురు పట్టపుదేవులు నైదుగురు రాజపుత్రికలునుండిరి. ఆనాఁటితో చిత్తూరుయొక్క భాగ్యము* కడముట్టెను. అది మొదలానగరము మీవారు రాజ్యమున కెన్నడు మరల రాజధానిగ నుండలేదు.

అట్లు చిత్తూరునగరమును నిర్వీరముగఁ జేసి యక్బరుచక్రవర్తి 1567 వ సంవత్సరము మెయినెలలో నొకదినమున కోటలోఁ బ్రవేశించెను. మీవారు రాణా తరువాత నెన్నఁడు నాభయంకర ప్రదేశమునకు వచ్చి కాఁపుర ముండలేదు. మరల మీవారుదేశస్థులు పగతురబారి బడకుండ దానిని సంరక్షింపలేదు. రాజస్థానకథావళిం జదివి మీవారు రాజ్యము యొక్కయుఁ జిత్తూరునగరముయొక్కయు మహావైభవమును దెలిసికొన్నవారందఱుఁ జిత్తూరుయొక్కయీనాఁటి యవస్థం జూచినపక్షమున మున్ను సకలైశ్వర్య సంపన్నమై బహుజనసంకులమైన యానగర మంతపాడుగ నుండుటకును రాజ్యలక్ష్మి కిట్లు వైధవ్యము గలుగుటకును గారణమేమని తలంపకపోరు. తలంచి

విచారింపకపోరు. ఉదయసింగు హిరావళిపర్వతములోనికిఁ బారిపోయి మరల నెన్నఁడు జిత్తూరు రాక యాపర్వతములసమీపముననె యుదయపుర మనుపేర నొకపట్టణమును గట్టించి దానిని రాజధానినిఁ జేసికొని దేశమును పాలించుచు దనజీవితకాల శేషమును గడపెను. అందుచేతనే నేటికిని మీవారురాణా యుదయపుర మహారాణా యనుపేరం బిలువఁ బడుచుండును. ఉదయసింగు తనజీవితకాలమంతయు మరలఁ జిత్తూరును బట్టుకొని విజయము నొందవలయు నని తలంచుచుండువాఁడు. అందుచేతఁ దనయుద్యమము నెరవేఱువఱకు గడ్డమును కత్తిరించుకొన నని యతఁడు ప్రతినఁజేసెను. ఆప్రతిన నెరవేరకమునుపే యతఁడు లోకాంతరగతుఁడగుటంజేసి యాతని సంతతివారగు నుదయపుర మహారాణాలు నేటివఱకుఁ దమవంశకర్తవలెనే గడ్డములు కత్తిరించుకొనక యుందురు.

చిరకాలమునుండి మీవారు సంస్థానమునకు రాజధానియగు చిత్తూరునగరమును నామావశేషముగ నొనర్చి యక్బరుచక్రవర్తి చరిత్రము సంగ్రహముగా నిచ్చట దెలిపెదము. ఢిల్లీపాదుషాలలో నక్బరువంటి యోగ్యుఁడు గుణసంపన్నుఁడు మఱియొకఁడు లేఁడని చెప్పవచ్చును. తండ్రి రాజ్యభ్రష్టుఁడై సింధుదేశపు టెడారులలోఁ జరియించుకాలమున 1542 సం॥ రమున నమరుకోట పట్టణమునం దతఁడు జన్మించె ననియు జనకుని మరణానంతరము 1556 వ సం॥ రమున బదునాలుగేండ్ల ప్రాయమువాఁడై యున్నపుడు సింహాసన మెక్కె ననియు నిదివఱకుఁ జెప్పియుంటిమి. ఇతడుఁ గద్దె యెక్కిన తోడనే షర్షాయొక్క సంతతివారికి మంత్రియగు హేముఁడను హిందువుఁడు తనస్వామిపక్షమున నభిమానము గలిగి మహాసేనం గూర్చుకొని యక్బరుమీఁదికి యుద్ధమునకు వచ్చెను. అక్బరును వానిగుండెకాయయు సంరక్షకుఁడు నగు బేరాముఖానును గలసి హేమునిమీఁదికిఁబోయి వాని నోడించి పట్టుకొనిరి. హేముని స్వహస్తముతోఁ

జంపుమని బేరాముఖాను డక్బరుతో జెప్పెను. ఆసహాయుఁడై చెరలోనున్న దీనునిఁజంపుట యనుచితమని యతఁ డట్టిపని కొల్లఁ డయ్యె. బేరాముఖానుఁడు హేముని స్వహస్తముతో నరకిచంపెను. బేరాముఖానుఁ డక్బరును పుత్రప్రేమతో నాదరించి యుక్తవయస్కుఁడైనపిదప రాజ్యము నప్పగించెను. అక్బరు రాజ్యభారమును వహించి హిందువు లొక కన్నుగ మహమ్మదీయులు రెండవకన్నుగ నెంచుకొని భరతఖండమును న్యాయముగఁ బాలించెను. ప్రజలంద ఱక్బరుని కేవలయు ధర్మరాజని కొనియాడిరి. మహమ్మదీయు లని పక్షపాతము లేక హిందువులని క్రోధములేక యిద్దఱను సమానముగ నమ్మి యిరువురకు గొప్పగొప్ప యుద్యోగములు భేదము లేకుండఁగ నిచ్చెను. సేనాధిపతులు దేశాధిపతులు వానిక్రింద హిందువు లనేకు లుండిరి. రాజపుత్రులకుఁ దనకు మైత్రి హెచ్చునట్లు వారిపిల్లలం దాను బెండ్లియాడి పట్టపుదేవులం జేసెను. ఈతని జ్యేష్ఠపుత్రుఁడును వానియనంతరమున రాజ్యమునకు వచ్చినయతఁడునగు జహాంగీరుచక్రవర్తి యొకరాజపుత్రస్త్రీవలనఁ గలిగినకుమారుఁడే. రాజపుత్రవీరులును దమయెడలఁ జక్రవర్తి చూపు గౌరవమునుబట్టి తాముగూడజక్రవర్తికి విధేయులై చుట్టములై నెచ్చెలులై యవసరమగునప్పుడు తమ ప్రాణములనైన నడ్డమువేసి వాని ప్రాణమును గాపాడుచు వచ్చిరి. అక్బరు మిక్కిలి పండితపక్షపాతి. ఆచక్రవర్తి యాస్థానమున అరబ్బీ పారసీభాషలు నేర్చినపండితులే గాక సంస్కృతమును దేశభాషను నేర్చిన పలుపండితు లుండి యనేక బహుమానముల నందుచువచ్చిరి. అతనికి స్వమతమునందు గౌరవము దక్కినమతములందు నిరసనము లేదు. ఖురాను నేర్చిన మౌలవీలను క్రైస్తవమతబోధకులను బౌద్ధపండితులను వేదాంతశాస్త్రజ్ఞులగు బ్రాహ్మణులను పారసీమతస్థులను దనకొలువునకు బిలిపించి వారిచే వాదములు చేయించి సర్వమతముల సారములం గ్రహించుచుండువాఁడు. వానిని హిందువులు వేదాంతి

యనియు క్రైస్తవులు క్రైస్తవుఁడనియు మహమ్మదీయులు మహమ్మదీయుఁడనియు జెప్పుచుందురు. ఉపనిషత్తులయెడ నక్బరునకుఁ గడు ప్రేమయని చరిత్రకారులు చెప్పుదురు. ఆయన వితంతు వివాహములు హిందువులలోఁ జేయింపవలయునని కొంతప్రయత్నము చేసెను. ఘోరదురాచారమగు సహగమనమును దన దేశమునఁ జాలవఱకు మానుపించెను.

ప్రజలకు భారముగానున్న పన్నులనేకములు దొలగించెను. రాజాటోటర్‌మాల్ అను హిందువునకుఁ గొప్పయుద్యోగమిచ్చి దేశమునందున్న యీనాం జిరాయితీ భూములను వానిచేత జాగ్రత్తగా కొలిపించి పంటనుబట్టి యాభూములకు పన్నులుగట్టించెను. పండిన పంటలో నాలుగవవంతు చక్రవర్తి పన్నుక్రింద గ్రహించుచుండును. అక్బరుచక్రవర్తి విద్యావంతుఁడు మహావీరుఁడు లోకవ్యవహారములు చక్కఁగ దెలిసినవాఁడు. ఈతనివంటి చక్రవర్తి నేటివఱకు హిందూ దేశమునకు మరల రా లేదని జనులు చెప్పుకొందురు. ఆయన రమారమి యేఁబదిసంవత్సరములు భరతఖండమును బాలించి సకల జనస్తవనీయుఁడై క్రీస్తుశకము 1605 వ సంవత్సరమున లోకాంతరగతుఁడయ్యెను.

హాల్దిగట్టు యుద్ధము

అక్బరుచక్రవర్తి చిత్తూరును నాశనముచేసి పోవునప్పుడు దేశమునం దంతట దారిద్ర్యమును మనుష్యుల హృదయములయందు నిరుత్సాహమును నెలకొలిపి పోయెను. మీవారుయొక్క గొప్పతనమంతయుఁ గథావశేష మయ్యెను. పుణ్యభూములు పుష్పవనములు కోటలు కోవెలలు సంపూర్ణముగ నాశనము నొందెను. దేవతాచరి

త్రిములను రాజపుత్రవీరుల దిగ్విజయములను దెలుపుటకు దేవాలయ పుగోడలమీఁదను మేడలమీఁదను వ్రాయఁబడిన చిత్తరువులు మాపు మాసెను. విన్నాణమున దెల్పు వింతసరకులను తీసికొనిపోవుటకు వీ లైనంతవఱకు శక్తివంచనలేక మహమ్మదీయు లెత్తుకొని పోయిరి. దిగ్గజములను జెవుడు వఱుపఁజాలు రణభేరులు మ్రోగెడుకాలము పోయినది. నగరరక్షణము చేయుమని ప్రార్థించి నగరదేవత కఖండ దీపారాధనము జరుగు మేలుదినములు గతించినవి. వేయేల? రాణా వారి మందిరద్వారములే యక్బరు కట్టింపఁదలఁచిన క్రొత్తపట్నము నందలి మందిరము నిమిత్తము తీసికొని పోఁబడెను. దేశమునంతను దుడిచివేయుచున్న యుద్ధతరంగ మంతతో నిలిచిపోయెను.

రతంభోరుకోట వెనుక బహుదూరుషాచేతఁజిక్కెనని చదువరు లెఱుఁగుదురు. తరువాత దాని నా మహమ్మదీయ ప్రభువువద్ద నుంచి బూందీసంస్థాన ప్రభువగు హర యనునతఁడును జోహాణవంశస్థుఁడగు మఱియొకఁడును మఱలఁ బట్టుకొనిరి. ఆకోట యీకాలమున బూందీ ప్రభువగు సూర్జనుఁ డనునతని యధీనమున నుండెను. అతఁడు మీవారు రాణాకు లోఁబడి యరిగాఁపై యాకోట నేలుచుండెను. ఈసూర్జనుఁడు వెనుక చిత్తూరిముట్టడిలో బహుదూరుషాతో యుద్ధముచేసిమృతినొందిన యర్జునరావు కుమారుఁడు అక్బరుచక్రవర్తి యీకోటను కొంతకాలము ముట్టడించి పట్టుకొనలేకపోయెను. దానికిఁ దోడుగ నతఁడు రాగ్యాంత రములమీఁద మఱికొన్నికోటలకై పోవలసివచ్చినందున సీముట్టడి నాపవ లెను చుండెను. అంతలో నక్బరునను నమ్మికబుల్లును రాజస్థానమునకు ద్రోహులు నగు నిరువురు రాజపుత్రులు మోసము చేసి యీకోట జక్రవర్తి కప్పగించిరి. అంబరుదేశ ప్రభువగు భగవానుదాసుఁడును వాని యన్నకొడు కగు మానసింగు ననువారే యామహానుభావులు. ఈయిద్దఱు ద్రోహముచేయనిపక్షమున రంతంబరుకోట శత్రుదుర్గమమై నిరపాయస్థితినుండి యుండునుగదా!

సూర్జనునిఁ గలిసి మాటలాడినపక్షమునఁ జక్రవర్తికిఁ జాల లాభము గలుగు నని నమ్మి మానసింగు దర్శనముచేసి మాటలాడవల యునని యున్నది గనుక కొంతకాలమువఱకు యుద్ధము మానవలసిన దని సూర్జనునకు వర్తమాన మంపెను. సూర్జనుఁ డందుకు సమ్మతించి నందున మానసింగు తాను చక్రవర్తి రాయబారినని పేరు పెట్టుకొని కొంతపరివారముతోఁ గోటలోనికి బోయి యాతనిచేత సబహుమాన ముగ గౌరవింపఁబడెను. మానసింగును సూర్జనుఁడు నొండొరులతో సంభాషింపుచుండ హఠాత్తుగ సూర్జనునిమేనమామ కూర్చున్నచోటు నుండి లేచి రాజా మానసింగుయొక్క వెనుక నిలిచియున్న చోపు దారువంకఁ జూడఁదొడంగెను. అటుకొంతసేపుచూచి యతఁడు చోపు దారు చేతిలోనుండి వెండికఱ్ఱను వినయమునఁ దీసికొని సూర్జనుఁడు సాధారణముగాఁ గూర్చుండుస్థలమున నాచోపుదారుంగూర్చుండఁ బెట్టెను. అపు డందఱు తెల్లబోయి చూడఁదొడఁగిరి. నిగనిగలాడు నట్టి యాకాటుకకన్నులును మేని చామనచాయను ముక్కుమీఁద నెడమప్రక్కనున్న పుట్టుమచ్చనుజూచి యతఁడు తప్పక యక్బరుచక్ర వర్తి యని మున్ను వాని నెఱింగినవారు కొందఱు నిశ్చయించిరికాని గ్రహించినవారు సందేహించి చెప్పక యూరకొనిరి. గ్రహింపనివారు వెలవెలబారి చూచుచుండిరి. ఇంటికివచ్చిన యతిథికి హానిచేయుట రాజపుత్రధర్మవిరుద్ధము. హానిచేయక యుండవలయునన్న దుర్భేద్యమై పోతుటేఁగ కైనఁ జొరరాక సింహగుహయని చెప్పఁదగిన యాకోట లోనికిఁ దనకుఁ దానై చక్రవర్తి వచ్చి లోటుపాటులనెల్ల గ్రహించె గదా! చక్రవర్తి మాట యటుండ తమ కంత మహాద్రోహము జేసిన మానసింగు నేమి చేయవలయునని యక్కడనున్న రాజపుత్రుల కంద ఱకు సందేహములు దోఁచెను.

రాజపుత్రు లిట్లు కళవళ మందు మండ నక్బరు నదరుబెదరులేక నిర్భయముగఁ గూర్చుండి కొంతసేపటికి గంభీరమగు స్వరముతో

'సూర్జనా ! ఇప్పుడు కర్తవ్యమే' మని యడిగెను. సూర్జనుఁడు తెల్లఁబోయి యప్పలుకుల కేయుత్తర మిచ్చుటకుఁ దోఁచకయుండ మానసింగు ధైర్యము తెచ్చుకొని 'కర్తవ్యమేమున్నది? రంతంబొరుకోట దేవరవారికి సమర్పించి సూర్జనుఁడు మీవాఁడై గౌరవమందుటయే' యని పలికెను. చేయున దేమియు లేక కోట యక్బరున కప్పగించి తొలఁగెను. ఈవిధముగ బంధుద్రోహముచేత రంతంబరుకోట మొగలాయీలపాలైన దని రాజస్థాన చరిత్రకారులు వ్రాసిరి. అట్టి యవస్థలో నెంతటి మానవంతుఁడైన నట్లే చేయవలసి యుండును గదా? రాజస్థానమునందలి సంస్థానములు తమలోతమ కైకమత్యము లేక దేనిమేలు నదియే చూచుకొనుచు బనిచేయుటయే గాని యావద్దేశముయొక్క మేలును జూడక పోవుటచే స్వనామమును గ్రమక్రమముగఁ జెచ్చుకొనఁజొచ్చెను. దేశమునందుగల శూరశిఖామణుల నెల్ల రావించి దేశాభిమానము గలిగించి యుద్ధములు చేయింపఁ గల సమర్థుఁడు రాణాసంగుఁడు గతించుటయు సూర్యవంశపు రాజుల గద్దె యెక్కుట కనర్హుఁడగు నుదయసింగు రాజగుటయు నాశనమునకు ముఖ్యకారణములు. అక్బరుచూపిన సాహసమును మనోధైర్యమును 'రంతంబరు' కోటలో నున్నవారి కత్యద్భుతమును గలిగించెను. విశేషించి యతఁడు ధీరోదాత్తుఁడగు పగతుఁడనియు నీచశత్రువుఁడు కాఁడనియు వారికిదోఁచెను. మఱియు నతఁడు రాజపుత్రస్త్రీని వివాహముజేసికొని యామెను తన మతములో గలియుమని బలవంతపెట్టక యామె యిచ్చవచ్చిన దేవతల నారాధించుకొనవచ్చునని సెలవిచ్చుటం జేసి యాచక్రవర్తి మహోదారుఁడని యారాజపుత్రులు గ్రహించిరి. బూందీసంస్థాన ప్రభువు లదివఱకు మీవారునిమిత్తము పోరి చాల నష్టపడిరి. అందుచే నక్బరు వారియభిమానమునకు లోపముగలుగకుండునట్లు సంధిఁజేయఁదలంప 'సూర్జనుఁడు' సంతోషముతో నంగీకరించెను. ఆసంధినిబంధన లివి. సూర్జన

రావు తన యేఁబదిరెండుజిల్లాల నెప్పటియట్లు పాలించుకొనవచ్చును. అవసర మగునపుడు ఢిల్లీ పాదుషాకుఁ గొంతసేన నతఁడు పంపవలెను. బూందీరాజులు మొగలాయీలకు నెప్పుడు తలపన్ను నీయనక్కఱ లేదు. చక్రవర్తి బూందీప్రభువులను సింధునది దాఁటి యావలకు యుద్ధములకుఁ బంపఁగూడదు. బూందీరాజకన్యను మొగలాయీలు పెండ్లియాడఁ దలంపఁగూడదు. బూందీవారి భేరీలు ఢిల్లీకోటగోడల నడుమ వాయింపవచ్చును. ఆరాజులు ఢిల్లీచక్రవర్తి దర్బారు బ్రవే శించునపుడు తమయాయుధముల నెల్ల ధరించి యుండవచ్చును. చక్ర వర్తికిఁ దక్కినరాజులంబలె నేల సాగిలంబడి మ్రొక్కనక్కఱ లేదు. షరతు లింతయనుకూలముగ నున్నపుడు సూర్జనుఁడు వాని కంగీక రించుట యొకవింత కాదు. కాని యతఁడు సమ్మతించిన మాత్రమున పోరణఁగ లేదు. ఏలయన తొల్లి బహదూరుషా యాకోటం బట్టుకొన్న పుడు వానివద్దనుండి 'శాంతహారుఁ' డనునొక రాజపుత్రవీరుఁడు దానిని వదలించి సూర్జనరావున కప్పగించి మీవారు రాణాలకులోఁబడి దాని నేలుకొమ్మని చెప్పెను. అందుచే నతఁ డిప్పుడు జరిగిన స్వామిద్రోహ మును సహింపక సూర్జనుఁడు చేసికొన్న సంధి కొడంబడక చక్రవర్తి నెదిరింప నిశ్చయించుకొనెను. కాని యతనివద్దనున్న సైన్య మతిస్వల్ప ముగనుండెను. అయిన నేమి! చేఁజేతుల కోటను పగతుని కప్పగించి సుఖించుటకంటె నిష్కళంక చరిత్రులై దేశమునిమిత్తము గౌరవముగ బ్రాణముల విడుచుటయే యుత్తమమని యతఁడునిశ్చయించుకొనెను. అట్లు కృతనిశ్చయుఁడై హారవంశజుఁడగు రాజపుత్రుఁ డెవ్వఁడు ప్రాణములు కంఠమునం దుండఁగా రంతంభోరుకోటవిడిచి పోవఁగూడ దని యొట్టుపెట్టి యది యొకస్తంభముమీఁద వ్రాయించి యనం తరము రక్తాంబరధారుఁడై, దేశాచారప్రకారము తాంబూలము వేసి తన పరిజనులతోఁగూడి చక్రవర్తి సేనల నెదిర్చి ప్రాణములువిడిచెను.

అది మొదలు నేఁటివఱకు హారవంశజుఁడగు రసపుత్రుఁ డాకోటదరిం బోవునపుడు సిగ్గునం దలవంచుకొని పోవుచుండును.

అనంతర మక్బరు చిత్తూరుం దోఁచుకొని యాదోఁపుడుధన ముతో ఢిల్లీ ప్రవేశించెను. అతఁడు మహమ్మదీయుఁ డైనను హిందువులలోఁ బరాక్రమవంతుఁడగుశత్రువుఁ డుండినపక్షమున వాని నతఁడు తగునట్లు గౌరవించుచు వచ్చెను. ఈచిత్తూరు దండయాత్ర ముగిసినది మొదలు, అక్బరుచక్రవర్తి రాజపుత్రులకు గొప్పయుద్యోగము లీయ నారంభించెను. ఆతనిప్రధానమంత్రులలోఁ గొందఱు సేనాధిపతులలో గొందఱు రాజపుత్రులుండిరి. చక్రవర్తి మీవారు విడిచిపోయినపిదప నుదయసింగు తానదివఱకు డాగియున్న యడవులలోనుండియుఁ గొండలలోనుండియు వెలువడివచ్చి తనగౌరవహీనమయినజీవితమును నిచ్చటచ్చట కొంతకాలము గడపి నసియించుటకుఁ బట్టణమైన లేకపోవుటచే నొకనగరమును నిర్మింపఁ దలంచి ముందుగా నొకసరస్సు గల్పించి యాసరోవరతీరమున నుదయపుర మనుపేర రాజధానింగట్టి యందుఁ బ్రవేశించె. అసరోవర మిప్పటికి నుదయసాగర మనుపేరం బరగుచున్నది. అది యేమిదోసమోకాని మీవారురాజధానిలో శూరశిఖామణులనేకులుండఁగ వారిలో నెవరిపేరంబరగక పౌరుషహీనుఁడగునొక యపాత్రునిపేర నేఁటికిఁ బఱగుచున్నది. ఉదయసింగుమహారాజునకు నిరువదియైదుగురు కుమారులు గలరు. బహుపుత్రులకుఁ జనకుఁడై యుండుటఁ దప్ప యుదయసింగునివద్ద లోకులు సంతసింపదగిన యోగ్యత మఱి యేదియు లేదు. అతని ప్రియపుత్రుఁడు జగ్మల్ అనునతఁడు తన యనంతరమున వానినే రాజుంజేయుట కతఁడు నిశ్చయించుకొని సింహాసనమునకు న్యాయముగ రాఁదగినవాడును ప్రథమభార్యకుమారుఁ డగు ప్రతాపుని రాజ్యహీనుం జేసెను. కొడుకుల యెడల నుదయసింగు మిక్కిలి కఠినుం డని చెప్పవచ్చును. వేఱొకమారు హూక్తుఁడను మఱియొకకుమారుని జంపింపఁ దలంప బంధువులందఱు బతిమాలి యాపి యాకుఱ్ఱవాని దేశమునుండి యవ్వల కంపిరి.

సూర్యుడు పుట్టఁగానే వానిజాతకమును వ్రాయుమని తండ్రి జ్యోతిష్కులం బిలిపింప వారు మీనమేషములు లెక్కపెట్టి గ్రహచారములఁ జూచి నోరు చప్పరించి "ఈబాలుఁడు స్వదేశమునకు శత్రుఁ డగుటయేగాక స్వకులమునుఁగూడ నిర్మూలముఁజేయు" నని చెప్పిరి. అప్పలుకులు విని తండ్రి భయపడి యది మొదలు వానిని గడుజాగరూకతతోఁ జూచుచుండెను. సూర్యుఁడై దేండ్ల ప్రాయము గల బాలుఁడైనప్పు డొకనాఁడు తండ్రివద్ద నాఁడుకొనుచుండఁగా లోహకారుఁ డొకఁడు పదునైనఁగత్తిని దెచ్చి రాణా కిచ్చెను. అది వాడి గలదో లేదో చూచుట కుదయసింగు దానితోఁ దూదిబుంగ నఱికి యది పదునైనదే యని సంతసించి యక్కడ పెట్టెను. వెంటనే సూర్యుఁ డాఖడ్గమునుఁ బట్టుకొని "కత్తులు మనుష్యులను నఱకుటకు గాని దూది నఱకుటకుఁగా" వని పలుకుచు నొక్కయేటున నెముక గనఁబడునట్లు తనచేయి నఱకుకొనెను. ఆచేతినుండి క్రొన్నెత్తురు జొట జొటగారి నేలఁబఱచిన రత్నకంబళమును దడిపి చూపఱకన్నులకు వెరపు గొలుపుచున్నను బాలుఁడుమాత్రము బెదరక నొప్పి యని యేడ్వక యెప్పటియట్ల నిశ్చలుఁడై నిలిచెను. కడుపిఱికియగు నుదయసింగు కుమారుని మహాసాహసమునుఁ జూచి సహింపలేక యీయీడు బాలునియందంత వైపరీత్యము గనఁబడుట దేశమున కరిష్ట మని భావించి తత్క్షణమే యీబాలుని వధియింపుఁ డని తలారుల కప్పగించెను. తలవరు లాకుఱ్ఱని వధియించుటకుఁ గొనిపోవుచుండ మార్గమధ్యమున చందావతుకులస్థుఁ డగురాజపుత్రుఁ డగపడి యావద్వృత్తాంతము విని తెలివి యుట్టిపడుచున్న యీబాలునిమొగముఁ జూచి విడువలేక కనికరము పెంపున వానిం జంపనీయక వెంటఁబెట్టుకొని రాణావద్దకు వచ్చి బాలుని బ్రతికింపు మని ప్రార్థించి "నాకు సంతానము లేదు. నేను వీనిం బెంచుకొనియెద. వీఁడు నాకులదీపకుఁడై యుండుఁగాక!" యని పలుక దగ్గరచుట్టమును మిక్కిలి ప్రబలుఁడు

నగు చందావతువంశస్థునిమాట కెదురాడలేక యుదయసింగు తల యూచి యూరకొనియె. చందావతుఁడును బాలుని తనరాజధాని యగు సాలుంబ్రమానగరమునకు గొంపోయి నేల నడవనీయక కడు గారాబమునం బెనుచుచుండె.

చిత్తూరు విడిచివచ్చిన నాలుగుసంవత్సరముల కుదయసింగు శరీరస్థితి చెడినందునఁ దన మరణ మాసన్న మగుచున్న దని యెఱిఁగి లోకాంతరప్రయాణమునకు వలయుప్రయత్నము చేయసాగను. అది వసంతకాల మగుటచే మీవారుసంస్థానమునఁ గల సామంతరాజు లందఱు రాణాతోఁ గలిసి యడవిపందివేఁటకుఁ బోవుచట్టి సమయము. ఈవేఁటకుఁ బోవునప్పుడు రాణా సామంతప్రభువుల కాకుపచ్చని బట్టలు కొన్ని బహుమానముగ నిచ్చి వారిని వెంటఁబెట్టుకొని వేఁట సలుపు వాడుక గలదు. ఆవాడుకంబట్టి ప్రభువులందఱు నుదయసింగు మాంచముచుట్టుఁ జేరిరి. ఉదయసింగు చావకమునుపు నోటమాట యున్నపుడె తనయనంతరమున జగ్మల్ రాణా కావలయునని చెప్పెను. అతనిమనసులో నేమున్నదో కాని యప్పుడైన జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁ డగుప్రతాపునిమాట యెత్తనేలేదు. అనంతరము కొన్నినాళ్ళ కుదయసింగు మృతినొందెను. ఆదేశాచారప్రకారము పీనుఁగును పురోహితుని యింట బాఱవైచి దహనాదికర్మములు జరుపు మని చెప్పి రాజబంధువులు కుమారుని పట్టాభిషేకమునిమిత్తము మందిరము నలంకరింపఁ జొచ్చిరి.

ఉదయసింగు జగ్మల్లును రాజ్యార్హుఁడుగఁ జేసినప్పుడు సోని గుఱ్ఱసంస్థానప్రభు వొక్కఁడుండెను. ఉదయసింగుని పట్టపుదేవి యాతనికిఁ జెల్లెలగుటం జేసి యాప్రభువు ప్రతాపునికి మేనమామ. అందుచేఁ దన మేనల్లుఁడు సింహాసనభ్రష్టుఁడుగఁ జేయబడుటకు సహింపనోపక యావీరుఁడు దాపుననున్న చందావతువంశస్థుఁ జూచి మీరు దగ్గఱనుండియే యిట్టియక్రమము జరుగుచుండ నుపేక్షింతురా? యని

యడిగెను. చందావతుఁ డాపలుకులు విని మఱియొక మాటమీఁద బెట్టి యిట్లనియె. "చావునకు సిద్ధముగనున్న యతఁడు పాలిమ్మని యడుగుచుండఁగ మనము వద్దననేల? మృతినొందుచున్న వానిమాట కడ్డముచెప్పనేల? వానికోరిక యాలాగే చేయుదమని తరువాత మన యిష్టము వచ్చినట్లు చేసికొనఁగూడదా" యని యామాటల యభిప్రాయము అట్లుపలికి తనపలుకుల యర్థము విస్పష్టమగునట్లు ప్రభువుకు వెండియు నిట్లనియె. "అయ్యా! నేను నీమేనల్లుని పక్షము వాఁడనే తప్పక నేను ప్రతాపునకే సహాయము చేయుదును."

ఇట్లు వాగ్దానములు జరిగినను జగ్మల్లునకు పట్టాభిషేకము చేయుటకే ప్రయత్నములు జరుగుచుండెను. సామంతరాజులందఱు నుదయసింగు కోరిక చొప్పున జగ్మల్లును రాణాగాఁ జేయుటకు వచ్చి కూర్చుండిరి. ప్రతాపుఁడు సోదరుని రాజ్యమునం దుండుట తనకు సేమముకాదని తలంచి యేదేశాంతరములకైనఁ బోవనిశ్చయించి గుఱ్ఱములకు జీనువేసి పయనముగమ్మని సేవకుల కాజ్ఞాపించెను. జగ్మల్లు పట్టాభిషేకమహోత్సవమునకై లేచి గద్దె యెక్కఁబోయెను. పట్టాభిషేకమప్పుడు చందావతుకులవృద్ధు రాణాకు నడుమునకుం గత్తి కట్టవలసిన యాచారము గలదు. ఆయాచారము నడపుటకు జగ్మల్లున కొకప్రక్క చందావతువంశస్థుఁడును రెండవప్రక్క వాని చేయి పట్టుకొని తారువంశస్థుఁ డగు వేరొకవీరుఁడు నుండిరి. అపుడు చందావతుఁడు గద్దెయెక్కఁబోవుచున్న జగ్మల్లుయొక్క హస్తముఁ బట్టుకొని "దేవా! మీరు పొరఁబడుచున్నారు. ఈపీఠము మీ రెక్కవలసినది గాదు. ఇది మీసోదరుఁ డగు ప్రతాపుఁ డధిష్ఠింపవలసినది" అని నిర్భయముగఁ జెప్పెను. జగ్మల్లు వానిపలుకులు సరకుసేయక యతని చేయి విదల్చుకొని యాగడముచేయఁ దలంచెను; కాని చందావతుడు వానిని సందిట నిఱికించి యొకచోటఁగూలవైచి ప్రతాపునిం దోడితెచ్చి గద్దెయెక్కించి వాని మొలకుఁ గత్తికట్టి సాగిలంబడి

ముమ్మాఱు వానిచరణములకు మ్రొక్కి మీవారురాణా ప్రితాపసిం గేయని మేఘగంభీరభాషణములతో నొక్కిచెప్పి చప్పట్లు కొట్టెను.

అంతకుముత్ను రాజ్యభ్రష్టుఁడై దేశములపాలై పోవలసిన యవస్థలోనుండి యాకస్మికముగ మండలాధిపతియై సింహాసన మెక్కఁ గలిగినందులకు గర్వించి విజృంభింపక ప్రతాపుఁడు నిశ్చలమనస్కుఁడై శాంతముతో నుండెను. పట్టాభిషేకమహోత్సవము ముగిసినతోడనే ప్రితాపుఁడు సామంతప్రభువులం బిలిచి యది వసంతకాల మనియు నడవిపందిని వేటాడి గౌరికి సమర్పించి ముందుసంవత్సరము తన యదృష్ట మెట్లుండునో తెలిసికొనవలయుననియుఁ జెప్పి గుఱ్ఱమెక్కి వారిం దోడ్కొని వేటకుఁ బయలువెడలెను. రాజస్థానమునం దంతట గౌరి యిప్పటికి ననేకనామములతోఁ బూజింపఁబడుచున్నది. ఇట్లు వెడలి వా రడవిపందిని జూచి దానిని దేవి కర్పించి యామెను సంతుష్టిపఱచి మఱుచటియేఁడు తమకు జయకరముగ నుండునని తెలిసి కొని సంతసించిరి. అది మొదలు రాణాప్రితాపసింగు పలుమాఱీవిధముగఁ బలుకుచు వచ్చె. "రాణాసంగునకు నాకును నడుమ మాతండ్రి యుదయసింగు లేకుండ నేనే సంగునికుమారుఁడనైన పక్షమున గోఢుమాంసము తినుతురకవాఁడువచ్చి యీదేశమున నడుగు పెట్టఁగలఁడా. రాజపుత్రిలను లోఁబఱచుకొనగలఁడా."

మీవారు రాజ్యమునకు స్వాతంత్ర్యమును దేవలయు నని ప్రితాపునకు గోరికయున్నది; కాని యది నెఱవేఱుట యసాధ్యము. ఏల యనఁ బ్రితాపసింగునకు ఢిల్లీచక్రివర్తి సైన్యములె కాక స్వబంధు జనములలోఁగూడ శత్రివు లుండిరి. మార్వారు, బూంది, బికనీరు, అంబరు మొదలగు సంస్థానముల యధిపతులు చక్రివర్తికి దాసులై యుండిరి. అందు బూందీసంస్థానప్రిభువుదక్కఁ దక్కినవారు దాసు లగుటతోఁ దనివినొందక తమ యాఁడుపడుచులఁ దురకకిచ్చి పెండ్లి గూడ చేసిరి. వారిమాట యేల?* ప్రితాపుని సోదరులలో నొకఁ

డగు సూగ్రుఁ డనువాఁడు తనయన్నను విడిచి యక్బరుచక్రవర్తి శరణంబు సొచ్చి యాతనిచేత నేలుటకు గ్రామంబులం బడసి మాన్యుఁడై యుండె. అతఁడును బిడ్డలును సూగ్రావతు లనుపేరఁ జక్రవర్తి కొలువులో బ్రతిష్ఠితులై యుండిరి. మీవారుదేశము నిరంతర యుద్ధములచేత ధనశూన్య మగుటయేగాక యాయుధశూన్యమై వీర శూన్యమై యడవి యటులుండె. ఆయవస్థలో మహావీరుఁ డగు ప్రతాపుఁ డొక్కఁడు చక్రవర్తితోఁ బగసాధించెనుగాని మఱియొక డైనపక్షమున నందుదొరికినదేచాలునని చప్పుచప్పునఁ జక్రవర్తితో సంధిచేసికొని యాతని మన్ననలకుం బాత్రుఁడై సుఖముగ నుండి యుండును.

మీవారుదేశములోఁ బుట్టిన రాచవాఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తికి లొంగి సలాము చేయఁగూడదనియు వానిని తాము గెలువలేకపోయి నను తఱిమిదోఁచుకొని బెదరగొట్టి సిలుగులం బెట్టవచ్చుననియు వీలుదప్పివచ్చినప్పుడు గౌరవముగ రణముఖంబునఁ జచ్చి వీరస్వర్గము జూఱగొనవచ్చుననియు నందుచే సంధి చేసికొనగూడదనియు వాని యభిప్రాయము. ఆయభిప్రాయమునుంబట్టి తురకలను స్వదేశమునుండి వెడలఁగొట్టి మీవారును తొల్లింటి గొప్పదశలోనికిం దెచ్చువఱకుఁ గడుపారఁ గూడు తిన ననియుఁ గంటినిండ నిదురపోననియు నతఁడు ప్రతిన చేసెను.

ఇట్లు సంకల్పించి యాగడియ మొదలు ప్రతాపుఁడు సంకల్ప సిద్ధి యగువఱకుఁ గొన్ని నియమముల నేర్పఱచుకొనియెను. సేన బయలుదేరినప్పుడు ముందుమ్రోవు రణదుందుభు లవి మొదలు వెనుక వాయింపవలయును. శత్రువులను జయింపలేనిపిఱికివాని రణదుందు భులు వెనుక నుండవలయునేగాని ముందుండదగవని యిట్లు చేసెను.

2. రాణావారు భోజనముచేయు వెండిబంగారుపళ్ళెములు పాత్రములు తీసివేయించి తనను తనతోడిసామంతప్రభువులను శత్రునాశనము

సేయువఱకు భోజనార్థము విస్తళ్ళు చాలునని యానతిచ్చెను. 3. ఆయన నిత్యము పవ్వళించు హంసతూలికాతల్పము లవ్వలఁబాఱ వైచి తనగుఱ్ఱమును శత్రువులకోటలోఁ గట్టివేయువఱకుఁ దాను గడ్డి పాన్పుమీఁదనే పండుకొనునట్లు శపథము చేసెను. 4. చిత్తూరునగర మెప్పటియట్లు రాజస్థానమునకు దీపమై వెలయునంతవఱకు ప్రతాపుఁడు తాను తన సామంతులు గడ్డములు కత్తిరించుకొనఁగూడదని శాసించె. ఆదినము మొదలు చిత్తూరు రాజధానిం జేసికొనువఱకు మఱల రాజధానిలో నుండఁగూడ దని యుదయపురమును విడిచి కమల మీయరుకోటలోఁ గాపురముండి యెందేని బోవలసివచ్చినప్పుడు గుడారములోనే వసించుచు వచ్చెను.

ఇట్లు సంకల్పించినతోడనే మున్ను తనతండ్రి మూర్ఖతవలన యన్యకుటుంబమునకు బోయిన తనతమ్ముని సూక్తుని రావించెను. ఆబాలుని పెంచుకొన్న తండ్రికి ముసలితనమున గొడుకు లనేకులు పుట్టినందున దత్తపుత్రుపై మోహము తగ్గెను. కావున సూక్తుఁడును పాలకపితను విడిచి వచ్చుటకు వగవక కడుసంతోషమున నన్నవద్దకు వచ్చి యతని యనుగ్రహంబునకుఁ బాత్రుఁడై వానిం గొల్చుచుం డెను. వచ్చినకొత్తలో నన్నదమ్ము లిద్దఱు మిక్కిలి సౌహార్దముతో నుండిరి; కాని దినములు గడచినకొలఁది స్థితి వెనుకటియట్లయయ్యెను. తమ్ముని కన్నపై నసూయ పొడమెను. రాజ్యమేలుటకు తన యన్న కంటెఁ దానే యెక్కువ సమర్థుఁడ నని సూక్తుడు తలఁచి యప్పు డప్పుడు దుర్వినయములు జూపుచుండ నొకనాడు వేఁటాడుతఱి నన్న దమ్ములకు మాటపట్టింపులు వచ్చెను. ఆమనస్పర్థ యంతంతకుఁ బ్రబల వైరముగ బరిణమింప సూక్తుఁ డన్నతో నిట్లనె. "మనమిరువురము గుఱ్ఱములనెక్కి బల్లెముల చేతఁబట్టుకొని ద్వంద్వయుద్ధము చేసి యెవఁడెక్కువబలవంతుఁడో నిర్ణయించుకొందము. పూర్వము తనతాత వ్యాఘ్రగిరియొద్ద జయముగొన్నట్లు తానును జయము గాంచవచ్చు

నను ధైర్యమునఁ బ్రతాపుఁ డాయుద్ధమునకు సమ్మతించెను. దేశాచార ప్రకారము గౌరవముల నడపఁదలఁచి వారుభయులు ముందు నీవు కొట్టుము ముందు నీవు కొట్టుమని యొకరినొకరు హెచ్చరించుకొని ముందారంభించుట కెవనికిం జేతులు రాకపోవుటచే నొక్కసారిగ నిరువురు నొకరిపై నొకరు దుముకుటకు సిద్ధముగనుండ నంతలోఁ బురోహితుఁడు వారియిరువురనడుమ నడ్డముగ నిలిచి యతిదారుణమై కులనిర్మూలకారణ మైనయీపోరుడుగుమని వేఁడెను.

అప్పటికా వీరుల క్రోధములు మేరమీఱినందున గురువుమాట మీఁదిగౌరవముచేతగాని బంధుత్వముచేతగాని వారు పోరుమాన నొల్లక పొడుచుకొనుటకు బల్లెముల దూసిరి. ఏయుపాయమునైన నీకుటుంబకలహమును నివారింపదలఁచి పురోహితుఁడు కర్తవ్య మేమియుం దోపమి నెట్టకేలకుఁ దనచేతిబల్లెముతో దాను బొడుచు కొని యిరువురకు నడుమ నేలబడియె. ఆయమానుషకృత్యముజూచి రాజపుత్రు లిరువురు సంభ్రాంతులై గురుప్రాణరక్షణము చేయుటకు గుఱ్ఱములమీఁదనుండి క్రిందికి గుభాలున దుమికిరి; కాని గురువుగా రంతకుమునుపే మేనుదొరగిరి. పవిత్రమగు గురువుగారి శరీరరక్తము సోదరుల కిరువురకు మధ్యగ బాఱుటచే నదిదాఁటి యొకరిపై నొకరు దుముకుటకు వారికి మనస్సొప్పదయ్యె. గురువుపోయినఁ బోయెగాని కలహముమాత్రము నివారితమయ్యెను. ప్రతాపుఁడు కొంతసేపటికిఁ దెలివి తెచ్చుకొని సోదరునిం జూచి నీవు నాయెదుటనుండి దేశాంతర ములకుం బొమ్ము ఇచట నిలువవలదని పలికెను. చిత్తమని కపటవిన యముతో నమస్కరించి సూక్తుడు గుఱ్ఱమెక్కి వెంటనే ఢిల్లీకిఁ బోయెను. ఆనాటి పోరువలన రాణాప్రతాపునకు సోదరవియోగ మును ఢిల్లీచక్రవర్తికి గొప్ప మిత్రలాభమును గలిగెను.

ఇట్లు కొంద ఱాప్తబంధువులు కొందఱు రాజపుత్రులు విడిచి నను ముఖ్యసామంతప్రభువు లనేకులు ప్రతాపునకుఁ దోడుపడిరి.

జగ్మల్లును సింహాసన మెక్కింపదలంచిన నాఁడెట్లుండెనో యట్లే చందావతుకులజుఁడు నేటికిని రాణాపక్షము వహించియుండెను. జయమల్లుని కొడుకులును, పుట్టయొక్క కొమరులును తండ్రిమార్గము ననుసరించి రాణాకు విధేయులైరి. అక్బరుచక్రవర్తి వారి కెంతెంత లంచముల నియ్యదలంచుకొన్నను వారు తమ స్వామిభక్తిని ముచ్ఛధనమునకై విక్రయింపనొల్లరైరి.

శౌర్య మెంతయున్నను సేనాబలము తక్కువగుటచే రాజపుత్రులు తురకలను బ్రత్యక్షముగ నెదిరింపఁ జాలరైరి. అందుచే వెనుకరాణాహమీరు "అలాయుద్దీను" మీఁదఁ బ్రయోగించిన మాయోపాయములే రాజపుత్రులు మరలఁ బ్రయోగింపవలసివచ్చెను. అంతట రాణాప్రతాపసింగు కొండలలో వసియింపఁ బోవుచుండుటచే దేశమునందలి జనులందఱు వానిని వెంబడింపవలయుననియు రాని వారు కానివారేయనియు దేశమందంతట నతఁడు చాటబంచెను. ప్రజలు రాజాజ్ఞ శిరసావహించి నేలఁ దున్నక పొలముల పైరుసేయక తమ పశువుల నెల్ల శత్రుదుర్గము లగుహారావళిపర్వతములలోని కిందోలి తాము రాజువద్దకుఁ జనిరి. పట్టణములు పల్లియలు నిర్జనములై భయంకరములయ్యెను. మహావీరులు వసియించినతావుల వనములనుండి వెలువడివచ్చి ఘాతుకమృగములు సంచరింపఁ జొచ్చె. బాటసారులు నడువకపోవుటచే మార్గములన్నియు ముండ్లతోనిండి బయనంబునకు నిరోధము గలిగించెను. ఢిల్లీచక్రవర్తి ప్రతాపునిమీఁద దండువిడియ వానిసైనికులకుఁ దినుటకన్నముగాని త్రావుటకు జలంబులుగాని లభింపవయ్యె. ఆయిక్కట్టులకు దోడుగ మహారాణాప్రతాపసింగు నడుమ నడుమ కమలమీాయరుకోటలో నుండియో మఱి యేయడవిలోనుండియో నాకస్మికముగ బయటకువచ్చి సూరతు నగరమునుండి ఢిల్లీచక్రవర్తి నిమిత్తము విలువగల సరకులం గొనిపోవు బిడారములను కొల్లఁగొనుచుండెను. మఱియొకమాఱు తన

యాజ్ఞఁ జెల్లింపక బుద్ధిహీనుఁ డెవండైన కక్కుఱితిచే నేలదున్నుట
పశులమందలను బెనుచుట మొదలగు కృత్యములఁ జేయుచున్న
వాఁడేమో పరీక్షించి చూతమని రాజస్థాన మధ్యభాగమునకువచ్చి
శోధించుచుండెను. ఇట్లు విహరించుచుండ నొకనాఁడొకచోట మంద
భాగ్యుఁ డొకఁడు రహస్యముగఁ దన మేఁకలమందను పచ్చికబీళ్ళ
మేపుకొనుచుండెను. అది రాణా చూచి వానిం బిలిచి నాలుగు
మాటలు వాని నడిగి సంగతి తెలిసికొని తత్క్షణమే వానికి మరణ
దండన విధించెను. ఆనిర్భాగ్యుని శవము దహనముచేయుటకైన
దిక్కులేమిచేఁ గాకుల గ్రద్దలపాలయ్యెను.

అక్బరున కీకార్యములన్నియు నసహ్యములుగనుండెను. అతఁ
డీవిరోధమును మితిమీఱునట్లు చేయుట కిష్టపడఁడయ్యె. సహజముగ
పరిశుద్ధమనస్కుఁ డగుటచే నక్బరు భరతఖండము నంతయుఁ దా నేక
ఛత్రముగఁ బాలింపవలయు ననియు, దన చల్లనిపాలనముక్రిందట
నన్ని తెగలవారు సుఖముగ బ్రతుకవలయుననియు సంకల్పించెను.
అందుచేతనే యతఁడు రాజపుత్రుల నదివఱకే తక్కిన తెగలవారి
కంటె నెక్కువ గౌరవించుచుండెను. అతని పట్టపుదేవి యగు
జహంగీరుతల్లి రాజపుత్రుల యాఁడుపడుచు. ప్రధానమంత్రులలో
నొకఁడైనతోడరుమాలు రాజపుత్రుఁడు మఱియు నంబరుసంస్థానాధి
పతి యగు భగవానుదాసుఁడును వానియన్నకొడుకగు మానసింగును
సేనాపతులై చక్రవర్తిని గొలుచు చుండిరి. ప్రజలనిమిత్తము చట్ట
ములు చేయునప్పు డక్బరు చక్రవర్తి యతిబాల్యవివాహము యజ్ఞము
లలో జీవహింస, బలత్కారసహగమనము, మొదలగు దురాచార
ములు జరుగఁగూడదని నిషేధించి హిందువులకుఁ గొంచె మనిష్టమే
గలిగించినను మొత్తముమీఁద సర్వమతసహనముఁ గలిగి యెవరి
మతమువారిపూజలు తనకోటలో సయితము జేసికొనవచ్చు నని
యొప్పుకొని గోవుల నితరజాతులవారుగూడ చంపగూఁడ దనికట్టు

బాటుచేసి ధర్మోత్తరముగఁ బ్రజాపాలనము చేసెను. ఈసామ్యతవలన నక్బరునకు ననేక రాజపుత్రులు లోఁబడి కప్పముఁ గట్టుటకు సమ్మతించిరి; కాని చిత్తూరునగరమును నాశనముచేసి తానుగొండలలో నికిం బాఅనోలినను రాణాల కింకను బుద్ధిరాలేదని యక్బరు విచారింప జొచ్చెను. రాజపుత్రునియెడల చక్రవర్తి చూపుదయ గౌరవాదులం బట్టి స్వమతాభిమాన మెక్కుడుగల మహమ్మదీయుల కక్బరుపై కోపముగూడఁగలిగెను. కాలక్రమమున రాణాకును జక్రవర్తికి దొంగ పోటుయుద్ధములు కడముట్టి ప్రబలయుద్ధములు జరుగ నారంభించెను. దానికి కారణము రాజపుత్రకవు లిట్లు చెప్పియున్నారు.

"అంబరురాజవంశస్థు డగుమానసింగు చక్రవర్తి పంపున నేదేశమునకో పోయి పగతుల జక్కడచి మరల ఢిల్లీకి బోవుచు మార్గవశమున మీవారుదేశములోనుండి పోవలసివచ్చెను. ప్రతాపసింగు ధనహీనుడై దుర్బలుడై యుండినను ముప్పదియారు రాజపుత్రకుటుంబములకు నాయకుడై వెలయుచుండుటచే "మహారాణావారి దర్శనము నేను జేసికొనవలయునని యున్నది. రావచ్చునా?" యని మానసింగు వినయముగ వర్తమాన మంపెను. అప్పుడు ప్రతాపుఁడు కమలమియరుకోటలో నున్నందున వాని నక్కడ కలిసికొన ననియు నుదయసాగర మనుసరస్సుతీరమున గలిసికొందు ననియు, వర్తమాన మంపెను. దానికి సమ్మతించి మానసింగు సపరివారముగ నటకుం జన వాని నెదుర్కొనుటకుఁ బ్రతాపుని పెద్దకొడుకు కగు ఉమ్రాయను నతఁడు మీవారుప్రభువులను దోడుకొని యక్కడకు వచ్చెను. వచ్చి మానసింగును సన్మానించి తలనొప్పిబాధచే రాణావారుస్వయముగ రాలేక తన్నుఁ బంపిరని చెప్పి పిండివంటలు చేయించి విందారగింపుమని వానిం బ్రార్థించె.

ఉమ్రాకు నక్కడ నున్న తక్కిన రాజపుత్రులను బ్రతాపుఁడు స్వయముగ వచ్చి మానసింగునకు నెందుకు విందు సేయలేదో

కారణము తెలియదు. అంబరురాజులు తురకలతో వియ్యమందుటచే ప్రతాపుడు వారిపంక్తిని దినఁడు. ఆసంగతి గ్రహించి మానసింగు "ప్రతాపుని తలనొప్పికారణము నే నెఱుఁగుదును. అతఁడేస్వయముగ వచ్చి నాకు విందు సేయవలయునుకాని వానిస్థానమున వేఱొకరు వునికిరా" రని పలికెను. ఆపలుకులువిని ప్రతాపసింగు నిర్భయముగ నిట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. "తనయింటి యాఁడుపడుచును దురకకిచ్చి పెండ్లిచేసి వానితోఁ గలసి కూడుదిను నతనితో నేను భుజియింపఁ జాల."

ఆపలుకులు విని గ్రోధలజ్జాపరవశుఁడై మానసింగు విందా రగింపక దిగ్గునలేచి "దేవుని కారగింపుచేసి తెచ్చినయన్న మేగాని మీ చేతియన్నము నేను దినను. మీమానములఁ గాపాడుటకే మీరాజ్యములు నిలుపుటకే నేను తురకలతో వియ్యమంది వారికూడు తినుచుండుట. సరే; యిఁకమీఁదనీవేమాత్రము పౌరుషశాలివో చూతము కాఁచుకొమ్ము" అని పలికి తనపరిజనుల నందఱిని లెమ్మని పయనమయి పోవుచుండ నింతలో ప్రతాపుఁ డీవలకు వచ్చి మానసింగును జూచుచుండెను. చిక్కి శల్యమయి మనోవ్యథచే పాలిపోయి మాసిన బట్టలు గట్టుకొని సామాన్యునట్లుండియు రాజతేజంబుచే మెఱయుచున్న ప్రతాపసింగును జూచినతోడనే మానసింగున కెక్కడలేని కోపము రాఁగా నాపుకొనలేక ప్రతాపునితో "నేను నీపొగ రణగింపకపోదునేని నాపేరు మానసింగుగాదుసుమీ" యని పలికి యొట్టుపెట్టుకొని పోవఁదొడఁగెను. ప్రతాపు డాపలుకులకుఁ గోపింపక మానసింగుతో యుద్ధము సేయుట నాకును సంతోషమేయని గౌరవముగఁ బలికెను; కాని ప్రతాపుని పరిజనులలో నొక్కఁడు కోపమాపుకొనలేక చప్పట్లు గొట్టి మానసింగును వెక్కిరించుచు మీ యక్కరు నీమాఁటు తీసికొనిరా! ఈసారి వానికి నీకునుగూడఁ దగినట్లు బుద్ధి చెప్పించెద నని బిగ్గరగఁ జెప్పి యిక్కడ వ్రాయుటకు వీలులేని

ఢిల్లి చక్రవర్తిని వానిని దిట్టెను. మానసింగు సపరివారముగఁ బయనమయి పోయినవెనుక నతఁడు నతనిసైనికులు బసదిగినచోట గూర్చున్నచోట నడచినచోట పవిత్రమగుగంగానదిజలము తెప్పించి చల్లించి పుణ్యాహవాచనము చేయించి యంతతోఁ బోక వారి మైల గాలి తమపై సోకినందుకుఁ బ్రాయశ్చిత్తముగ దానును దనబందుగులును శిరస్నానముచేసి వెనుకటిబట్టలు విడిచి మంచిబట్టలు కట్టుకొని కమలమీరుకోటకుం జనిరి.

పరాభవము నొందిన మానసింగు వడివడిం బయనము చేసి ఢిల్లీకిఁ బోయి యక్బరును దర్శించి ప్రతాపుఁడు తనయెడలం జూపిన యగౌరవంబును జక్రవర్తి యధికారమునెడం జూపినతిరస్కారమును బ్రతాపుని పరిజనులు చక్రవర్తిని జేసిననిందలను మఱచిపోక యొకటికి బది జేర్చి పూసగ్రుచ్చినట్లు విన్నవించెను. ఈకొండెములు విని యక్బరు మీవారుపై దండెత్తుటకు సేన సిద్ధము చేసెను. ప్రతాపునితో మానసింగు చెప్పినవిధమున నక్బరు స్వయముగ దండయాత్రకు రాలేదుగాని తనకుమారుఁ డగుసలీమును సేన కధిపతిగఁ జేసి మానసింగును వానికి ముఖ్యమంత్రిగ నొనర్చి దండయాత్ర నపంపెను.

ప్రతాపసింగు తన చిన్నసేనతో నెనుబది చతురపుమైళ్ళ వైశాల్యము గల నుదయపురజిల్లాలో నొకయడవిలో నుండెను. మొగలాయిసేన నానాఁటికి రాణానుజుట్టి నలుదెసలం గ్రమ్ముకొనెను. ఆయడవి కొండలతో నుండి సమప్రదేశము లేక నిమ్నోన్నతముగ నుండుటచే నిలిచి యుద్ధము చేయుట కిద్దఱకు వీలు లేదయ్యె. ప్రతాపుఁడు దాఁగొనియున్న కాఁడవికి సమీపమున హల్దిఘా టనుబయలుండుటచే నది యుద్ధమునకుం దగినభూమి యని యిరుపురచ్చటఁ జేర నిశ్చయించి 1576 వ సంవత్సరము జూలై నెలలో జేరిరి.

ప్రతాపవంశుఁడగు ప్రతాపుఁడు చైటకమను పేరుగల తన గుఱ్ఱము నెక్కి రాజలాంఛనమగు శ్వేతఛత్రమును సేనముఖమున పట్టి కవ

చము ధరియించి ఖడ్గపాణియై యుద్ధమున నిలిచినతోడనే ప్రాణము లెంతో తీపియని చావునకు వెఱచి మూలదాఁగొన్న పిఱికిసయితము తెగించి కత్తిఁబూని తనరాణాకుఁదోడుపడియెను. శత్రుసైన్యములఁ జూచినతోడనే మనోనిశ్చలమగు ప్రతాపునిమనస్సుఁగూడ నించుక జంకెను. దీనింబట్టి యక్బరుపంపిన గొప్పఫిరంగులు సాధనములు మహా యంత్రములు మొదలగువానిం జూచి రాణా జంకెనని మనము దలఁప రాదు అన్నను జంపుటకు తమ్ముఁడును తమ్ముని దెగటార్చుట కన్నయు నొండొరులం జంపుకొనుటకుఁ జుట్టములు నచ్చఁట జేరినందు కతఁ డించుక వగచె. ఆమహాసైన్యములో ప్రతాపుని సోదరుఁ డగు సూక్తుఁ డొకమూలనుండెను. మఱియొక సోదరుఁ డగు సూగ్రుని కుమారుఁడు కొంతసేన కధిపతియై నిలిచెను. చక్రవర్తి పుత్రుఁడగు సలీము రాజ పుత్రుల యాఁడుపడుచు కొడుకే గదా! ఈసేనాచక్రమునంతను ద్రిప్పుచున్న యంబరరాజపుత్రుఁడు మానసింగు ప్రతాపునకుఁ జుట్టమే కదా! అతనిం జూచినతోడనే ప్రతాపుఁడు రోషావేశపరవశుఁడై యుద్ధమేమయిన సరే వానిపై కసితీర్చుకొనవలయునని ప్రతిన చేసెను.

ప్రతాపుని పక్షముననున్న సైనికులందఱు నిరువది రెండువేల మంది. వారు మహాపౌరుషశాలురే గాని సకలసాధన సంపత్తిఁ గల ఢిల్లీసైన్యమున కీడగువారుగారు. వారిలో ననేకులు రాజపుత్రులు గడువిశ్వాసముఁగల భిల్లులు గలిసియుండిరి. ఆయడవిలోఁ గొందఱు వనచరులుండిరి. వారిని యుద్ధమునకు రప్పింపవలయు ననుకొన్న గ్రమమయిన యుద్ధమున నిలుచుట యెట్లో పోరుటయెట్లో వారెఱుం గరు. ఆకారణమున వారు రణమునకు రాకయే రాణాకు సాయముఁ జేయఁదలంచి కొండలెక్కి చెట్లచాటున నుండి విలుగునప్పు డొకటి రెండు బాణముల విడుచుచు శత్రువులు కొండలనడుమనుండి పోవు నప్పుడు వారిపయిన పెద్దపెద్దఱాళ్ళను దొర్లించుచు యథాశక్తిగ

స్వామిభక్తిని జూపుచుండిరి. అంతట నుభయసేనలకు ఘోరయుద్ధ మారంభమాయెను.

కొండకనుమ నాక్రమించినచోఁ దమకు సేమమగునని తుర కలు ప్రయత్నించిరి. రాజపుత్రులు వీరావేశముతోఁ గొండదారి తుర కలపాలఁ బడకుండఁ గాచుకొనిరి. ఎక్కడ యుద్ధము సంకులమయ్యెనో యక్కడ భానుబింబ చిహ్నముగల ధ్వజముతోడను, వెల్లగుబ్బ గొడుగుతోడను తప్పక ప్రతాపుఁడు గానఁబడుచువచ్చెను. ఆతని ముఖ్యాభీష్టము మానసింగునుగలిసి వానినోడింపవలయునని యంచుచే నంతకంతకు ముందుకు చొరుచుకొనివచ్చి ప్రాణములపై నపేక్ష విడిచి యతఁడు బోరఁజొచ్చె. రణరంగమున నతఁడు కొంతదవ్వ పోవునప్పటికి వివిధాలంకారములచేత నలంకృతమయి బంగారపు టంబారిగల యొకపట్టపుటేనుఁగు వాని కగపడియెను. దానిచుట్టు వందలకొలఁది జనులు జేరుటచే నది చక్రవర్తిపుత్రుఁడగు సలీముని యేనుఁగని గ్రహించి ప్రతాపుఁడు విజృంభించెను విజృంభించుటయు సలీముని యంగరక్షకులు రాజపుత్రులచే విహతులై నేల నొఱఁగిరి. మావఁటివాఁడు కూర్చున్న చోటుననే కుప్పగిపోయె. అంబారికి నలు ప్రక్కలనున్న యినుపపలక మూలమున సలీము బ్రతుకఁ గలిగెను. గాని లేకున్నచో ప్రతాపుని బాణప్రహారములచేత చక్రవర్తి పుత్రుఁడు నాఁడే కడతేఱియుండును. అప్పుడు పోరు మఱింత సందడి మయ్యెను. చక్రవర్తి కుమారుని రక్షించుటకు మొగలాయిసేన యంతయు నచ్చటికివచ్చె. రసపుత్రవీరు లందఱుతమస్వామికి బాసటయై నిలిచిరి. ప్రతాపుఁడు మూఁడుబల్లెపు పోటులచేతను మూఁడు కత్తిదెబ్బలచేతను గాయములనుండి నెత్తురు సంతతధారఁగ గాఱు చున్నను లెక్కసేయక పోరుచుండ నొకతుపాకిగుండు కవచమును భేదించుకొని వానిశరీరమునఁ జొచ్చెను. ప్రతాపుని గుఱ్ఱము చైటక మామదగజమును డీకొన నింతలో నామదపుటేనుఁగు దెబ్బలచే

నొడలునొచ్చి పిచ్చియెత్తినట్లు విజృంభించి ; వేశొకయెడకుం బాటి పోయెను. అందుచే సలీము పులినోటి కండవలె దాటి యావలఁ బడియె.

మొగలాయిసైనికులు మిడుతల దండువలె రాజపుత్రులం జుట్టుముట్ట నారంభించిరి. ప్రతాపుఁడు ముమ్మారు పగతురచేఁజుట్టు ముట్టబడియు ముమ్మాఱును వారిం దనశక్తికి బలియిచ్చి యప్రతియతుఁడై నిలిచెను. రాజపుత్రులు క్రమక్రమంబుగ నశించుటయుఁ దురకసేన నెందఱుబంట్లు వచ్చిన నిసుకపాతరవలె తఱుఁగకుండుటయుఁ జాలవంశస్థుఁడగు నొక రాజపుత్రవీరుఁడు చూచి ప్రతాపుని యపాయస్థితినిఁ దప్పించుటకు సూర్యబింబధ్వజమును తనచేతం బట్టుకొని గబగబ పఱుగెత్తెను. తురకసైనికు లది చూచి ధ్వజమెక్కడనుండునో రాణాయు నక్కడనే యుండునను కొని జాలవంశస్థుని వెంటఁబడిరి. ఇంతలోఁ గొందఱు రాజపుత్రులు ప్రతాపుని గుఱ్ఱపుకళ్ళెమును బట్టుకొని వాని కిష్టములేకున్నను రణరంగమునుండి వాని నవ్వలకుఁ దీసికొనిపోయిరి.

ఆరాజసింహ మావలకుఁ జనినపిదప వెనుక చిత్తూరు ముట్టడిలోఁ జెక్కు చెదరక బ్రతికిన తువారువంశస్థుఁడును వానికుమారుఁడును రాజప్రాణ సంరక్షణార్థము ధ్వజముపట్టుకొనిపోయిన జాలవంశస్థుడును ఉక్కుతునుకులవంటి మఱియేనూరు రాజపుత్రవీరులును హోరాహోరీగాఁ దురకలతో యుద్ధముచేసి మృతినొంది వీరశయన మలంకరించిరి. నాఁడు యుద్ధమునకు వచ్చిన యిరువదిరెండువేల రాజపుత్రులలో నెనిమిదివేలుమాత్రము గాయములతో బలాయతులైరి. అప్పుడు శూరశిఖామణియైన ప్రతాపుఁడు వెంటనొక్క బంటయినను లేక యొంటరిగ గుఱ్ఱము నెక్కిఁ దనకు శరణమీయగలతావు లవియేయని కొండలలోనికిఁ బోవుచుండెను. రాజపుత్రసైనికులు శత్రువులు తమ రాణామీఁదికిఁ బోకుండ వారినాపి పోరుచు చేతనయినంత సాయము

చేసిరి. తనకుమారుఁడగు సుమారి తాను మృతినొందినచో స్వదేశమును గాపాడఁ దురకల నెదిరింపలేఁడని రాజ్యలక్ష్మి నిమిత్తము ప్రతాపుఁడు కొంతకాలము బ్రతుక నిశ్చయించుకొనియుఁ దనతోడి వీరులు గౌరవముగ రణరంగమునఁ బ్రాణములవిడిచి వీరస్వర్గమును గొల్లఁ గొనుచున్నందుకునుఁ దాను పిఱికివాఁడై యేకాకియై ప్రాణములు గాచుకొనుటకు బ్రతికివచ్చినందుకు నతఁడు తద్దయు విచారించుచుఁ ఘోటకము నెక్కి మెల్ల మెల్లగ రాళ్ళనడుమ బయనము సేయుచుండ నంతలో వాని వెనుక గుఱ్ఱపుడెక్కల చప్పుడయ్యె. అప్పుడేమి యని యతఁడు తిరిగి చూచునప్పటికి నిద్దఱు తురకలు వానిం బట్టుకొనుటకు వెంట దగిలివచ్చుచుండిరి. వారికంటెదూరముగ నింకొకఁడు వచ్చుచుండెను. గుఱ్ఱముకంటె ప్రతాపుఁడును ప్రతాపునికంటె గుఱ్ఱమును నలసియుండిరి. గోరుచుట్టుపై రోకలిపోటువిధమున వారి దారి కడ్డగ కడువేగమునఁ బాఱు నొకకొండయే అడ్డమువచ్చెను. ప్రతాపుఁడు ఘోటకమును గొంచెము తరటచేయనది యెక్కడలేని యోపికఁ దెచ్చుకొని నొక్క యెగురెగిరి యేఱుదాఁటి యావలంబడియె. తరుముకొనివచ్చిన తురకలిద్దరు ఱాళ్ళమీఁద జాఱిపడితిమా చావవలసివచ్చు ననియుఁ బ్రతాపునివంటి యసహాయశూరుని మీఁదికి తమరిద్దఱు చనఁగూఁడదనియు దమవారు మఱికొందఱు వచ్చువఱకు నిలుచుట మంచిదనియుఁ దలంచి యేఱుదాఁటరైరి.

ప్రతాపుఁడు పలుగాయములతో నెట్టుకొని కొంతదూరము పోయి నడచుటకు గుఱ్ఱమునకు దానిపైఁ గూరుచుండుటకుఁ దనకు బొత్తిగ నోపికలేకపోవుటచే నేమిసేయఁదగు నని యోచించుచుండ నంతలో వెనుకనుండి కడువేగముగ దఱుముకొనివచ్చు నొకశత్రువుఁడు కనఁబడెను. వాని బాఱినుండి తప్పించుకొని పోవుటకు వీలు లేదని తెలిసి పోరాడి గౌరవముగ మృతినొందవలయునని నిశ్చయించి ప్రతాపుఁ డాఁగుతిరిగి నిలిచెను. నిలిచినతోడనే "ఓహో మహావీరుఁడా!

యుద్ధమునుండి పాఱిపోవు వీరుని మనసెట్లుండునో యిప్పుడు చెప్ప గలవా?" యనుమాటలు వానికి వినఁబడియె. ఆమాట లెవరివో యని యతఁడు చూచునప్పటికిఁ దన మరణముగోరి శత్రుపక్షములోఁ గలిసిన తన సోదరుఁడు సూక్తుఁడే యతఁడని గ్రహించి యాపలుకుల కుత్తరమియ్యక ప్రతాపుఁడు పోరునకు సిద్ధముకాఁగా చైటకము నిలువలేక నేలఁబడి మృతినొందెను. అప్పుడు చేయున దేమియు లేక ప్రతాపుఁడు నిశ్చేష్టుఁడై నిలువ "నీవు భయపడనక్కరలేదు నేను నీకు హానిసేయుటకు వచ్చినవాఁడను గాను. నీప్రాణములు పుచ్చుకొనుటకు వచ్చిన తురకలిద్దఱు నది కావలనే యున్నార"ని చెప్పి సమీపమునకు బోవ నన్నదమ్ము లిరువురిలో నడగియున్న చిరకోపధానలము చల్లఁ బడునట్లు వైరము మఱచి యొండొరులం గౌఁగిలించుకొని కన్నీరువిడి చిరి. అట్లు కొంతసేపటికి వగచినపిదప సూక్తుఁ డన్నతో నిట్లనియె. "అనేక మహావీరులచే నిరంతరము కొలువఁబడు శూరశిఖామణులగు మీరు గాయములచే బడలి కొండలంబట్టి పోవుచుండుటఁజూచి సహింపలేక యేకగర్భజనితున కింతకంటె సాయముచేయవలసిన సమయ ముండదని నేను పరుగుపరుగున వచ్చి మిమ్ము తఱుముచున్న తురకల నిద్దఱను నేనే పొడిచి చంపితిని. ఇదిగో నాగుఱ్ఱము దీని నెక్కి మీ ప్రాణముల దక్కించుకొనుండు. నేను ప్రస్తుతము సలీమువద్దకుం బోయి కొలఁదికాలమున మీపాదసేవ చేయుటకు వచ్చెద" నని పలికి సూక్తుఁ డన్నకు తనగుఱ్ఱమిచ్చి తనదారిం జనియె. చిరకాలము తనకుఁ గడువిశ్వాసముతోఁ బనిజేసిన చైటకము దనవైపుఁ జూచుచు నప్పుడే ప్రాణములు విడుచుటచే బ్రతాపుఁడు దాని కాపత్సమయమున దగునుపచారములు చేయలేనైతినని కన్నీరువిడిచి క్రొత్తగుఱ్ఱము నెక్కి మరలఁ బయన మయ్యెను.

సూక్తుఁడును సోదరునివద్ద సెలవుపుచ్చుకొని పాదచారియై మొగలాయిశిబిరముం బ్రవేశించెను. అంతయాలస్యముగ నొంటిగఁ

గాలినడకను వచ్చుటకు గారణ మేమని సలీము వానినడుగ సూక్తుఁ డొక పెద్దకథ కల్పించి యిట్లని చెప్పెను. "అయ్యా! దేవరవారియెడ ద్రోహియగు ప్రతాపుఁడు రణరంగము విడిచి పలాయితుఁ డగు చుండ నాదురాత్ముని బట్టుకొని దేవర పాదపద్మములయొద్దఁ బడవే యవలయునని నేనును ముల్లాను కొరసానుప్రభువులగు నిద్దఱు తుర కలును బయలుదేఱితిమి. ఆప్రతాపహంతకుఁడు మీతురకబంట్ల నిరు వురఁ గడతేర్చి నాగుఱ్ఱము నపహరించి నన్నుఁగూడఁ జంపనుంకిం చెను; కాని యేలినవారిపాదములు మరలఁ జూడనోచుకొనుటచే నెట్టులో గండముగడపి నేను బయటఁబడితిని." అనవుడు నాపలుకుల యం దొక్క యక్షరమైనను సలీము నమ్మఁడయ్యె. నమ్మకపోయినను మహాకార్యరసస్వభావుఁ డగు నతఁ డెందుచేతనో సూక్తుని వెంటనే చంపింపక వానితో "జరిగిన నిజముకు నీ వొప్పుకొంటివేని నీ కభయ మిచ్చెద నున్న దున్నట్లు పలుకు" మని నిర్బంధించెను. అట్టి సమయ మున నిజ మొప్పుకొనుటయే మంచిదని వానికి సూక్తుఁ డిట్లనియె. "మీవారురాజ్యభారము మాప్రతాపుని భుజములపై నిలిచియున్నది. అతని మరవస్థఁజూచి నామనసు కరఁగిపోవ నేను నాసోదరునిం గాపా డుకొంటి" నని యావద్వృత్తాంతము జెప్పెను. అది విని సలీము వానిజంపింపక తనసేన విడిచిపొమ్మని యానతిచ్చెను. సూక్తుఁడు బయలుదేఱి వచ్చుచు నొక చిన్నసేనం గూర్చుకొని మధ్యమార్గమున మొగలాయిల యాధీనములోనున్న భిల్సురారను పట్టణమును బట్టు కొని యాకస్మికముగ నొకనాఁడు ప్రతాపునియొద్దకు వచ్చి నమస్క రించి నిలిచెను. అతఁడు విస్మయమంది తమ్ముని రాకకు గారణమడుగ సూక్తుఁడంతయు జెప్పి "నేను మీసేవకుడనైతిని. మీదర్శనమునకు వట్టిచేతులతో రాఁక భిల్సురాపట్టణము పట్టుకొని వచ్చితిని. అది కానుకగ గ్రహించి మీవారు నన్ను మన్నింపఁదగు" నని ప్రార్థించు టయుఁ బ్రతాపుడు కృపాయత్తుఁడై భిల్సురా రాజ్యమును సూక్తునకిచ్చి

తనకు లోఁబడి పాలింపుమని యానతిచ్చె. అదిమొదలు సూక్తునిసంతతి వారు సూక్తావతులను పేరం బరగి రాణాకు విధేయులై యుండిరి. సూక్తునిపేరుగాక యీయుద్ధమున మనము జ్ఞాపకముంచుకొనఁదగిన మఱియొకవీరుని పేరుఁగలదు. ధ్వజమును మఱియొకచోటికిఁ గొని పోయి రాణాప్రాణములను గాచి మృతినొందిన జాలవంశస్థుఁడే యీ రెండవవీరుఁడు. అతఁడు చూపిన స్వామిభక్తికిమెచ్చి ప్రతాపుఁడు వాని సంతతివారికి రాజబిరుదమును నగారానౌబతుల నిచ్చిచాలా గౌరవించెను. ఆవంశస్థుఁడు రాణా బయలుదేఱునప్పుడు వానికిఁ గుడి ప్రక్కను బోవునట్టి గౌరవముఁ గలిగియుండెఁ. ఈవిధముగ హల్దిగట్టు యుద్ధము ముగిసెను.

రాణా ప్రతాపసింగు.

హల్దిఘాటుయుద్ధమునందు రాణా ప్రతాపసింగు సంపూర్ణముగ నోడింపఁబడినాఁడను నమ్మకముచేతను, యుద్ధయాత్రలు చేయుటకన ర్హమైన వర్షకాలము వెంటనే ప్రాపించుటచేతను జహంగీరుచక్రవర్తి తాను గెలిచిన గెలుపు సఫలమగునట్లు రాజపుత్రుల నడుగంట ద్రొక్కక విడిచి తనసేనలను ఢిల్లీనగరమునకుఁ గొనిపోయెను. అందుచేత స్వేచ్ఛగా నూపిరి విడుచుకొనుటకు నలుదెసలకుం జెదిరి పోయిన తనమూకల మరలఁ జేర్చుకొనుటకుఁ బ్రతాపునకు వీలుదొర కెను. మరుచటిసంవత్సరము దండయాత్రలు సేయుట కనుకూలమగు వసంతకాలమున జహంగీరు తన విజయమును సంపూర్ణము సేయుటకు మరల రాజస్థానముపై దండువిడిసెను. అప్పుడు ప్రతాపుఁడు రణ రంగమున మొగలాయిసేనలం దాఁకి దారుణయుద్ధము చేసెను. కాని

దైవయోగమున రాజపుత్రులు పూర్ణముగఁ బరాజయమునొందిరి. అందుచేత మున్ను పృథివిరాజేకోటలోనుండి శత్రువులఁ దృణప్రాయముగఁ జూడఁగలిగెనో యా కమల్మీయరుకోటకుఁ బోయిన, తాను సురక్షితముగ నుండవచ్చునని ప్రతాపసింగు సపరివారముగనక్కడికిం జనియె.

ఎచ్చటికిఁబోయిన నాపదలు వెంట వచ్చునన్నట్లు ప్రతాపునకు నక్కడఁగూడ దన కపాయము సేయనెంచిన మహాద్రోహి యొకఁ డుండెను. వెనుక పృథివిరాజునకు విసముపెట్టిన దేవరకోటరాజువంశస్థులలో నొకఁడు ప్రతాపునిపక్షమున నున్నట్లె యుండి కోటలోని సైనికులు త్రావు నీటిలో విసము గలిపించెను. అది కారణముగ ప్రతాపునినిమిత్తము రాజపుత్రమహావీరులు ప్రాణములు విడువ వలసి వచ్చెను. ఆవీరులు చాటుచాటున దమ రాణాను గోడ దాఁటించి యావలకుఁ బంపి సోనిగుర్రుసంస్థానప్రభువును నాయకునిఁ జేసికొని మొగలాయిసేనల నెదిరించి తుట్టతుదవఱకు దుర్గమునుఁ గాపాడి ఖడ్గహస్తులై యొక్కఁడు లేకుండ వీరమరణము నొందిరి. ఆజనముతో పాటు ప్రతాపునిపరాక్రమములు పాటలుగ పద్యములుగఁజేసి పాడుచు వానిసైనికులకు మహోత్సాహమును గలిగించుచు వచ్చిన యాస్థాన కవి కూడ మృతినొందెను.

అనంతర మొకదానివెంట నొకటిగ గోట లన్నియు మొగలాయీల సేనాధిపతి యగు మానసింగు చేఁజిక్కెను. రాజు దాఁటి పోయె నని గ్రహించి మొగలాయిసేనలు ప్రతిపర్వతమార్గమునరికట్టి నలుదెసల జుట్టుముట్టి వానికి విశ్రాంతి నొసఁగక తఱుమజొచ్చిరి. వేయేల! ప్రతాపుని రాజధాని యగు నుదయపురమే పగతురయధీన మయ్యెను. అందుచే పులులు వసించుపొదలు, సింగములుండుగుహాలు నుదయపురమహారాజుగారికి విడిదు లయ్యెను. అడవిమృగములతో గలసి మెలసి చాలకాల ముండుటచేఁ బ్రతాపమహారాజు వనమృగం

బులవలెనె దాగి యుండుటయు, పొంచుండుటయు, సదను వెదకి తన పగతురమీఁద దుముకుటయు మొదలగు లక్షణముల నేర్చికొనెను. పలుసారులు తాము ప్రతాపుని జుట్టుముట్టి పట్టుకొనఁగలిగితి మని మొగలాయిసేనలు సంతసించుచు నుండఁగనే వారి యాసలు భంగ మగునట్లు ప్రతాపుఁడు తనసేనతో నింకొకమూల శత్రుసేనలఁ దఱుముచుఁ గానఁబడుచువచ్చె. ఒకప్పుడు రాణా చాలదూరమున నున్నాఁడని విని తురుష్కసైన్యము నిర్భయముగఁ బోవుచుండ నాకస్మికముగ నేమూలనుండియో ఇదె రాణా వచ్చెవచ్చె నని కేక వినఁబడుటయు వినఁబడినతోడనె ప్రతిపొదనుండి ప్రతిమూలనుండి వీరులచేతులనుండి బాణవర్షములు గురియుటయుఁ దఱుచుగ సంభవించుచువచ్చెను. ఈవిధముగ వారిం దప్పుదారులఁ బెట్టుచు నొకమాఱు ప్రతాపుఁడు మొగల్ సేనలలో నొక పెద్దభాగమునే పట్టుకొని నిశ్శేషముగ సంహరించెను. వనవాసు లగుభిల్లులు విధేయులై మిత్రులై వానికి గన్నులట్లు చెవ్రలట్లు నుపచరించిరి. ఒకానొకప్పుడు డతఁడు పలాయితుఁడగుటకు వీలు లేనపుడు దైవమే వానికి సాయముఁజేయుచు వచ్చె. అది యెట్లన నయ్యడవులలో నాకస్మికముగఁ గాలిమబ్బులు పోషము, జడివానలు దిమ్మరించి మొత్తుచుండును. అందుచే వాగులు నేఱులు కొండకాలు వలు నిండి మార్గ మరికట్టుటయెగాక దేశమంతయు జలమయమయి యుండును. చక్రవర్తి సైన్యము లాకారణమునఁ బ్రతాపుని విడువవలసి వచ్చుచుండును.

ప్రతాపుఁ డెక్కడనున్న నక్కడనే యతనికొలు వుండును. రాజ్యపరిపాలనము చేయుచున్నపుడు, భ్రష్టుడై తిరుగుచున్నపుడు, గృహమునం దున్నపుడు, కారాగృహమం దున్నపుడుగూడ ప్రతాపుఁడు రాచరికమె చేసెను. సింహాసనముమీఁద నున్నపు డెంత గౌరవము నిరాధారముగఁ జెట్టుక్రింద కూర్చున్నపుడు వానియెడ వాని యనుచరుల కంతె గౌరవ ముండెను. చెట్లనుండి గోసినపండ్లు, బీడు గడ్డితోఁ జేసినరొట్టె తప్ప వారికి వేఱాహార మేదియు లేదు. రాణా

తన కొలఁదియాహారములోనుండి యొకభాగమును దీసి దయతో సేనాధిపతియైన నిచ్చె నేని తొల్లి యుదయపురమున మహైశ్వర్య సంపన్నుఁ డైననాఁడు దయచే నిచ్చినబహుమానముల కెంత సంత సించుచువచ్చెనో యిప్పుడు నతఁ డంతియు సంతస మొందుచుండెను. కడుపునిండఁ గూడు లేక కట్ట సరియైనగుడ్డ లేక తల దాచుకొనుటకుఁ దావు లేక యరచేత ప్రాణము లుంచుకొని యొకయడవినుండి యొక యడవికిఁ దిరుగునాశూరశిఖామణులవద్దఁ గనఁబడు పరస్పరప్రేమము గౌరవము వేఱొండు తావునఁ గనఁబడుట యరిది. అతని యనుచరు లీకష్టములఁ బడుటకంటె ఢిల్లీచక్రవర్తికి లోఁబడితి మని యొక్క మాట నోట నుచ్చరించినఁ జాలు. వెంటనే వారి కేలుటకు భూముఁలు, నడుపుటకు సేనలు, వహించుటకు బిరుదులు, కావలసినన్ని వచ్చి పడి యుండును; కాని యైశ్వర్యము రాని రాకపోని యన్న ముండనీ లేక పోనీ వారామాటమాత్ర మనరు. రాణా వారియెడ దయగా నున్నన్ని నాళ్లు వారు వానియెడఁ గృతజ్ఞులై యుందురు ఈకష్టములను నపా యములకుఁ దోడుగఁ బ్రతాపుని యాఁడుబిడ్డలు వానివద్దనే వనము లలో నుండిరి. బంగరుకోటలలో నూఁగవలసిన యామహారాజు చిన్ని పాపలు చెట్లకొమ్మలకు వ్రేలఁగట్టిన గుడ్డయుయ్యాలలలో నూఁగవలసి వచ్చె. ఒకప్పుడు మగవాఁడు యుద్ధములకుఁ బోయినసమయమునను నాడువాండ్రు పగతురకు జంకి పొదలలోఁ దాఁగొన్నసమయమునను జిన్నబిడ్డలను బులులు దీసికొని పోకుండ బుట్టలలోఁ బెట్టి చెట్లకొన కొమ్మలకుఁ గట్టవలసివచ్చెను. ప్రతాపుఁడు గతించిన రెండువందల యేఁబదియేండ్ల తరువాత సనఁగా నేఁడుసయితము వనవాసులు ప్రతాపమహారాజు కునికిపట్లగుచెట్లను రాచబిడ్డ లుయ్యేలలూఁగిన కొమ్మలను జూపుదురు. శత్రుభీతిచేతఁ బలుమాఱు లాడువాండ్రు మగవాండ్రుఁ బరుగులెత్తవలసి వచ్చుటచే నొకమాఱు ప్రతాపుఁడు తనబిడ్డలను దనతో దీసికొనిపోవుటకు వీలు లేకపోయెను. అప్పుడ

భిల్లులు కొందఱు కనికరముఁ బూని యాశిశువులను గంపలలోఁ బెట్టి తీసికొనిపోయి తగరపుగనులలో దాఁచి శత్రువులు దాఁటిపోవువఱకు పాలుపోసి పెంచి మరల తలిదండ్రుల కప్పఁజెప్పిరి.

వీరిగతి యిట్లుండ నక్బరునకు లోఁబడినరాజపుత్రులు సమస్త సంపదలు గలిగి సుఖపడుచుండిరి. చక్రవర్తిని శరణుజొచ్చిన రాజపుత్రులలో ముఖ్యులిరువురు గలరు. బికనీరుసంస్థానప్రభువుయొక్క యిరువురుకొడుకులు రాయసింగు పృథివిరాజు ననువారు. అక్బరుచక్రవర్తి యయ్యిరువురు రాచకొమరులను గడుగౌరవమున నాదరించి యందు రాయసింగు కూఁతురుఁ దనకుమారుఁడగుజహంగీరున కిచ్చి పెండ్లి చేసెను. పృథివిరాజు మహావీరుఁ డగుటయేగాక మంచికవియు నగుటచే రాజపుత్రులలోనెల్ల నతఁ డగ్రగణ్యుఁ డని యక్బరు వానిని తద్దయు సమ్మానించె. మానవతియు సౌందర్యవతియు ప్రతాపసోదరుఁ డగు సూక్తునిపుత్రికయు నగునొకయువతి నాపృథివిరాజును వివాహ మయ్యెను.

అక్బరుచక్రవర్తి తన వినోదమునిమిత్తము, తన్నుఁ గొలుచువారి వినోదమునిమిత్తము, ప్రతిమాసము తన యంతిపురమున నొక సంత జరుపవలయునని యానతిచ్చె. చక్రవర్తి యాదరణమున జరుగుటంజేసి యాసంతకు విదేశములనుండియు స్వదేశమునుండియు వర్తకులభార్యలు వచ్చి విలువసరకుల నమ్మఁజూపుచు వచ్చిరి. చక్రవర్తిభార్యలు కొమార్తెలు వారి చెలికత్తెలు దాసీజనములు మంత్రులు సేనాపతులు మొదలగువారి భార్యలువచ్చి యాసంతలో దుకాణములు పెట్టి తాము స్వయముగఁ గుట్టి సిద్ధముచేసిన పట్టుదుస్తులు మొదలగువాని నమ్మవలయును. అమ్మకయున్న వర్తకుల భార్యల వద్దనుండి కొననైనఁ గొనవలయును. చక్రవర్తి యంతఃపురస్త్రీలు దుకాణములు పెట్టి యమ్ముటచే విలువలేనిసరకులసయితము మితిమిరాఱిన వెల వచ్చుచుండెను. ఆసంతకు స్త్రీలేగాని పురుషులు

రాఁగూడదు. చక్రవర్తి యప్పుడప్పుడు స్త్రీవలె మాఱువేసము వేసి
కొని యాసంతయొక్క వైభవమును జూచుచుండును. ఆసంగతులు
వెల్లడియైనప్పుడు రాజపుత్రులు కోపించి చక్రవర్తి దురుద్దేశముతోడనే
యాపని చేసెనని నమ్మిరికాని యక్బరు వివిధదేశములనుండి వచ్చిన
వింతవింతసరకుల వెలలు నాణెములు స్వయముగఁ దెలిసికొనుటకు
వాణిజ్యము నభివృద్ధిచేయుటకు నట్లు చేసెనేగాని చెడ్డతలంపున నా
తావునకుఁ బోవలేదని మహమ్మదీయచరిత్రకారులు వ్రాసిరి. ఎట్లయి
నను రాజపుత్రులకీవిషయమున గట్టియనుమానము మూఁడుటచేత
వెనుక నక్బరునకు లోఁబడి రంతంబరుకోట నప్పగించిన బూందీసంస్థాన
ప్రభువు తన యాఁడువాండ్రను సంతకు రమ్మని బలవంతపెట్టకూడదని
యొడంబడికలో స్పష్టముగ వ్రాయించెను.

ఈవింతసంతలో నొకమా ఱక్బరు తన వియ్యపురా లగు
రాయసింగుభార్యను జూచెను. ఆచూపు మిక్కిలి యనర్థకమును
దెచ్చెను. ఆరాజు దృష్టితగిలిన కొలఁదికాలముననే రాయసింగుభార్య
యమూల్యము లగుమణులను వెలలేని బంగారునగలను చక్రవర్తి
వద్దనుండి తెచ్చుకొని కులుకుచుండె. మహాకవియగు పృథివిరాజు తన
యన్నకుజరిగిన యీదారుణపరాభవము వర్ణించుచు గొన్ని పద్యములు
వ్రాసి వాని యవస్థకు చాల దుఃఖించెను. ఇది యెఱింగియు బృథివి
రాజుభార్య సంతజరిగినపుడెల్ల నంతఃపురమునకుఁబోక తప్పదయ్యెను.
అట్లు పోవునపు డొకసారి యామె చక్రవర్తిదృష్టిపథమునం బడి
యెను. పడినతోడనే యతఁ డామె జగన్మోహనాకారమును జూచి
మోహనపరవశుఁ డయ్యెను.

ఆమె సంతలో తనకుఁ గావలసిన సరకులనెల్లఁగొని చీఁకటి
పడినవెనుకఁ దనమందిరమున కరుగఁదలఁచి నిర్జనములగు గదులు
దాఁటి పలుచిక్కుదారులం బడి చనుచుండ గొంతద వ్వరుగునప్పటికి
మొట్టమొదుట నొకమనుష్యుఁడు దారికడ్డముగ నిలిచెను. ఆమనుష్యుని

చూడఁగనే యతఁ డెవ్వఁడో యేలవచ్చెనో యామెతక్షణమె గ్రహిం చెను. చక్రవర్తి మానభంగము చేయఁదలఁచి యెదుట నిలిచినపుడు రాత్రి చేతనాయుధమైన లేక నొంటికత్తెయగునాఁడుది యేమిచేయఁ గలదు? బప్పరావులవంశపు మొలకయగు నీమానవతి తన త్రోడికో డలువంటిది కాదుగనుక వెంటనే ధైర్యముఁ దెచ్చుకొని యసహాయు రాలగు తనకుఁ దోడుపడి మరణముకంటె దారుణమగు నీపరాభవ మును దప్పించుమని తన యిష్టదేవతను వేఁడుకొనెను. ఆదేవియు భక్తు రాలిమొఱ నాలకించి పులివాహనమెక్కి వచ్చి ప్రత్యక్షమై యొకఖడ్గ మును రాజపుత్రికకిచ్చి యంతర్హిత యయ్యెనఁట. ఆకత్తి చేఁబూని యావీరపత్ని డేఁగపగిది చివాలున చక్రవర్తిపై నుమికి యతఁడు మరల నామెను గొట్టఁ బ్రయత్నింపకమునుపే ఖడ్గము వాని కంఠ ముపై మోపి మరల దయఁదలచి యతనితో నిట్లనియె. "నీవు బ్రతుకఁదలఁతువేని యిఁకముం దెన్నఁడు రాజపుత్రస్త్రీకి మానభం గము చేయనని ప్రమాణము సేయుము." ఆపలుకులు విని యక్బరు చక్రవర్తి యట్లే ప్రమాణముచేసి గండము తప్పించుకొని చల్లఁగ నావలకుఁబోయెను. రాజపుత్రికయు మానరక్షణముఁ జేసికొనఁగలిగె నని సంతసించి గృహమునకుఁ బోయెను.

అనంతర మొకనాఁడు చక్రవర్తి పృథివిరాజును పిలువనంపి యొకయుత్తరమును జేతికిచ్చి చదువుమనియె. ఆయుత్తరము ప్రతాప మహారాజు తనపై ననుగ్రహము చూపవలసినదని చక్రవర్తిని వేఁడు కొనుచు వ్రాసెను. పృథివిరాజు కాలవశమున ఢిల్లీచక్రవర్తికిలోఁ బడవలసివచ్చినను వానిమనసునఁ బ్రతాపునిపై నతిగౌరవ ముండెను. చక్రవర్తి కొలువులోనున్న మహాకవులు మహాశూరులు సైతము సంపదలను సౌఖ్యములను రోసి యాకులలములఁ దినుచు వనముల వసి యించుచు వీరధర్మము నడపుచు నామహాశూరునియందే గౌరవము గలిగియుండిరి. చక్రవర్తులిచ్చు నైశ్వర్యము మాన్యములు మన్ననలు

నశించునుగాని కీర్తి నశించునుగదా. రాజపుత్రరక్తముగల పృథివి రాజు దృష్టికి, తురక చక్రవర్తి కన్నుడు తలవంచి సలాముచేయని ప్రతాపుఁడు దేవుఁడువలెఁ గనఁబడుటఁజేసి ప్రతాపుఁడు లోఁబడెనా ప్రపంచమంతయు గావలసినదే యని యతఁడు నమ్ముచు వచ్చెను. పృథివిరాజాయుత్తరము జదివి క్రిందఁబెట్టుచుండ "నీయభిప్రాయ మేమి? అతఁడు లోఁబడునా" యని చక్రవర్తి యడిగెను. పృథివి రాజు కోపవిషాదములు మొగమునఁ దేటపడ "అతనిని నే నెఱుంగుదును. అతఁడు నీవిని వ్రాసినట్టు నమ్మను. శత్రువు లెవ్వరో వానిపేరు పెట్టి యిట్లు వ్రాసియుందురు ఈరాజ్యమంతయు ధారవోసిన నతఁడు లోఁబడువాఁడు కాఁడు. అయిన నతఁడు లోఁబడెదఁలఁచుకొనునేమో వానికి వ్రాసి కనుఁగొనియెద." నని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

నిజస్థితి యేమన నొకనాఁడు ప్రతాపుఁడు మహాకష్టములో నుండి నిరుత్సాహుఁడై యాజాబుచక్రవర్తికి వ్రాసెను. ఆయేటి కాయేఁడు గడచుచున్న దన్నమాటయేగాని యతని కష్టముమాత్రము గడువక యంతకంత కెక్కువ కాసాగెను. అతని నమ్మికొనిన యనుచరులు కష్టములచేతనో గాయములచేతనో క్రమ క్రమముగ నంతరించిరి. శత్రువులుమాత్రము విసుగులేక వారిని బాధించుచునే యుండిరి. వేటకాండ్రవగిది పగవాండ్రు వెనువెంట నంటితరుముచుండుటంజేసి యొకనాఁడు వారైదుసారు లన్నము వండుకొని యైదుసారులు దినుటకు వీలు లేక విడిచి ప్రాణభీతిం బఱచిరి. ఒకసారి ప్రతాపుం డడవిలో నొకచెట్టుక్రిందఁ గూరుచుండ చిన్నకూఁతు రేడుపు వానికి వినఁబడె. తల్లి యాపిల్లకుఁ దిను మని యొకరొట్టె యిచ్చెను. ఆబిడ్డ సగముదిని యాఁకలి పూర్ణముగ దీరకున్నను రాత్రికుండదను భయమున తక్కిన సగమును దాఁచుకొనెను. అంతట నొక మానుపిల్లి చెట్టుమీఁదనుండి దిగివచ్చి యాసగము రొట్టె నెత్తుకొనిపోవ బాలిక వెక్కివెక్కి యేడ్చెను. ఆదివఱకెన్నికష్టములకైనఁ గరుగని ప్రతాపుని

మన సాచిన్న బిడ్డయేడ్పులతోఁ గరగినవాఁడై పోయెను. "నామట్టుకు నేను సకలసౌఖ్యములను రాజ్యవైభవమును విడిచి యీవఱకుఁ బడి నట్టి యెంతకాలమైనను గష్టములఁ బడఁగలను; కాని దారపుత్రాదులను నానిమిత్తము సుఖములను జుట్టములను బాసి వచ్చినమిత్రులను బాధపెట్టి చంపుచున్నాఁడను గాదు. వారంద ఱింతవఱకుఁ నభిమానము నిమిత్తము పడవలసినన్ని కష్టములను బడినవారు. పరువు గల వీరులంద రింతకుమున్నే చక్రవర్తికిలోఁబడియుండ నే నిప్పుడు లోఁబడుట తప్పుగా"దని తనలో తానువిచారించి ప్రతాపుఁడు తాను లోఁబడుదు నని చక్రవర్తి కాయుత్తరము వ్రాసి పంపెను.

ఎట్టకేలకు ఢిల్లీనుండి యుత్తరము పట్టుకొని యొకదూత వచ్చెను. కాని ప్రతాపుఁడు సకుటుంబుగ ఢిల్లీకివచ్చి చక్రవర్తి సింహాసనమున కెదుట మ్రొక్కవలయు నని యాయుత్తరమందు లేదు. ఆజాబు పృథివిరాజే వ్రాసెను. అతఁడు మంచికవి యగుటచే దనవిచారము విస్మయము రసవంతము లగుపద్యములుగ వ్రాసి యీలేఖలోఁ బంపెను. అందుల సంగతు లిట్లున్నవి, "హిందువుల కష్టసుఖములకు హిందువులే తోడుపడవలయును. అయినను రాణా యిప్పుడు వారిని విడుచుచున్నాఁడు. ప్రతాపుడు లోఁబడెనేని యక్బరు రాజపుత్రుల నందఱ హీనముగఁ జూచు. ఈవఱకే మనలోఁ మగవారు శౌర్యధనమును ఆడువారు మానధనమును గోల్పోయిరి. అక్బరు మనజాతివారిని వెలకుఁగొను నర్తకుఁడై యుదయపురాధీశునిఁ దక్కఁ దక్కినవారిని క్రయమునకుం దీసికొనియె. నిజమయిన రాజపుత్రుఁడు గౌరవము నమ్ముకొనునా? అయిన నెంద ఱీవఱకు విక్రయించిరో మీ రెఱుంగుదురు. ఉదయపురముఁగూడ నిపుడీబజారునకు వచ్చునా? ప్రతాపుడు తన సర్వధనములఁ గోల్పడినను మానధనమునుమాత్రము నిలుపుకొనియె నని మేము తలంచుచున్నాము. ఆశ లడుగంటుటచేత రాజపుత్రులీవిధమున నొకనికిఁ జేయొగ్గిరి. అట్టియవమానముపాలఁ బడ

కుంద హామీరుని వంశస్థుఁ డొక్కఁడే యిప్పటికి మానము దక్కించుకొని యున్నాడు. ప్రతాపున కెక్కడనుండి సహాయము వచ్చుచున్నదని లోకులందఱు విస్మయ మందుచున్నారు వానియభిమానము వానిఖడ్గము వానికి సహాయము లగుచున్నవి. వానిధైర్యముఁ జూచుకొనియే యతఁ డింతకాలము రాజపుత్రులపేరు నిలువఁబెట్టె. వీరపురుషులను క్రియమునకుఁ గొను నీవర్తకుఁ డెప్పటికైనఁ కడతేరక పోఁడు. మనుష్యుఁ డెల్లకాలము జీవించునా? అప్పుడు మనరాజపుత్రులందఱు నిస్సారము లగుతమ హృదయక్షేత్రముల మీఁద దేశాభిమానబీజములనుజల్లుమని యుదయపురాధీశ్వరునివద్దకు వత్తురు. ఆయభిమానము నిలుపవలసినదనియు మునుపటికన్న మెఱయునట్లుఁ జేయుమనియు రాజపుత్రులందఱు వేఁడుచున్నారు."

ఈయుత్తరముఁ జదువుకొన్నపిదపఁ బ్రతాపుఁడు చక్రవర్తితో సంధిచేసికొను తలంపు మానుకొనెను. తనస్వజన మంతయుఁ దన మీఁదనే యాసలు పెట్టుకొని యున్నవారు గావున వారియాస లకుగంటఁ జేయఁగూడదని యేమయినఁగాని నేను లోఁబడనని యతఁడు నిశ్చయించుకొనెను. ప్రస్తుతస్థితినిబట్టి చిత్తూరు మరలఁ బట్టుకొనుటకు వీలు లేదని గ్రహించి యతఁడు మీవారురాజ్యమును విడిచి తురకలబాధ లేని మఱి యేదేశాంతరములకైనఁ బోయి తన్ను నమ్ముకొన్నబంట్లతోఁ గలసి క్రొత్తరాజ్యమును స్థాపించి యచ్చట సుఖింపఁ దలఁచుకొనియెను.

మొగలాయీలకు మూలపురుషుఁడును రాజపుత్రులకు మహాశత్రువు నగు బేబరు తన పిత్రార్జిత మగుసమర్కందు విడిచి కాబూలు రాజ్యము స్థాపించి యటనుండి మరల పగతురచేఁ దరుమబడి ఢిల్లీ రాజధానిం జేసికొని తనవంటివారికి మార్గదర్శియయ్యెనని జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొని ప్రతాపుఁడు తనతలంపు నెరవేర్పఁ దలఁచెను. రాణా సింధునదీపరిసరభూములకుఁ బోయి కాఁపురముండుననియు వానితో

నెవ్వ రెవ్వరు పోయి వాని సుఖదుఃఖముల ననుభవింపఁదలఁచిరో వా రందఱు బయలుదేఱవలయునని యు మీవారెల్ల మ్రోఁగఁజొచ్చెను. అప్పు డనేకులు రాణా ననుసరింపఁ దలంచిరి. వారినందఱిం దీసికొని ప్రతాపసింగు కొండలు దిగి [illegible] దాఁటి సింధుదేశపు టెడారి మొగకువచ్చెను. అక్కడ విడిసియుండ 'భామసా' యను నతనివద్ద నుండి [illegible] రాణాకడకు వచ్చెను. భామసాయు వాని పూర్వులు పలుతరములనుండి మీవారు రాజులవద్ద మంత్రులై యుండి యింతింత యనరాని ధనమును గడించిరి. అప్పుడు భామసావద్ద నిరువదియైదువేల సైనికులకు పండ్రెండు సంవత్సరములవఱకు నెంతధనము కావలయునో యంతధన మింటఁ బూడ్చియుండెను. ఆవచ్చిన రాయబారి ప్రతాపుని దర్శనము చేసి భామసా కావలసినధన మంతయు నీయఁదలఁచుకొన్నాఁడనియు పాఱిపోక మీవారు దేశముయొక్క ప్రతిష్ఠను నిలువబెట్టుటకు మఱియొకమాఱు యుద్ధప్రయత్నముఁ జేయఁదగు ననియుఁ బ్రార్థించెను.

ప్రతాపుఁడు దేశమును విడిచిపోయెనని విని చక్రవర్తి సైనికులు సంతసించి యతఁడు సింధుదేశపు టెడారిలో నెక్కడనో త్రాగ నీరులేక వడఁగొట్టి చచ్చియుండునని సమ్మి కోటలలోను పట్టణములలోను మిక్కిలి యసావధానముగా నుండిరి. అయినయెడ నాకస్మికముగఁ బ్రతాపుఁడు వచ్చి [illegible] గొండల గొప్పవాఁడుక పుట్టెను. [illegible] సైన్యము [illegible] యంతయు పీనుఁగుపెంటలై [illegible] వచ్చిన [illegible] జూపెను.

మేవారుదేశమునఁ జక్రవర్తికి స్వాధీన మయినభాగమంతయు బ్రతాపుఁడు స్వాధీనము చేసెను. ఇది ప్రారంభించిన సంవత్సరములోపుననే యజమీరు చిత్తూరును దక్క తక్కిన మీవారుదేశము రాణాస్వాధీన మయ్యెను. ఇట్లాయిన పిదపఁ గొంతశాంతి నొంది ప్రతాపుఁడు తన [illegible] మానసింగుమీఁదగల యక్కసుఁ

దీర్చుకొనఁదలఁచి యాతని రాజ్యమందలి ముఖ్యవర్తకస్థానముం గొల్లగొని యపారమగు దోపుడుధనమును మీవారునకుఁ దరలించుకొని పోయెను.

పరాభవము నొందిన మానసింగునకుఁ దప్పఁ దక్కినరాజపుత్రుల కందఱకు రాణామీఁద మహాభిమాన ముండుటచే నక్బరు నాతని నేమియుం జేయఁజాలఁ డయ్యె. దానికిం దోడుగాఁ గొన్నిజిల్లాలు చక్రవర్తి యధికారమును దిరస్కరించెను. అదిగాక యక్బరునకు వార్ధకావస్థ వచ్చెను. ఆసమయంబున గృహకలహములు గూడ నెక్కువయ్యెను. అతని కొడుకులలో నిద్దఱు తెగత్రాగి యొడలు తెలియక చచ్చిరి. జ్యేష్ఠకుమారుఁ డగు సలీము (జహాంగీరు) తండ్రిని ధిక్కరించి గృహము విడిచిపోవుటయేగాక తండ్రికిఁ బ్రాణమిత్రుఁడు, మహాపండితుఁడు, సజ్జనుఁడు నగు నబులుఫేజలనువానిని నిష్కారణముగఁ జంపించెను. ఈగృహచ్ఛిద్రములచే మనోవైకల్యము నంది యక్బరు రాజస్థాన వ్యవహారములను మునుపటియట్ల శ్రద్ధగా జూచుట మానెను.

అయిన నక్బరుచక్రవర్తియె ప్రతాపునికన్న నెక్కువకాలము బ్రతికెను. ప్రతాపుఁడు బహుకష్టములఁబడి చీమునెత్తురు శత్రువులకు ధారవోయుటచే నకాలముననె ముసలివాఁడై త్వరగ మృతినొందెను. ఎంత శ్రమపడినను ప్రతాపుఁడు చిత్తూరును బట్టుకొనఁ జాలఁడయ్యెను. తనకొడుకగు నమ్రా యప్రయోజకుఁ డగుటచే ముందుముందావగరును బట్టుకొను నాశయు విడచెను. చిత్తూరు పట్టుకొనక తన రాజధానిం బ్రవేశింపఁగూడ దని యతఁడు ప్రతిన జేసినందున నుదయపురసరోవరము చెంతఁ దా నిర్మించుకొన్న గుడిసెలోనే యామరణాంతము వసించెను.

అడవులలో గాయలు పండ్లు తిని పగతురతో యుద్ధములుచేసి నంతకాలము ప్రతాపుఁ డేయాయాసము నెఱుఁగఁడుగాని కష్టములు

గడపి యిల్లుచేరినపిదప వానిదేహము క్రమక్రమముగ దుర్బలమై రోగ భూయిష్ట మయ్యెను. వ్యాధి యంతకంత కెక్కువకాఁగా రాణాకు మరణసమయ మాసన్న మయిన దని బంధుమిత్రు లందఱు చుట్టుం జేరిరి. అతఁడు మరణవేదనఁ బడుచు నోటిలో నేదియో గొణుగు కొనుచుండ నది చందావంశస్థుఁడు విని దగ్గఱకుఁ బోయి "నీప్రాణము సుఖముగా పోకపోవుటకు నీ కున్న విచార మేమి?" యని యడిగెను. ప్రతాపుఁ డానీరసములోనే కొంచెమోపికఁ దెచ్చుకొని మెల్లన నిట్లనియె. "నాయనా! మీరు కంఠములో ప్రాణము లుండగా మన రాజ్యమును తురకవానికి లోఁబఱచమని నాచేతిలో చేయివేసి ప్రమాణము చేయువఱకును నాప్రాణము పోదు. ఆమాట శ్రవణానందముగా విని పోవలెనని యున్నది." అని చెప్పి తనకొడుకును గూర్చి వెండియు నిట్లనియె. "ఉమ్రా నావలె నీచిన్నగుడిసెలోఁ గాపురము సేయనొల్లఁడు. ఈపర్ణశాలలు పీకి యిచ్చోట వాడు పెద్ద పెద్దభవనములు కట్టును. అటుపిమ్మట నతిసుకుమారుఁడై కూర్చున్న చోటనుండి లేవలేకపోవును. మన నెత్తురు ధారవోసి మనము సంపాదించిన యీ మీవారుదేశమును వాఁడు సుఖముమరఁగి నిష్కారణముగ గోల్పోవును."

మరణమునకు సిద్ధముగ నున్న యామహారాజుమాటలు విని రాజబంధువు లైకకంఠ్యముగ నిట్లనిరి. "చిత్తూరు మరలఁ బట్టుకొను వఱకు, మీవారునకు సంపూర్ణస్వాతంత్ర్యమువచ్చువఱకు యీగుడిసె గుడిసెపాళముననే యుండునుగాని యచట మేడలు గీడలు కట్టము. మేము మీగద్దెయానగాఁ బ్రమాణముఁ జేయుదుము. ఉమ్రాకూడ మీయానఁ దప్పకుండునటుల నడిపించెదము."

ఈమాటలు వెడలినతోడనే రాణా వెనుకకుపడిపోయి ప్రాణములు విడిచెను. ప్రతాపసింగు రమారమి యిరువదియైదు సంవత్సరములు మీవారురాణా యయి యుండెను. కాని యాకాలమున

స్వల్పభాగమే రాజ్యపాలనమునందును, విశేషభాగము కష్టములం బడి యుద్ధములు చేయుటయందును జరుపఁబడెను.

షోడశ రాజకుమార చరిత్ర.

తనకుమారుని విషయమై — ప్రతాపుఁడు కోరినట్లు సేయు నిశ్చయమయ్యెను. ప్రతాపుని పదునారుగురు తనయులైన వాని పుత్రులు మంత్రులు సామంతులు మొదలగువారందరు మఱచిరి. పెద్దకొడుకగు నుమ్రా సింహాసనమెక్కెను. కాని యతఁడు బాల్యము నుండియుఁ గడుపునిండఁ గూడు, కట్టుకొనుటకు వస్త్రము లేక కష్టపడుచు నడవులఁ జరియించుటచే రాజ్యప్రాప్తి యయినపిదప నింటిపట్టుననుండి సుఖపడఁదలఁచి భోగపరాయణుఁడై వీరకర్మముల మఱచెను. అదియునుగాక నిరంతరము రణకేళిఁ బురికొల్పు తండ్రి లేకపోవుటచే జక్రవర్తి యంతవానితోఁ దనవంటియల్పుఁడు వైరముఁ గొనుట యనుచితమని యుమ్రా కయ్యమును మానుకొనెను.

ప్రతాపుని మరణానంతరముఁ నుమ్రా తనతండ్రి నిర్మించుకొన్న కుటీరము తీసివైచి స్ఫటికపురాళ్లతో నొకదివ్యమందిరము గట్టించి యందు హంసతూలికాతల్పంబులం బొరలుచు వేశ్యాంగనల యాటపాటలం జొక్కుచు నిలువుటద్దంబులలోఁ దనముద్దియల చెలువంబులు గనుంగొని మురియుచు విషయాసక్తుఁడయి లోకంబు మరచి కొంతకాలంబుపుచ్చె. అటులుండ నట ఢిల్లీపురమున 1605 వ సంవత్సరమున నక్బరుచక్రవర్తి మృతినొందెను. అనంతరము వాని కొడుకులలో హతశేషుఁడగు సలీము జహంగీరను బిరుదుతో సింహాసన మెక్కెను. జహంగీరన జగమంతయుఁ గెల్చినవాఁడని యర్థము.

అతఁడక్బరునకు రాజపుత్రస్త్రీవలన కలిగిన కొడుకగుటచే హిందువులయెడఁ గొంత యభిమానము గలదు; కాని యతఁడు పట్టి త్రాగుబోతు. హిందువులమీఁద నెంత యభిమానమున్నను తనయధికారము నిరాకరించు రాజపుత్రుల బంటుతనము సహింపనివాఁడగుటచే జహాంగీరు తండ్రిపోయిన కొన్నినాళ్ళకే యొకసేనఁగూర్చి యుమ్రామీఁదికిఁ బంపెను.

మొగలాయిసేనలను జూచినతోడనే రాజపుత్రులకుఁ గోపాగ్ని మరలఁ గొంచెము ప్రజ్వరిల్లెను. ఆమహావీరుల దేహము క్రొత్తగా నభ్యాసము చేసికొన్న భోగములను విడిచిపెట్టి వీరరసశోభితులయి పగతుర జంపుటయో తాము దెగటారుటయో కావలయునని నిశ్చయించుకొని గుఱ్ఱముల నెక్కి మహారాణా యగు నమ్రాకడకుఁ జని తమకు సేనాధిపత్యముఁ జేయుమని వాని నడిగిరి. ఆశూరులు వచ్చునప్పటి కుమ్రా మేనొత్తని మెత్తనిపాన్పులం బవ్వళించి వారి విన్నపములఁ జిత్తగించి వారి కిట్లనియె. "నేను నూఁగుమీసముల వయసునాఁడే మహాయుద్ధములఁ జేసి విసిగియుంటి. చక్రవర్తితోఁ బోరుట మన నాశముఁగోరుట కావున యిప్పుడయిన బుద్ధికలిగి వైరము మానుకొనుట యుచితము."

అప్పలుకులు చెవులఁబడుటయు రాజపుత్రవీరులు తెల్లపోయి యొండొరుల ముగంబులు చూచుకొని లోలోపల గొణుగుకొనుచుండ నపుడు చందావతువంశజుఁడగు శలుంబ్రా కర్తవ్యము యోచించి యూరకొనినఁ గార్యము చెడునని యొకసాహసము చేసెను. రాణాయున్న మేడమీఁద విలువగల రత్నకంబళములు పరుపఁబడియుండెను. ఆకంబళములపై పరపుచేసి యాబట్టలు కదలకుండ కొసల నిత్తడిగుండ్లెత్తిపెట్టి యుంచిరి. శలుంబ్రా యాయిత్తడిగుండ్లలో నొకటి తీసికొని రాణా కెదురుగానున్న పెద్దనిలువుటద్దముపయి విసరెను. తోడనే యాదర్పణము వేయి తునుకలయి పడియె. పిమ్మట శలుంబ్రా సాటి

రాజపుత్రులఁజూచి వీరులారా! గుఱ్ఱము లెక్కు డెక్కుఁడని పురికొల్పి రాణాచేయిపట్టుకొని పాన్పునుండి బలవంతముగ లేవఁదీసి యతని యిష్టములేకయే "గుఱ్ఱమెక్కు మెక్కుమని" బరబర లాగికొని పోవఁ జొచ్చెను. శలుంబ్రాయొక్క మొండితనమునకు మహారాణా కడు కిన్కఁబూని 'వీఁడు రాజద్రోహి రాజద్రోహి' యని యరచుచు వాని చేతినుండి వదలించుకొనుటకు గిజగిజ తన్నుకొనఁజొచ్చెను. కాని సాటిసామంతు లందఱు శలుంబ్రాపక్షము బూనుటచే వానిరోదన మరణ్యరోదనము కాఁగా నతఁడు కోపము పట్టఁజాలక రోషమున వావిడిచి యేడ్వసాగెను. అతం డేమిజేసినను లెక్కసేయక శలుంబ్రా రాణాను గుఱ్ఱముమీఁదఁ గూలవేసి నడిపించుకొని పోవఁజొచ్చె.

అట్లు కొంతదూరము చనినపిదప నుమార్కోప మణచుకొని యేడుపుమాని యందఱియెడలఁ బ్రసన్నుఁడయి వారివందనము లందుకొని శలుంబ్రాను బిలిచి "నీవు మంచిపని చేసితివి. నీమోటతనము చేతనే నాకిప్పుడు బుద్ధివచ్చినది. లేనిచో నప్రతిష్ఠ పాలయిపోవుదును గదా? ఇదె చూడు నాదెబ్బ మీపూర్వపురాణా చేసినంతపనిచేసెద" నని వీరాలాపము లాడుచు సంగరమునకు సైనికులఁ దోడ్కొనిపోయెను.

అవ్విధంబున నుమార్పౌరుషోక్తులు పల్కుటచేత రాజపుత్ర సైనికుల కుత్సాహము పొంగిపొరలెను. ఆయుత్సాహముతో రణమునకుఁ జని వారు తురకసేనలం నవలీలగా నోడించిరి. ఓడిపోవుటచే మఱింతపౌరుషము తెచ్చుకొని యెట్లయిన రాజపుత్రుల నోడింపవలెనని చక్రవర్తి యుమార్మీఁదికి రెండేండ్ల తరువాత మఱియొక సేన నంపెను. ఈసేనయు వెనుకటిసేనగతినే పొందవలసి వచ్చెను. అందుచే జహంగీరు రోసముఁజెంది మోసముచేత రాజపుత్రుల జయింపవలెనని యెంచి చిత్తూరుపురమన్న రాజపుత్రులకు మిక్కిలి ప్రేమ యనియు దానినిమిత్త మెందరెందరో ప్రాణములను విడిచిరనియు నెఱిఁగినవాఁడు దానికి వానిని రాణానుజేసి యేలుకొమ్మనియె.

ఈసూగ్రుఁడు ప్రతాపుని తమ్ముఁడు. ఈతఁ డన్నతోఁ గలహించి దేశద్రోహియయి ఢిల్లీచక్రవర్తిని గొలువఁబోయిన నాఁటనుండియు నచ్చటనే యుండెను.

సూగ్రా పాడుపడిన చిత్తూరులో రాజ్యముచేయుటవల్ల కాటిలో రాజ్యముచేయుటగా భావించెను. పాడుపడిన దేవాలయములలోను, దిబ్బలయిన మేడలలోను వానికంటికి దయ్యములు భూతములు దేవతలు నప్పుడప్పుడు కనఁబడుచున్నట్లు దోఁచెను తురక బంట్ల సాయముతోఁ దనపూర్వుల పట్టణము నేలుటకు వచ్చిన యాపిరువకు వీరరసము జారి వెనుకటిసంగతులు జ్ఞప్తికివచ్చి భయము క్రమ్మఁజొచ్చెను. ఎంతకాలమతఁ డక్కడ వేచియున్నను తనవెంటవచ్చిన తురకబంట్లుఁ దానును దప్ప దేశస్థులు బంధువులు నెవ్వరు నచ్చటికి రారయిరి. అట్లుండగా నొకనాఁడు పురదేవత వానికిఁ గనఁబడి వాని నచ్చోటు విడిచిపొమ్మని యాజ్ఞాపించెను. అందుచే నతడు కడువెఱచి యచ్చట నుండఁజాలక నగరమును స్వాధీనము చేసికొనవలసినదని యుమ్రాకు వర్తమానమంపి వాని భటులకుఁ గోట నప్పగించి యాతడు ఢిల్లీకిఁ బోయెను. చక్రవర్తి వానిపై నలిగి యేల వచ్చితివని యడుగ నతఁ డామాటకుత్తరము చెప్పక యొరలోనుండి కత్తి యూడఁబెరికి పొడుచుకొని చచ్చెను. చేసిన రాజద్రోహమునకు నాత్మహత్యకు వానిని హిందువులు తురకలు నేకగ్రీవముగ నిందించిరి.

చిత్తూరు దొరకుటచే రాజపుత్రుల కుత్సాహము మఱింత హెచ్చెను. పాడుపడి యుండుటచేఁ జిత్తూరురాజపుత్రుల కంత ప్రయోజనకారి కానందున నుమ్రా వెంటనే దానిని యెప్పటియట్లడవి మృగములకు విడిచిపెట్టి యప్పటికిని మొగలాయీల స్వాధీనములలో నుండి ప్రధానములగు దుర్గములఁ గొన్నిటిని బట్టుకొనఁ దలంచెను.

అట్లు యుద్ధసన్నాహము సేయుచుండ వానికి బహునాల్గురు రాజకుమారులు వచ్చి తోడ్పడిరి. ఆకుమారులచరిత్ర యీక్రింద

సంగ్రహముగా వ్రాయుచున్నాము. కలఁడుగదా ప్రతాపసింగునకు సూర్తుఁడను సోదరుఁ డొకఁడు. అతఁడును దేశద్రోహి యయి తురకలలోఁ గలిసి యన్నతో యుద్ధము చేసి హల్దిఘాటు యుద్ధములోఁ బ్రతాపుఁడు పారిపోవుచుండ వానిఁ దరుముకొనిపోయి మొట్టకేలకు సోదరునిప్రాణములు కాపాడెను. అతఁడు తనకడపటిదినముల చక్రవర్తిని విడిచి భీసురాకోటలో గడపెను. చనిపోవునప్పటి కతనికిఁ బదునేడుగురు కుమారు లుండిరి. అతఁడు మృతినొందినతోడనె పెద్దకొడుకు భాంజీ యనువాఁడు తమ్ములను వంచింపఁ దలఁచి వారిం జూచి "నేను కోటఁ గాచుకొని యుండెదను మీరు పోయి నాయనగారి యుత్తరక్రియలు సేయుఁడు" అని చెప్పెను. అన్నమాటలు నమ్మి వారంద ఱవలకుం జని తండ్రికి నగ్నిసంస్కారమును నుత్తరక్రియలను చేసి మైల వెళ్లినవెనుక మరలఁ గోటకుఁ జనఁగ భాంజి వారిని లోపలికి రానీయక కోటతలుపులు వేయించి యుండెను. కోటలో నుండుటకుఁ దనకు శక్తి చాలదుగావున నేనొకతావునకుఁబోయి యొకరిపొట్ట వారు పోసికొండని యూరకతిప్పెను.

షోడశరాజకుమారులు సోదరునాజ్ఞ శిరసావహించి తమ యాయుధములను తమ [illegible] కిచ్చివేసి [illegible] చెప్పిరి. భాంజీ సహోదరుల [illegible] విడిచిపెట్టి బయలుదేరి తమలో [illegible] చేసికొని [illegible] బలశాలియగు [illegible] కొని పనిచి.

ఆసోదరు లంబయలుదేరి మేవాడునకు దక్షిణమున గహతూరువంశస్థుల పాలనములో నున్న [illegible] సమకట్టిరిగాని [illegible] నాయుని భార్య ప్రసవవేదన పడ నారంభించె [illegible] చిరి అక్కడ [illegible] ఎంత వెదకినను

వారికి గోష్పదమంత చోటయిన నాయాపత్సమయమందు దొరకక పోవుటచే నట్టకేలకు వారొక పాడుదేవాలయమును గనిపెట్టి కొంచెము బాగుచేసి యామెను దానియందుఁ బ్రవేశ పెట్టిరి.

ఆజడివానకు నానినాని యాగుడి రాతిదూల మొకటి జారి యామెపైఁ బడుటకు సిద్ధముగనుండ దైవవశమున బలుఁడు దానినిఁ జూచి వెంటనే యత్రావున కరిగి తనతల బోటుపెట్టి రాయి పడకుండఁ జేసెను. ఇంతలో నచలుఁడు మొదలగుసోదరు లాస్థితిఁ జూచి చేరువ చెట్టు నరికి దానిం దెచ్చి బోటుపెట్టి భీమబలుం డగుబలు నీవలకులాగిరి.

ఆరాత్రి యచలునిభార్య యాపాడుగుడిలో నొకకుమారుని గనియెను. ఏదోభాగ్యముగల్గునని పుట్టెడాశతో వారు పోవుచుండు టచే నపుడు గల్గిన యాబిడ్డకు వా రాశుఁ డని పేరుపెట్టిరి. అనంతర మాసోదరులు యీమారుగ్రామమునకుం జన నాపురాధీశుఁడు వారి నాదరించి తగినబసలు మాన్యములు నిచ్చెను. అక్కడ వారు సుఖముగ కాలక్షేపము సేయుచుండ నొకనాఁడు మీవారుదేశపుమంత్రి యాదారిం బోవుచు భార్యాసమేతుఁ డయి యాయూరుబయిటిగుడారములో విడిసెను. అప్పుడు పెద్దగాలి వాన సంభవింప దానిచే గుడారము లెగిరిపోవసాగెను. మంత్రియు భార్యయు నిలువనీడలేక యిబ్బంది పడుచుండ బలుఁడు నచలుఁడు వారిదుస్థితి విని తొల్లి తాము నట్టి దురవస్థనే బడియుంటి మనుమాట జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొని వారిం దమ యింటికిఁ బిలుచుకొనివచ్చి యుపచారముచేసి యాదరించిరి.

ఆమంత్రియు వారియాదరణంబునకు మహానందభరితుఁ డయి వారినందఱిఁ దనతో నుదయపురమునకు రమ్మనియు వచ్చినచో రాణా వద్దఁ దగినయుద్యోగముల నిప్పింతుననియు వారియన్న యగుభాంజీ మరియొకలా గనుకొనకుండ తాను సర్ది చెప్పుదు ననియు నొక్కి చెప్పెను. కాని యచలుఁడు వానిమాటల కీయకొనక పిలువని పేరంటముగ పోయినచో లోకువ యగునని స్వగౌరవము కాపాడుకొనఁ

దలఁచి మాజ్ఞాతి యగురాణా వర్తమాన మంపినచో వత్తుమనియు లేనిచో నచ్చటనే యుందు మనియుఁ జెప్పెను.

మీవారురాణా ఢిల్లీచక్రవర్తిపై కప్పము పోవ యత్నించుచుండ మంత్రి సూక్తునికొడుకులఁ గైకొని యాపమునాల్గుర నచ్చటికి రావించెను. అంతకుమున్నె సూక్తవంశమునం దగ్రగణ్యుఁ డగు భాంజీ రాణాకుఁ దోడుసూపుట కచ్చటికిఁ వచ్చియుండెను. అత డందఱికన్నఁ బెద్దవాఁడైనను వానిమాట సరకుసేయక నెల్లవారును వానితమ్ముల యందే యనురక్తులయిరి. మహాసాహసుఁ డగుబలుఁడు శూరులగు తనసోదరులు కడువిధేయులయి పనులు సేయుటచే రాణాకు వారి యందే యనుగ్రహ ముండెను. అందు ముఖ్యముగ బలుఁడు రాజానుగ్రహపాత్రుఁడు. రాత్రులు మంచు గురిసెనా వెంటనే బలుఁడు చెట్లు నరికి రాణాకొఱకు నెగళ్ళు వేయును. సేనలు తురకలతో దలపడెనా పగతురం బారఁదోలుటలో మొదటివాఁడయి యాబలుఁడే యొడలెఱుంగక యుద్ధము సేయును. అట్లొడలుఁ దాఁచుకొనక పనిసేయు నాషోడశరాజకుమారులమీఁద నింతింత యనరాని యనుగ్రహము గల్గి సంతోషపరవశుఁడయి రాణా యొకనాఁడు తనసేన లిఁక ముందు యుద్ధమునకుఁ బోవునపుడెల్ల యీసూక్తవతులే సేనలను నడపవలసినదని శాసించెను. ఇది రాజపుత్రులకు రాణా చేసెడిగౌరవములలో మిక్కిలి గొప్పది. చిరకాలమునుండి యీగౌరవము చందావతువంశస్థులకుఁ జెల్లుచుండెను. వెనుక చండుఁడు చిత్తూరునుండి పగతురఁ బారఁదోలుటచే రాణా యావంశస్థుల కాగౌరవము జూపెను. ఉగ్రమా సూక్తవతుల కీగౌరవ మిచ్చునపుడు తనమాట చెప్పుకొనుటకు చందావతువంశజుఁ డగు సలుంబ్రా యచ్చట లేకపోయెను. తక్కినవారు రాణాకు జంకి యెదు రాడజాల రయిరి.

మఱునాఁడు తురకలతో యుద్ధము తెలియుటచే నారాత్రి కొంచెము నిద్రబోవలయు నని సలుంబ్రా తనగుడారమున నుండెను.

కాని యతనికి నిద్రపట్టకుండ వానిబిరుదముల కీర్తనముసేయు భట్టువాఁడు పలుమా రటిటు తిరుగుచు వాని బిరుదనామములు గట్టిగ కేకలు వేయుచుఁ జదువ నారంభించెను.

ఆ కేకలు వినివిని సలుంబ్రా విసిగి 'యోరీ! యేలరా యిట్లర చెదవు. నన్ను నిద్రపోనిమ్ము. శత్రువులు దాపున లేరుగదా. ఇప్పుడు మనబిరుదులు చదువ నవసర మేమున్న' దని మందలించెను. ఆపలు కులు విని యాభట్టువాఁడు "స్వామీ! మీబిరుదులు నేను కైవారము సేయుట కిదియే కడపటిసారి ఇఁకముందు ప్రాయశః మీబిరుదు లుచ్చరింప నవసర ముండదు. సేనను నడిపించు నధికారముతోపాటు మీబిరుదులును రేపు సూక్తవతులకే యీయఁబడు"నని యుత్తరము చెప్పెను.

అప్పలుకులు విని సలుంబ్రా దిగ్గునలేచి పరుగుపరుగున రాణా యొద్దకుఁ బోయి తరతరంబులనుండి తనకుటుంబమునకు జరుగుచున్న యాగౌరవమును తీసివేసి యింకొకరి యధీనము చేయుట తగ దని గట్టిగ వాదించెను. సూక్తవతులును వెనుదీయక రాణాయొద్దకుఁ బోయి "మీరు సేనల నడుపునధికారము మాకిచ్చితి మని మీనోటితో మీరే సెలవిచ్చి యున్నారు. చండుఁ డెన్నఁడో యేమో చేసెనని మా కిప్పు డిచ్చినవరము మరల పుచ్చుకొనుట న్యాయము కాదు. ఎవ రడ్డము వచ్చినను సేన నడుపకమాన"మని ప్రతిఘటించినిల్చిరి.

అప్పుడు పొడమినయీర్ష్యచేత సూక్తవతులు చందావతులు మహారోషపరవశు లయి యొకరినొకరు నరుకుకొనుటకుఁ గత్తుల దూసిరి. కాని యమ్రా వారి నడ్డగించి "మీ కీపోరాటము లెందుకు? మీవివాదము నేను దీర్చెదను. ఇప్పుడు మొగలాయీల యధీనములో నున్న యంతల్లాకోటలో మీయిరువురలో నెవరు ముందుగాఁ బ్రవే శింతురో వారే నాసేన నడిపించు గౌరవమునకుఁ బాత్రులగుదు" రని యానతిచ్చెను.

కొని చందావతుల నిచ్చెనల పడద్రోసి తుపాకులతోఁ బెక్కండ్ర గొట్టి చంపి విజృంభించిరి. అట్లు చచ్చినవారిలో మొదటివాఁడే సలుంబ్రా. చందావతుల యీమరవస్థకుఁ దోడు సూక్తవతుల జయ ధ్వనులు చెవులకు శూలములట్లు దాకెను.

నాఁడక్కడకు వచ్చిన చందావతులలో నొక చండశాసనుఁ డుండెను. ఆతఁడు దేవఘురుకోట కధిపతి. వేఁటలలో నడవిమృగము లను యుద్ధములలో మనుష్యులను నిర్భయముగా నతఁడు చంపినట్లు ఎవరును చంపఁజాలరఁట. ఆజగజెట్టి సలుంబ్రా మృతినొందినతోడనే నిర్విణ్ణుఁడు గాక రౌద్రమూర్తియయి యాశవమును తన శాలు వలోఁ జుట్టి భుజముపైఁబెట్టుకొని గోడపయి కెక్కఁజొచ్చెను. అత్తరి దుర్గరక్షకులు వానిం గత్తులతో నరుకను, బల్లెములతో గుచ్చ్రను, తుపాకులతో గాల్పను, బాల్పడిరిగాని యాజోదు చెక్కుచెదరక యుక్కుతునకలాగున బురుజుపై కెక్కెను. ఎక్కి యటనుండి గంభీర స్వరముతోఁ 'రాణాసేనను నడుపుటకు చందావతులే యర్హులు. మేమే కోటముందు జొచ్చితి' మని పలికి శవముఁ జేతపట్టుకొని విసరి కోటగోడల నడుమ పారవైచెను.

అనంతరము చందావతులు మిడుతలదండుం బోలె కోటపయి కెక్కి తమయేలిక చచ్చినం బ్రతికినవానినె యనుసరింతు మను మాట రూఢిచేసిరి. అంతలో సూక్తవతులు కులగౌరవమునిమిత్తము తమనాయకుఁడగు యచలుని బలియిచ్చి కవాటంబు భేదించి లోనం జొచ్చిరి. కోట యెవరు ముందుజొచ్చిన నెవరు వెనుకజొచ్చిన యా మాట యటులుండనిచ్చి యారెండు తెగలవారు సామాన్యశత్రువు లగు తురకలఁ దరిమితరిమి కొట్టిరి. అందుచే రాజపుత్రులకుఁ గన్ను లపండువుగ మీవారురాజుల విజయధ్వజము అంతల్లాకోట బురుజుపై నిల్చెను.

కోట స్వాధీనము చేసికొని రాజపుత్రులు లోపలిమందిరం బులకుం జన వారి కొక చిత్రము కనంబడెను. ఆమందిరమున నొక్క గదిలో నిద్దఱు గొప్పతురకలు నిర్విచారముగ చదరంగ మాడుచుండిరి. ఒకవిధమయిన కలకలము వారిచెవులం బడియెనుగాని పగతురు వచ్చి యంతల్లాకోటను బట్టుకొనుట యసాధ్యమని వారు సరకు సేయరయిరి. ఆట మంచి రక్తియగు పట్టునకు వచ్చినప్పుడు రాజపుత్రులు యమదూతల వలె యాయుధపాణులయి వచ్చి నిల్చి వారిం జంపంబోయిరి. అప్పు డాకరకుతురక లిరువురు రాజపుత్రులం గనుంగొని "ఆగుఁడు ఆగుఁడు. ఆట మిక్కిలి రక్తిగానున్నది. ఈయాట ముగియువఱకు మమ్ముఁ జంపఁవల"దని బ్రతిమాలుకొనిరి. రాజపుత్రులు వారిపట్టుదల కాశ్చర్యమునొంది సరేయని యాయుధపాణులయి యచ్చటనే నిల్చి యాట ముగిసినవెనుక తురకల నరికిరి.

కోటస్వాధీన మయినదని వారు రాణాకు వర్తమాన మంపనతఁడు తత్క్షణమె యచ్చోటికిం బోయెను. పోయి చూచునప్పటికిఁ గోటలోపలను, వెలుపలను, గుమ్మముకడ, బురుజులమీఁదను తన నమ్మినబంట్లు పీనుంగులయి పడియుండిరి. సలుంబ్రాయొక్క శవము పగతుర మధ్యమున గానఁబడియె. అచలుఁడు నలుగురుతమ్ములనడుమ వీరశయన మలంకరించె. అందులో బలుఁడు మాత్రము రాణా వచ్చునప్పటికి కొనయూపిరితోనుండి యెట్టెటో సలాముచేసి 'దానద్వయము నష్టచతుష్టయ" మ్మని పల్కి ప్రాణమువదలెను. తనకతమున నిష్కారణముగా నంతటి మహాబలశాలి మృతినొందవలసివచ్చె నని రాణా తద్దయు విచారించెను.

ఆదినము మొదలు సూక్తవతులు యుద్ధరంగమున 'దానద్వయము నష్టచతుష్టయ' మ్మని కేకలువేయుచు వచ్చిరి. బలుఁ డవసానసమయమునఁ బల్కిన యానిష్ఠురంపుఁబల్కులే యా తెగవారి

కందఱకు జయనాదమయ్యెను. చందావతుఁడే ముందుగాఁ గోటఁ బ్రవేశించుటచే రాజసేన నడుపు నధికారము వానికే చెందెను.

ఉమ్రా చేసిన తెలివితక్కువవలన మహావీరులు మహాసాహసులు పలువురు నిష్కారణముగ నిధన మొందిరి. బలుఁ దన్న మాటల కర్థ మిదియే. దానద్వయ మనగా నొకవిషయముననే రెండుదానములు చేయుట. నష్టచతుష్టయ మనఁగా నాలుగురెట్లు నష్టమని యర్థము. నాఁడు మొద లారెండు తెగలకు మితిమీఱిన మనస్పర్థ పొడమెను. అందుచే రాజస్థానమునకుఁ దురకలవలనఁ గలిగిన యాపదకంటె వీరి మనస్పర్థలవలన నెక్కుడాపద సంభవించెను.

ఢిల్లీకిని, మీవారునకును సంధి.

ఒకసారి కార్యనిర్వాహము సేయవలెనని పూనుకొనెనా రాణా యుమ్రా చేయవలసినంతపని చేసి యాతండి్రకిం దగినకొడుకే యని ప్రఖ్యాతిఁ బడయఁజాలునుగదా! అతఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తిసైన్యములతో నొకసారిగాదు; రెండుసారులుగాదు; పదునేడుసారులు పోరాడెను. పోరాడినప్పుడెల్లఁ దానె జయమునందుచు వచ్చెను. చక్రవర్తియగు జహంగీరు, ఉమ్రామీఁదికిఁ దనముాడవకొడుకగు పార్విజును బంపెను. కాని యతఁడు ప్రతిపర్యాయము పరాజయమును నొందుటచే వానిని తిరిగి ఢిల్లీకిఁ బిలిపించెను.

ఎన్నిసారు లోడిపోయినను ఢిల్లీచక్రవర్తిసైన్యము లిసుకపాతరలవలె తఱుగక మరల రాణామీఁదికి వచ్చుచుండెను. రాజపుత్రసేన లన్ననో యుదయసింగు పరిపాలన మొదలు నిమిషమయినను నూపిరిపుచ్చుటకుఁ దెఱపిలేక యెల్లకాలము కలహామే కార్యముగాఁ

గ్రిమక్రియముగ క్షీణించుచుండెను. అందుచేత యుద్ధము సరిగా జరుగుటకు వీలు లేదయ్యె. ఏలయన నోడిపోయినసేన యోడిపోవు చుండఁగాఁ జక్రవర్తిపక్షమున వచ్చెడు క్రొత్తసేన వచ్చుచుండెను. రాజపుత్రుల పస కడముట్టెను. 1613 వ సంవత్సరమున జహంగీరు చక్రవర్తి మహాసేనాసమేతుఁడయి మీవారుపై బోవఁదలఁచి యజమీరువద్ద విడిసి ముందుమార్గము సరిగా నుంచుటకుఁ దనరెండవ కుమారుఁడగు షాజహానును బంపెను. అదివిని యమరు మీవారునకు వినాశకాలము సమీపించిన దని నిశ్చయించుకొనెను. చక్రవర్తి నెదిరించుటకు రమ్మని రాజపుత్రులను బిలువనంప ననేకు లదివఱకే స్వదేశరక్షణమునిమిత్తము ప్రాణములు గోల్పోవుటచే హతశేషులగు వీరులు కొలఁదిమందిమాత్రమే రాణాయొద్దకు వచ్చిరి.

ఈస్వల్పసైన్యముతోడనే రాణా యమరు కొంతకాలము చక్రవర్తిసేనల నెదిరించి శౌర్యము చూపెను. కాని మెట్టకేలకుఁ దురకలబారికి నిలువలేక రాణా లోఁబడవలసి వచ్చె. ఈరాణా యెట్లు లోఁబడెనో యావృత్తాంతము జహంగీరు స్వహస్తముతో వ్రాసిన చర్య (Diary) ను బట్టి తెలిసికొన వచ్చును. అం దిట్లున్నది. "నేను సింహాసన మెక్కిన 9 వ సంవత్సరప్రారంభమున (అనఁగా 1614 సంవత్సరమున) నాకుమారుఁడు "జగద్గర్వ" మనుబిరుసుగల రాణా పట్టపుటేనుఁగును భద్రజాతిగజముల మఱి పదునేడింటిని బట్టుకొని యొక మంచిదినమున నాకుం గానుకగాఁ బంపె. నేను మహానందభరితుఁడనై మఱునాఁడు జగద్గర్వము పై నెక్కి యూరేగి లెక్కలేనిసొమ్ము పంచి పెట్టితిని."

చక్రవర్తి సైన్యములు తనదేశమును నిరంతరము నాశనము చేయుటయుఁ దనకు కుడిభుజములట్లు పనిసేయు రాజపుత్రవీరులు రణభూమిం దెళ్ళుటయు నమ్మహావీరుల దారపుత్రాదులు తురకలచేఁ జిక్కి బంధింపఁబడుటయు, విశేషించి తనప్రాణపదమగు పట్టపుటే

నుఁగు పరులపా లగుటయు చూచి విహ్వలుఁడై రాణా యుమ్రా తొల్లింటిగర్వమెల్ల డీలుపడి వినయముతోఁ జక్రవర్తికుమారున కిట్లు రాయబార మంపెను. "మీరు నన్ను క్షమియించి చక్రవర్తి యను గ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడుగఁ జేయుదురేని నేను మీకు లోఁబడు దును. తక్కిన రాజకుమారులట్లే నాకుమారుఁడును జక్రవర్తిసేవం జేయఁగలవాఁడు."

రాణా పంపినయీసందేశము విని జహంగీరు మేరమీరినసం తోషము నొంది తన దినచర్యలో నీక్రిందివిధమున వ్రాసికొనెను. "ఈగొప్పకార్యము నాపరిపాలనలోనే జరిగినందుకు నేను పొందిన యానంద మింతింత కాదు. అతిప్రాచీను లగునా రాజపుత్రులను వారిరాజ్యమునుండి తరిమివేయవలదని నాకుమారున కాజ్ఞాపించితిని. ఈనాటివఱకు రాణా యుమ్రాయు, వాని పితృపితామహప్రపితా మహులు తమసైన్యములు మిక్కిలి శౌర్యవంతము లనియుఁ దమ దేశము పర్వతమయ మగుటచే శత్రుదుర్భేద్య మనియు నమ్మి యెవ్వరిని లక్ష్యముసేయక హిందూస్థానచక్రవర్తి నెన్నఁడుఁ జూడఁ బోక, యితరుల నెన్నఁడుఁ దమదేశములో నడుగుపెట్టనీయక గర్వ భూయిష్ఠు లయి యుండిరి. అట్టిగర్వోన్నతులు నాయదృష్టవశమున నాకాలములోనే లోఁబడుటచేత నిట్టిసమయము దాటిపోఁగూడ దని నిశ్చయించి నాకుమారుని ప్రేరణంబున రాణాను క్షమియించి యతనిని జాగరూకతతో రక్షింతునని స్నేహపత్రిక నొకదానిని వ్రాయించి నాహస్తము మంచిగంధమున నలఁది యాచేతిగుర్తు కాగితముమీఁద వేసి రాణాయొద్ద కంపితిని. అట్లుపంపుటయేగాక సుప్రసిద్ధుఁ డగు నీరాజపుత్రుని వానిమనసు వచ్చిన తెఱఁగున సగౌరవముగా నాదరింపు మని నాకుమారు నియమించితిని."

అదివఱకే గుండెలు చెదరిపోయి యున్న రాణా యాలోఁబడుట వలన మఱింత దుఃఖపడకుండునట్లు చక్రవర్తి వానియెడ దయామయుఁ

డయి యుండెను. జహాంగీరు సహజముగ మదగజమువలె పొగరుగలిగి యప్పుడప్పుడు మద్యపానమత్తతచేత మిక్కిలి క్రూరుఁడై యుండినను కొన్ని వేళల జాలిగుండె గలిగి చేఁజిక్కినశతృవులనైన నత్యంతగౌరవ ముతోఁ జూచుచుండును. అందుచేత మీవారురాణా లెవరు స్వయ ముగ చక్రవర్తినిఁ గొలుచుటకు ఢిల్లీకి బోనక్కరలేదనియు నేరాణా యయిన నూతనముగ మీవారుసింహాసన మెక్కినప్పుడు చక్రవర్తి దాని యాధిపత్యమును స్థిరపర్చుచుఁ బంపెడు ఫర్మానా రాణా కోటలోనుండి వెలుపలకు వచ్చి పుచ్చుకొనవలసిన దనియు చక్రవర్తి సైన్యమునకు రాణా వేయిగుఱ్ఱపుదండుఁ బంపవలసినదనియుజహాంగీరు నకు నుమార్రికు నొడంబడికలు జరిగెను. ఇదియే నుమార్రికోరిక. సంధి యయినపిదప నుమార్రి చక్రవర్తి దర్శనమునకుఁ బోవలసి యున్నను వార్ధకముచేత నిల్లు కదలి రాలే నని వర్తమాన మంప జహాంగీరు వానిని క్షమించెను.

చక్రవర్తిని జూచుట తప్పించుకొన్నను రాణా వానికుమారుని దర్శనము చేయక తప్పదయ్యె. అందుచేత నుమార్రి షాజహానుదర్శన మునకుఁ బోయి వానిమోకాలిమీఁదఁ జేయివేసి తన్ను క్షమింపు మని ప్రార్థించెను. షాజహాను వానిని మన్ననతోఁ గౌరవించి వానిపరివార మునకు గుఱ్ఱములు విలువగల నగలు బహుమానములిచ్చి పంపెను.

షాజహానుతల్లి రాజపుత్రస్త్రీ యగుటచే నతనిశరీరమునగూడ రాజపుత్రత్వమే ప్రవహింపుచున్నందున గాఁబోలు కడుదీనుఁడై ముఖ విలాసము డీలుపడియున్న రాజపుత్రప్రభువును జాల బహూకరిం చెను. ఉమార్రి షాజహానున కెన్నిమన్ననలు చేసినను కొట్టకొనకు ఢిల్లీనుండి చక్రవర్తి ఫర్మానా వచ్చినప్పుడు కోటవెలుపలకు వచ్చి దానిని పుచ్చుకొన్నం జాలు నొక్కతురకబంటైన మీవారుదేశ మున నుండకుండఁ జేసెదని షాజహా నెన్నివిధముల వర్తమాన

మంపినను వినక రాణా షాజహానునియందుగల సుగుణములబట్టి యత నిదర్శనముమాత్రము చేసి వెళ్ళిపోయెను.

ఇదియైన కొన్ని నాళ్ళకే రాణాకుమారుఁడు కరుణుఁడు చక్రవర్తి కొలువుసేయుట కజిమీరునకుఁ బోవలసివచ్చెను. అప్పుడు కరుణునిసభలోఁ దనసింహాసనమునకు గుడివైపున దగుపీఠముమీఁదఁ గూర్చుండబెట్టవలయునని జహంగీరునకు షాజహాను వ్రాసెను. ఆరాజకుమారుఁడు మిక్కిలి మొగమోటము గలిగి యెవరితోఁ గలిసి మెలసి మాటాడక సిగ్గుపడునట్లు సభలోఁ గూర్చుండుచువచ్చి నాఁడని జహంగీరు తన దినచర్యగ్రంథములోఁ బలుమారు వ్రాసెను. అందఱికంటె నెక్కువ నల్లమందుమద్దతు పీల్చుచు సాయంకాలము నందు హాలిర్డు అనియెడు నింగ్లీషువాని నొకనిగూడి నోటిలో నన్నపుముద్దనయిన బెట్టుకొనుటకయిన నోపికలేనట్లు చెడత్రాఁగి యొడలు తెలియకుండ దొర్లుచుండ నాషోకులమారి చక్రవర్తి గుణములఁ జూచుటచేతనో మఱి యెందుచేతనో తెలియదుగాని యాబాలుఁడు చక్రవర్తి యెంతయాదరించినను దిగులుజెందినవానివలెనే సభలో నుండుచు వచ్చెను. షాజహాను వానిని కొంచెము సంతోషపెట్టుటకు ప్రతిదినము వాని కొక క్రొత్తబహుమాన మిచ్చుచు అప్పుడప్పుడు నూర్జహాను కొలువునకుఁ దీసికొని పోవుచుండెను. చక్రవర్తిని తన వలలో వేసికొని యతఁడు తనగీచినగీటు దాఁటకుండఁజేసికొని మగని మనస్సునేగాక హిందూస్థానమునంతయు నేల గలిపిన యానెరజాణ నూర్జహాను యారాజపుత్రకుమారునకు మంచియేనుఁగయొకటి గుఱ్ఱమొకటి కత్తియొకటి బహుమాన మిచ్చెను. అంతియేగాక రతనాలు చెక్కిన కత్తులు మేలిమియుంగరములు పారసీకతురంగములుముత్యాల హారములు రత్నకంబళములు సుగంధద్రవ్యములు బంగారుపాత్రలు మొదలగు పారితోషికముల షాజహానుఁ డాక్రొత్త సామంతరాజకుమారునకు విసుగులేక యర్పించెను. అట్లు రాజపుత్రుఁడు బడసిన బహుమానములఁగూర్చి తన గ్రంథమున నిట్లు వ్రాసెను.

"ఆరాజకుమారుఁడు నాసభకు వచ్చినది మొదలు తిరిగివెళ్ళు వఱకు నాకుమారుఁడు షాజహానుఁ డిచ్చిన యేనుఁగులు నూటపది గుఱ్ఱములుగాక నేను స్వయముగా నిచ్చినరత్నములు బంగారునగలు గజతురంగములు మొదలగు బహుమానముల విలువ పదిలక్షల రూపాయలు." ఈయల్పబహుమానములఁ జేకొని కరుణుఁడు రాణా యుమాత్రియు 'మీవారురాజ్యపు పరువుముందర పదిలక్షలరూపాయి లనెంత. మనము పొరపాటుపడి నిష్కారణముగ దేశస్వాతంత్ర్యము తురకల కమ్ముకొంటి' మని తద్దయు విచారించి లోలోపల కుళ్ళు చుండిరి. జహాంగీరు సభలోఁ గరుణుఁడుగూడ ముఖవికాసము తక్కి యుండుటకుఁ గారణమిదియే. సంగభూపాలుని కాలమునుండియు దురకలబారిపడి స్థిమిత మెట్టిదో యెఱుఁగని మీవారురాజ్యము నేడు మొదలు దండయాత్రలు కలహములు లేక సేమముగ నుండు నని సంతోషింపవలసినపని లేదయ్యె. ఏలయన నది మొదలు మీవారు ప్రభువులు ఢిల్లీచక్రవర్తికి లోఁబడినవారయి స్వాతంత్ర్యము గోలు పోవుటచేత రాణాకు రాజకుటుంబమునకుఁ గాలక్రమమున ఢిల్లీనుండి వచ్చుబహుమానములు దుఃఖకరములుగ నుండెను. యుద్ధము మాను కొని చక్రవర్తిని గొలుచువారికి యుద్ధపుగుఱ్ఱములు మహాయుధము లెందుకు? జహాంగీరు రాణాయొక్కయు వానికుమారునియొక్కయు బ్రతిరూపములను స్ఫటికశిలలతోఁ జేయించి తన యుద్యానవనమునఁ బెట్టించుకొనియె. అవి చూచినవారందఱు చిత్తూరురాజవంశమున కంతకన్న నవమానకరమగు పని లేదని భావించిరి. అది యటుండ రాణాయొక్క మనుమఁడగు జగత్సింగు నయితము ఢిల్లీలోనేయుండి చక్రవర్తి యిచ్చుబహుమానముల కుబ్బి వారినే మెచ్చుచుండెను. జహాంగీ రొకసారి కొన్ని బంగారుబొమ్మలఁ జేయించి రాణావద్దకు వానిమనుమనిచేతనే పంపెను. రాణా యాబొమ్మలఁ జూచి తనయొ క్కయు తనకుమారునియొక్కయు బొమ్మలే చక్రవర్తి యుద్యానవన

ములలో దాస్యము చేయుచున్నట్లుండి హృదయము నెప్పుడు గాల్చుచుండ నీబంగారుబొమ్మను మాకేమి యానంద మీయఁగలవని విచారించెను. విచారించుటయేగాదు. ఈమహాపరాభవము నతఁడు సహింప జాలఁడయ్యె. తొల్లి ప్రతాపరాశియగు ప్రతాపసింగు జీవించియున్న కాలమున వానిచేతిక్రిందనుండి మహమ్మదీయులతోఁ బోరిపోరి నతని పరోక్షమునఁ దాను గద్దెయెక్కి సేనలం బురికొల్పి నడిపించి యప్రతిహతపరాక్రములగు ఢిల్లీచక్రవర్తుల ననేకపర్యాయముల రణరంగంబునఁ బరాజయము నొందించి పావనచరిత్ర యగురాజ్యలక్ష్మిని గోహంతకులపాలు గాకుండఁ జేసి పితృపితామహుల ప్రతిష్ఠ నిలిపిన తాను నేఁటికాలమున నిట్లధోగతిపా లయినందులకుఁ దద్దయు సిగ్గుపడి యుమ్రా యీవిధముగఁ జేసెను.

తనకుమారుఁడగు కరుణుఁడు చక్రవర్తిసేవ చేసి ఢిల్లీనుండి వచ్చిన పిదప నొకనాఁడు మంత్రిసామంతుల నందఱఁ బిలువనంపి కొలువుదీర్చి రాణా వారి నందఱఁ జూచి "నాపని యయినది. ఇంక రాజ్యమెంతకాల మేలినను ఢిల్లీచక్రవర్తికి దాసుఁడనయి యేలవలయును. అట్లభిమానము జంపుకొని యేలుట నాకిష్టములేదు." అని పలికి కుమారునిఁ బిలిచి "నాయనా! కులప్రతిష్ఠలు నీవ నిలుపఁదగినవాఁడవు. రాజ్యమునందు నిన్నుఁ బ్రతిష్ఠించెద" నని వాని మొగమున స్వయముగఁ దనహస్తముతో టీకావేసి పట్టాభిషిక్తునిఁ జేసి యప్పుడసభ విడిచి కోటవదలి కొంతదవ్వున నున్న సరోవరము పొంతకుఁబోయి యక్కడ మున్నుదయసింగు గట్టించిన మందిరమునఁ బ్రవేశించి దలుపులు మూసికొనియె. ఆదినముమొదలు లారామహాజెన్నఁడు పురల ప్రజలకంటఁబడలేదు. ఆయిల్లు విడిచి యీవలకు రాలేదు. అటుపిమ్మట నైదేండ్లకతఁడు మృతినొంద దహనము నిమిత్తము కొనిపోవుచున్నప్పుడు వాని మృతకళేబరముమాత్రము ప్రజలు చూచిరి.

అది మొదలు మీవారురాజ్యమునకుఁ గ్రొత్తశకము ప్రారంభ మయ్యెను. అంతకు ముం దారాజ్యము ఢిల్లీతో సంబంధములేక తన కున్నంతవఱకుఁ తృప్తినొంది ప్రజాసౌఖ్యకరముగా నుండెను. కాని యీసంధి యైన పిదప నది కూడ చక్రవర్తిగారి రాజ్యతంత్రపు సుడి గుండములలోఁ బడక తప్పదయ్యెను. అదృష్టవశమున ఢిల్లీ మీవారు లకు నూతనముగా సంధి జరిగినప్పుడు మీవారు మంచిరాజులచేతిలో బడినందున దాని గౌరవము దక్క కరుణునికంటె నెక్కుడు ప్రతాప వంతులు విశేష ప్రజ్ఞావంతులు నగు రాజపుత్రు లనేకులు చక్రవర్తి సభలోఁ బెక్కుసారులు పరాభవము నొందినట్లు చాలకథ లున్నవి గాని కరుణుని విషయమయి యట్లు లేదు. అతఁడు మీవారును పాలిం చిన మొనిమిదియేండ్లలో దేశమును జక్కని స్థితిలోనికిఁ దెచ్చి పాడిపం టలతోఁ దులతూఁగునట్లు జేయుటయేగాక కొమ్ములేచుఁగులవంటి రారాజులకయిన మానములు దక్కని ఢిల్లీశ్వరుని దర్బారులో నొక్క నాఁడయిన నవమానమందక యేపనిఁ జేసిన బుద్ధికుశలతఁ జూపి చేయుచు ఢిల్లీకి లోఁబడి యేవెలితి లేకుండ నేలెను.

జహాంగీరునకు మీవారు రాణాలమీఁద నెందుచేతనో యత్యం తాభిమానము గలిగెను. రాణాకుమారునిఁ జక్రవర్తి తనప్రక్కన పీఠము వేయించి కూర్చుండఁ బెట్టుకొనును. ఈ రాణాబంధువులను తక్కిన రాజుల బాధువులకంటె నెక్కుడుగ గౌరవించును. జహాంగీరు పుత్రుఁడగు షాజహానునకును రాణాతమ్ముఁడగు భీమునకును గాట ముగా మైత్రి యయ్యెను. ఈభీముఁడు రాణాచక్రవర్తికిఁ గానుకగా బంపు సేన కధిపతియయి దర్బారులోనే యుండువాఁడు. అందుచేత షాజహాను దానియందలి స్నేహంబు పెంపున తండ్రితోఁ జెప్పి భీము నకు రాజబిరుదమిప్పించి యంతతోఁ బోక లోడాయను చిన్నజిల్లాకు వానిని రాజుగఁజేయించి బహువిధముల గౌరవించెను. జహాంగీరు

కొడుకు ప్రేరణంబున భీముని కనేకోపకారములఁ జేసిన కొన్ని నాళ్ళకె యేల మేలుచేసితినని విచారింపఁజొచ్చెను.

జహాంగీరునకు నలుగురుకొడుకులు. అందు జ్యేష్ఠుఁడు ఖుస్రూ యనువాఁడు తండ్రి నెదిరించి పట్టువడి బంధింపబడి తుదకు చెరసాల లోనే మృతినొందెను. రెండవవాఁడు షాజహాను. ఇతనిమీఁద జహాంగీరు ప్రియురాలగు నూర్జహానున కనిష్టము. అది కారణముగ చక్రవర్తికి వానిపై నంతయిష్టములేదు. అందుచేత నాతాఁగుబోతు చక్రవర్తి, షాజహానునిఁ ద్రోసివైచి తనమూడవకుమారుఁడును, తాఁగుబోతుతనమునఁ దనకుజ్జియగువాఁడునగు పార్వీజును దనయనంతరమున జక్రవర్తి యగునట్లు నియమించెను. నూర్జహాను జహాంగీరుని నాల్గవ కుమారుఁడగు షార్యారునకు సింహాసన మిప్పింపఁబ్రయత్నించుచుండెను. స్థితిగతు లిట్లుండుటచూచి షాజహాను తాను రాజ్యమును స్వాధీనము జేసికొను నుపాయము వెదకుచుఁ బ్రియమిత్రుఁడగుభీమునితోడను, వానిచుట్టము చెలికాఁడు సూక్తవతువంశస్థుఁడగు మానసింగుతోడను గట్టియాలోచన చేయసాగెను. ఆకుటిలపడి యెఱింగి చక్రవర్తి యామిత్రుల నొకచోఁ గలసి యుండనిచ్చినచోఁ బ్రమాదము వాటిల్లునని భీముని గుజరాతీదేశమునకుఁ బాలకునిఁ జేయుమిషతో నక్కడకుఁ బొమ్మని యాజ్ఞాపించెను. ఈయుద్యోగము తనకక్కర లేదని నిర్భయముగఁ జెప్పి యక్కడకుఁ బోనని రాజపుత్రసాహస మంతయు మూర్తీభవించిన ట్లతఁడు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. అంతవఱకు వచ్చినతరువాత నూరకున్నచోఁ దనప్రాణము మీఁదికి వచ్చునని భయపడి షాజహాను తండ్రితోఁ బ్రత్యక్షవైరము బూనెను. అత్తఱి భీముఁడు మానసింగు మొదలగు సూక్తవతులు, చక్రవర్తి సర్వసేనాధిపతి యగు మహబతుఖానుఁడును షాజహానుతో జేరిరి. ఈనడుమ నతికౄరుఁడని పేరు వహించి జనవిరోధి యయియున్న పార్వీజు నెవరో చంపివేసిరి.

జహాంగీరు మహాసేనాసమేతుఁడయి తనపై ధ్వజమెత్తిన కొడుకును దండించుటకు బయలుదేరెను. షాజహాను ఎంతో యంతఃకరణశుద్ధియు దయాస్వభావము గలవాఁడగుటచే రాజపుత్రులు వానిపై నభిమానము గలిగి తత్పక్షముఁ జేరఁ జొచ్చిరి. షాజహాను తల్లి మార్వారుదేశపు రాజసింగుయొక్క కూఁతురు. ఈకుటుంబకలహమునందు వృద్ధుఁడగు గజసింగు తన యల్లునిపక్షమువచ్చునా మనుమని పక్షము వచ్చునా యని లోకులు సందియము పడి దాని పరియవసానము బ్రతీక్షించుచుండిరి.

ఎట్లయిన లోకానుభవముగల గజసింగు దూరమాలోచించి రహతూరుబలముతోఁ గూడి చక్రవర్తి పక్షమునకే వచ్చెను. అప్పుడు జహాంగీరు మితిమీరిన యానందము నొంది సామంతరాజమండలము నెదుట మామగారి చేయిపట్టుకొని ముద్దుపెట్టుకొని వానిని గౌరవించెను. అప్పుడు కొడుకును దండ్రియుఁ గాశీపట్టణమువద్ద యుద్ధసన్నద్ధులయి కలసిరి. ఉభయసైన్యము లొండొరులఁ దాకుటకె సిద్ధమయినపుడు చక్రవర్తి యెవరి దురాలోచనమో విని మహావీరుఁడు నుత్తమకులస్థుఁడు నగు తనమామగారికి సైన్యాధిపత్యమీయక యంబరదేశపురాజు గజసింగునకంటె తక్కువవాఁడు నగు జయసింగున కిచ్చెను. అభిమానధనులగు రహతూరువంశస్థులు తమ రాజునకు సైన్యాధిపత్యము లేనిచో గత్తియే ముట్టమనిరి. గజసింగును నిర్భయముగ దనవారి యభిప్రాయముఁ జక్రవర్తితోఁ జెప్పి తనసేనం దీసికొని దూరముగఁ బోయెను. అట్టిసమయమున భీముఁడు గజసింగు తనతోఁ గలియునేమో యని యాసపడి వానికిఁ బౌరుషము గలుగున ట్లీవిధముగ వర్తమానమంపెను. "రహతూరువంశస్థు లూరకున్నా రేమి? కలసిన మాతోఁ గలిసియుండు లేనిచోఁ గత్తిదూసి యుద్ధము సేయుఁడు." సందేశమున కనిగొనినట్లే ప్రత్యుత్తరము వచ్చెను. సంధిగ్ధమనస్కుఁడగు నాముసలిరాజు భీముని పలుకులకు రోసముంజెంది చక్రవర్తి పక్షముఁ జేరి రహతూరులం బురికొల్ప వారు విజృంభించి

యుద్ధభూమిఁ బీనుఁగు పెంటలు జేసి యాదినమున షాజహానును నోడించిరి. భీముఁడు రణరంగమునఁబడి చచ్చెను. మానసింగు గాయపడుటచే రహతూరులు వాని నెక్కడికో మోసికొనిపోయిరి. మహాబత్ఖానుఁడు షాజహాను ప్రాణభీతిచే రణరంగము విడిచి యుదయపురము నకుఁ బారిపోయిరి.

రాణా కరుణుఁడు తమ్ముఁడగు భీమునిచేత సమరసంబంధము మానిపింపలేకపోయినను సహజముగఁ జాల బుద్ధిశాలియగుటచే మొదటినుండియుఁ దానుమాత్ర మీకలహమున జోక్యముఁ గలుగఁజేసికొనఁడయ్యె. అతనిసంకల్పము చక్రవర్తికిఁ గృతజ్ఞుఁడై యుండుటయే. అట్లు కృతనిశ్చయుఁ డయినను జక్రవర్తి కొడుకంతటివాఁడు దీనుండయి తనదేశమునఁ దల దాఁచుకొనవచ్చినప్పుడు వేరుభంగి నుపేక్షించుట పాడిగాదని కరుణుఁడు వానినిఁ గరుణించి సగౌరవముగ నాదరించెను. ఉదయపుర సమీపమున నున్నసరస్సులో నొకలంకమీఁద రాణా మనోహరమగు మందిరము నొకదానిని కట్టించి మహమ్మదీయులకు రాజపుత్రులకు సంబంధ మేమియు లేకుండునట్లు షాజహానుని వానిసేనాపతి నందు విడియించెను. కరుణుఁ డామందిరమున షాజహానున కేసౌఖ్యమునకు వెలితిలేకుండున ట్లేర్పాటులు చేసెను. అతని టెక్కెము మేడపయి నాటించెను. లోపల స్ఫటికశిలతోఁ జక్రవర్తి పుత్రున కొకసింహాసనము చెక్కించెను. వేయేల? ఆ హజారమున యెదుట నమాజుసేయుటకు మసీదుగూడ కట్టించెను.

ప్రాణమిత్రుఁడగు భీమరాజు నేలఁగూలుటయు వాని చెలికాఁడగుమానసింగు మిత్రవియోగముచేత జీవితాశ విడిచెనని వినుటయు షాజహాను మనోహరమందిరంబునుండి సుఖ మనుభవించుచున్నను వానిమనస్సుమాత్రము స్థిమితము గలిగియుండదయ్యె. మానసింగునకు భీమునకుఁగల స్నేహము లోకాతీతమయినది. భీముఁడు మృతినొంది నచో మానసింగు బ్రతుకనని ప్రతినపట్టెను. అందుచేత మానసింగు

సేవకులు భీముఁడు మృతినొందినవార్త వానితోఁ జెప్పక దాఁచి ప్రతిదినము పళ్ళెములతో ననేకభక్ష్యములు తెచ్చి యవి భీముండే పంపినాఁడని తెలియఁజేయుచు గొంతకాలము గడిపిరి. దురదృష్టవశమున నెట్లో భీముని మరణవార్త యొకనాఁడు మానసింగుని చెవులం బడెను. పడుటయు మానసింగు దుస్సహమగు మిత్రవియోగమునకుఁ దాళఁజాలక దేహమాపాదమస్తకము నిండియున్న యెనుబదిగాయములమీఁద పట్టీల నూడఁబెఱికి తాను చావకమాన నని నేలంబండుకొని ప్రాణముల విడిచెను.

అనంతరము షాజహాను తన కుదయపురమే నెలవుగాఁ జేసికొని దేశద్రిమ్మరియై కొంతకాల మిందు కొంతకాలమందు తిరుగుచు వచ్చెను. ఎంతతిరిగినను లాభములేమిచే షాజహాను స్వలాభముఁజూచుకొని తండ్రితో సంధిచేసికొనుటయే యుత్తమమని యెంచి తాను లోఁబడితినని రాయబారమంపి విశేషించి తండ్రికిఁ జాలనమ్మిక పుట్టుటకుఁ దన యిరువుర కుమారులఁ దారా యౌరంగజేబులనువారిని తండ్రివద్దకు జామీనులుగఁ బంపెను. మహాబత్ఖానుఁడు పేరు తురకపేరు పెట్టుకొన్నను కులమున రాజపుత్రుఁడే. అట్లగుటచే నతఁడు షాజహానుని విధమునఁ జక్రవర్తికి లోఁబడక సంధికంటె సాహసమే లెస్సయని నిశ్చయించి సూక్తవతులు మొదలగు కొందఱు రాజపుత్రుల సహాయముగఁ బడసి యేరాజపుత్రుఁడు నెన్నఁడు కలలో నయినఁ జేయఁదలఁపని యొక మహాసాహసమును గావించెను. కుమారుఁడు లోఁబడినపిదప మహాబత్ఖాను ఱెక్కలుతెగిన పక్షివిధమున నొంటిగాఁడయి యున్నవాఁడని గ్రహించి జహాంగీరు వానిపయి ధనాపహరణము జనపీడనము నను రెండు నేరములు మోపి తనయొద్దకు వచ్చి యానేరముల కుత్తరము చెప్పుమని వాని కాజ్ఞాపించెను. ఎందునిమిత్తము చక్రవర్తి తన్ను రమ్మనియెనో యాసంగతి పూర్తిగ నెఱిఁగినవాఁడు గావున వెళ్లుట కిష్టములేక ఇదిగో అదిగో యనికొన్నినాళ్లు

జరపెను. సత్వరముగ రాకతప్పదని చక్రవర్తి పట్టుపట్టెను. అటు మీఁద నొకనాఁడు మహాబతుఖానుఁ డైదువేల రాజపుత్రపరివారముతో వచ్చి శిబిరము జేరినాఁడని చక్రవర్తికిఁ దెలిసెను ఆసమయమున జహంగీరు కార్యాంతరముమీఁద కాబూలునగరమునకుఁ బోవుచు సింధునది కుపనదియయిన జీలమును దాఁటఁబ్రయత్నించెను. సేనయంతయు ముందు నదిదాటి యావలియొడ్డు జేరెను. చక్రవర్తి నూర్జహాను వారిపరివారములుమాత్ర మీవలియొడ్డున గుడారములోనుండి సందడి తగ్గినతోడనే యేరు దాటఁ దలపోయుచుండిరి. అప్పుడె తెల్లవారుచుండెను. నూర్జహాను తక్కినయంతఃపురాంగనలతోఁ గలసి యొకగుడారమున నుండెను. చక్రవర్తి రాత్రితాగిన సారాయముల యొక్క నిషా యింకను దిగనందున నొడలు మరచి యుండెను.

అంతలో మనుష్యులయడుగుల యలుకుడు చేతులలోని యాయుధముల చప్పుడులు వానిచెవులకు వినంబడ చక్రవర్తి యులికిపడి దిగ్గున లేచి చూచెను. చూచునప్పటికిఁ దనగుడార మంతయు యమదూతలవంటి రాజపుత్రసైనికులతో నిండి యుండెను. అయిన నతఁడు జంకక ధైర్యము చిక్కబట్టి ఖడ్గముపైఁ జేయివైచి పయికిఁ దీయుచుండ మహావీరుఁ డగుమహాబత్ఖానుని మొగము వాని కగపడెను. ఆఖానును జూచుటకుఁగాని వాని పేరు వినుటకుఁగాని యతనికి లేశమిష్టము లేనందున యతని ముఖదర్శనము చక్రవర్తి క్రోధమును బెంచెను. అయిన నతఁ డప్పటి తన యవస్థను జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొని తొందరపడినఁగార్యము పాకముతప్పునని మహాబత్ఖానునిజూచి 'ఓరాజద్రోహీ! ఇది యేమి? అని యడిగెను. ఆపలుకులు విని మహాబత్ఖాను చక్రవర్తి కాళ్ళపైఁ బడి యనేకవిధముల దీనాలాపములం బలుకుచు నిట్లనియె. "నాశత్రువులు దేవరవారితో నామీఁద నేరములు చెప్పి నాకు మీకెడబాటు చేసిరి. అందుచేతనేగదా నేను కొన్నినాళ్ళకిందటనే మీ శిబిరముఁ బ్రవేశించినను మీరు నామొగము జూడ రయిరి. నాతోఁ

బలుకకైరి. ఎట్లయిన దేవరవారి దర్శనముఁ బడయఁగోరి యిట్లు చేసి తినిగాని ద్రోహముచేయుటకుఁ గాదు.' అని మొరపెట్టుకొనెను. అతనిపలుకులు చక్రివర్తి క్రోధాగ్నికాద్యధారలయ్యెను. అయినను సమయము గాకపోవుటచే జహాంగీరు కోపముదిగమ్రింగి పయికి మంచి మాటలే చెప్పుచు నదను దొరకినప్పుడు మహాబత్ఖానుని కొంపఁ దీయవలయునని నిశ్చయించుకొని యతఁడేమన్న నదియే సరి యనసాగెను. అప్పుడు మహాబత్ఖాను చక్రవర్తితో "దేవా! మీరు పట్టపుటేనుఁగు పై నెక్కి సామంతరాజులకు సైనికులకు దర్శన మీయవలసిన సమయము వచ్చినది. మిమ్మరగపడకున్న వారందఱు కళవళపడుదురుగదా! కావున నేనుఁగు నెక్కుఁ" డని మనవిచేసెను. చక్రివర్తి సరే యని తనదుస్తులు తొడుగుకొనుటకు ప్రక్కగుడారములోనికి వెళ్ళవత్తునని చెప్పెను. అక్కడికి వెళ్ళినా చక్రివర్తి యింకఁ దనకు దక్కక నూర్జహాను చేతిలోఁ జిక్కిపోవు ననియుఁ దనపన్నినపన్నుగడలన్నియు నిష్ఫలములయి పోవుననియు శంకించి మహాబత్ఖానుఁడు దేవరవారు దుస్తులిక్కడనే తొడుగుకొనవచ్చునని చెప్పెను.

జహాంగీరు వానిమాట కడ్డముచెప్పక యక్కడనే దుస్తులు వేసికొని బయలుదేరుటకు గుఱ్ఱ మెక్కెను. అప్పుడు మహాబత్ఖానుఁ డడ్డమువచ్చి 'స్వామీ! గుఱ్ఱమెక్కుటకంటె నేను గెక్కుట మంచిది. ఏనుఁ గెక్కినచో నందఱకు మీూ రగపడుదురు. అది నిరపాయము కావున దాని నెక్కఁదగు' నని పలికెను. అప్పుడు జహాంగీరు తన యేనుఁగునయి నెక్కఁదలప రాజపుత్రులు వాని మావటివానిం జంపిరి. అప్పుడు మహాబత్ఖాను చక్రివర్తినిఁ దనయేనుఁగుపై నెక్కించి యిరుప్రక్కల ఖడ్గపాణు లగునిరువురు రాజపుత్రులను గావలిపెట్టి తన శిబిరమునకుఁ దీసికొని పోయెను.

ఆశిబిరముచుట్టు పొటియలవంటిరాజపుత్రులను మహాబత్ఖాను కావలిచేసి జీలము నదిమీూద నున్నపడవలవంతెన నూర్జహానుపాల

బడకుండఁ గాపాడుటకు మఱి రెండువేలరాజపుత్రులను నియమిం చెను. మహాబత్ఖాను తన్ను ఖయిదీగాఁ బట్టుకొనియె నని తెలిసికొని నను చక్రవర్తి కాలము దప్పివచ్చినప్పు డేమిచేయగలమని యూర కుండి 'నాసారాబుడ్డి' కావలసినప్పుడు సారా యందిచ్చుసేవకుని నా కిచ్చినాడుగదా తక్కినప్రపంచ మేమయిన నా కేమి యని సరిపెట్టు కొని యక్కడనే హాయిగ నుండెను.

చక్రవర్తిపక్షమున నున్నజనములో ధైర్యము సాహసముగలది నూర్జహా నొక్కతియె. చక్రవర్తికి జరిగిన భంగపాటు వినినతోడనే నూర్జహాను పిరికిపడక బరుపేదవానివేసము వేసికొని చిన్నసవారినెక్కి యాడంబర మేమియు లేకుండ నావలియొడ్డు జేరుటకు బయలుదేరెను. చక్రవర్తి శిబిరమువెంట వచ్చినపేదరా లెవ్వతియో పోవుచున్న దను కొని వంతెన గాచురాజపుత్రులామెను నిర్భయముగ బోవనిచ్చిరి. అట్లు నిరపాయముగ నావలియొడ్డు జేరి సేనాపతులను సామంతులను రావించి వారి పాలుమాలినతనమునకు మూర్ఖతకు గట్టిగఁ జీవాట్లు పెట్టి చక్రవర్తిని విడిపింపకున్నచో నందఱిప్రాణములఁ దీయింతునని బెదరించెను.

పరాక్రమవంతుఁ డగునొకతురకజోదు రోసముఁ దెచ్చుకొని చక్రవర్తిని విడిపించుట కారాత్రి యత్నించెనుకాని, వానియత్నము నెరవేరదయ్యె. మరునాఁడుదయమున నూర్జహానుస్వయముగ నేనుఁగు నెక్కి కత్తియు విల్లు నమ్ములు చేఁబూని తనసేనలం బురికొల్పికొని మహాబత్ఖానునిఁ దాకుటకు రాఁబోవుచుండెను. అప్పుడు రాజపుత్రులు పదివలవంతెనఁ గాల్చి వారిని రాకుండఁజేయ వారు పాటిరేవులం దిగి రాఁజొచ్చిరి. రాజపుత్రులు వారిపై శరవర్షంబులు గురియించియు తుపాకిగుండ్లఁబ్రయోగించియు నూర్జహాను సేనలనురుమాడి నీటనున్న వారిని నీటను మెరకనున్న వారిని మెరకను జంపిరి. కొందఱుప్రవాహ వేగమున కొట్టుకొనిపోయిరి. అన్నిగండములను గడిపి దరిజేరినవారిని

కత్తులతో నరికి చంపిరి. మహాబత్‌ఖానుఁడు వాని రాజపుత్రసైనికులు విజయము సంపూర్ణముగ నందిరి. కాని యాతనివిజయము చిరకాలము నిలువదయ్యె. ఏలయన నూర్జహాను పౌరుషంబు లగుచేతలు జేయలేక పరాభవము నొంది యాగడునుఁబోకడలం బోయి కార్యము సాధించు కొనియె. ఆమె నిర్భయముగ మహాబత్‌ఖానునిశిబిరముఁ బ్రవేశించి నా భర్తతోపాటు నన్నుఁగూడ ఖయిదీగాఁ జేయుమని యాతనిం గోరెను. మహాబత్‌ఖాను మిక్కిలి యుబ్బిపోయి సరేయని యూరకుండెను. అది సందుజేసికొని యామె సేనాధిపతులమనస్సులు విరువ నారంభించెను. అదివఱకే ఖానుయొక్క యనుచరులలోఁ గొందఱు అతనిగర్వమును జూచి వానిని ద్వేషించు చుండిరి. కొందఱు వాని రాజపుత్రపక్షపాతమును జూచి కడుపుమంట గలిగి యుండిరి. అందుచేత నూర్జహాను పన్నుగడ లవలీలగ వారిమతముల దిప్పెను. కొన్నిదినము లామె ఖానుశిబిరములోనుండి యెట్టకేలకు చక్రవర్తినిఁ జెరనుండి పిడిపించి స్వతంత్రునిఁ జేసెను. అప్పుడు ఖానుఁడు రాజపుత్రసైనికులు భగ్న మనోరథులై తమయవివేకమునకుఁ జింతించుచుఁ దొలఁగి పోయిరి.

ఈనడుమ మీూవారురాణా పరలోకగతుఁ డయ్యెను. కరుణుని కుమారుఁ డగుజగత్సింగు తండ్రి పరోక్షమున రాజ్యప్రతిష్ఠితుండై యెప్పటియట్ల షాజహానుతో నెయ్యముఁ బాటించుచుండె. జగత్సింగు రాజయినపిదప షాజహానుఁడు కొన్నిదినము లుదయపురమున వసియించి యుండెను. అతఁ డక్కడ నుండఁగనే జహాంగీరు చక్రవర్తి కాశ్మీరదేశమునందు దగ్గుబాధచేతఁ గాలధర్మము నొందెనని వర్తమానము తెలిసెను. షాజహానుఁడు సరోవరమధ్యమున నున్న మేడలో నున్నపుడె రాణా మొదలగుసామంతరాజులు తమ క్రొత్తచక్రవర్తి దర్శనము ముందుగఁ జేసి కానుకలు సమర్పించిరి. షాజహానుఁడు సింహాసన మెక్కుటకు ఢిల్లీకిఁ బయన మయి పోవునపుడు మీూవారు రాణాకు వెనుక వానివద్దనుండి తీసికొనిన యయిదుజిల్లాలను మరల

వాని కిచ్చి వెలలేనికెంపొకటి బహుమానమిచ్చి యవసర మయిన పక్షమునఁ జిత్తూరుకోట బాగుచేసికొని యుపయోగించుకొమ్మని సెల విచ్చి యుదయపురము వెడలెను.

జగదీశ్వరుఁ డగుఢిల్లీశ్వరునిపుత్రుఁ డుదయపురమున నుండి నట్లు రెండుమూడానవా ళ్ళిప్పటికిఁ గలవు. షాజహానుని డా లొకటి. కుసుంబావర్ణము గల వానితలపాగయొకటి. ఈతలపాగ షాజహానుఁడు తనతలమీఁదనుండి తీసి రాజపుత్రులిచ్చిన శిరోవేష్ట మొకటి ధరియించెను. మొదట చుట్టినప్పు డెన్నిమడత లున్నవో యన్నిమడతల నిప్పటికిఁ గలిగి చుట్టినట్లున్నది. జగత్సింగు బుద్ధిశాలి యయి యిరువదియాఱు సంవత్సరములు రాజ్యముచేసి చక్రవర్తి యనుగ్రహమునకు బాత్రుఁడయి కాలము గడపె. షాజహాను తక్కిన సంస్థానములకంటె మీవారు నెక్కుడుదయతో నాదరించుటచే నారాజ్యము పాడిపంటలు గలిగి వర్ధిల్లెను.

మొదటిభాగము సమాప్తము.

శ్రీరామముద్రాక్షరశాల, రాజమహేంద్రవరము.—1937.

జ్యోతిష గ్రంథములు.

	రు	అ		రు	అ
జ్యోతిషప్రథమబోధిని	0	8	అనుభవజాతకతరంగిణి	0	8
జాతకమార్తాండము 1వ భా	1	8	పూర్వపారాశరి	0	8
డిటో 2వ భా	1	8	గృహవాస్తుదర్పణము (నూతన పదతులతో వ్రాయబడినది)	0	12
డిటో 3వ భా	2	0	మూలస్తంభము (శైవగ్రంథము)	0	8
జ్యోతిషరహస్యము 1వ భా	1	8	బృహత్పరాశరసంహిత	0	4
డిటో 2వ భా	1	8	ఆంధ్రజాతకతత్వము సూత్రములు 1 వ భా	1	8
జ్యోతిషవిద్యాప్రకాశిక సంజ్ఞాధ్యాయం 1వ భా	1	0	,, 2 వ భా	1	8
గణితాధ్యాయము 2 వ భా	1	0	గోచారసంహిత	0	12
భావఫలాధ్యాయం 3 వ భా	3	0	కాలామృతము	0	12
ద్వాదశభావఫలము 4 వ భా	2	0	శిల్పసంగ్రహము	0	6
అదృష్టదీపిక	0	10	ఆయుర్దాయయోగం	1	0
హస్తసాముద్రికము	0	6	ముహూర్తదర్పణం	0	8
జ్యోతిషఫలప్రదర్శని	0	10	రెట్టమతశాస్త్రము 60 సం॥ పంచాంగము	0	12
దశాభుక్తిఫలచంద్రిక అను వృద్ధపారాశరి	1	0	జాతకనారాయణీయం	1	8
పుట్టుమచ్చలశాస్త్రము	0	8	స్వప్నఫలదీపిక	0	8
జాతకచంద్రికగోపాల రత్నాకరము	0	8	సకలసర్వగుణ అదృష్టదీపిక	0	10
మయివాస్తు / వాస్తుసిరోమణి / సనత్కుమారవాస్తు (ఈ 3 చేర్చి ఒకే పుస్తకం)	0	12	గౌతమసంహిత	0	8
			వాంఛానాదీయం	0	8
వాస్తుసంగ్రహము	0	12	జాతకరాజీయం	1	0
నవగ్రహచింతామణి	0	2	జ్యోతిషఫలగ్రంధము	0	2
శల్యవాస్తు	0	12	శకునశాస్త్రం	0	8
జాతకఫల మణిమంజరి	1	8	స్త్రీజాతకం	0	8
గర్గసంహిత	0	4	యవనజాతకం	0	8
జయిమినీసూత్రములు	1	0	జ్యోతిషార్ణవనవనీతం	1	0

బ్రహ్మశ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం పంతులుగారిచే
రచియింపబడిన నవలలు

	రు. అ.		రు. అ.
అహల్యాబాయి	0-12	శాపము 300 పే॥	1- 0
రాజరత్నం	0-12	పరిహాసమంజరి	0- 8
కృష్ణవేణి	0-12	Tit-Bits అను వినోదములు 1 వ భా	0-10
హేమలత	0-12	,, 2 వ ,,	0-10
రామచంద్రవిజయం	0-12	సుధాశరచ్చంద్రము	1- 0
రామకృష్ణపరమహంస Life & Teaching.	0- 8	రాజస్థాన కథావళి 1 వ ,,	1- 0
సౌందర్య తిలక	1- 0	,, 2 వ ,,	1- 0
కర్పూరమంజరి 1 వ భా	1- 0	సిద్ధార్థచరిత్ర	0-12
,, 2 వ ,,	1- 0	రఘుకుల చరిత్ర	0-10
నవ్వులగని 1 వ ,,	1- 0	నానకుచరిత్ర	0-12
నవ్వులగని 2 వ ,,	0- 8	గురుగోవిందచరిత్ర	0-12
గణపతి 1 వ ,,	0-12	చమత్కారమంజరి 1-2 భ 250 పే॥	1 0
,, 2 వ ,,	0-12		

కథలు-చరిత్రలు.

	రు. అ.		రు. అ.
శ్రీనాథకవిచరిత్ర	0- 8	భేతాళపంచవింశతి కథలు	0-12
వేములవాడభీమకవిచరిత్ర	0- 8	పంద్రెండురాజులకథలు	0-12
తెనాలిరామకృష్ణకవిచరిత్ర	0- 8	స్త్రీలవ్రతకథలు 1, 2, 3, భా॥	0-12
బమ్మెరపోతనకవి చరిత్ర	0- 8	మహాపతివ్రతల కథలు	0- 6
శ్రీకృష్ణదేవరాయలచరిత్ర	0- 8	మదనకామరాజుకథలు	0-12
నలమహారాజుకథలు (వచనం)	0- 6	16 రాజుల కథలు	0-12
పంచపాండవుల అజ్ఞాతవాసము పెద్దది బైండు	0-12	పురూరవచక్రవర్తి కథలు	0- 6
శ్రీరామవనవాసము	0-12	మహాభక్తవిజయం అను 30 భక్తుల కథలు	1- 0
పంచపాండవవనవాసము	0- 8	అరేబియన్ నైట్సు కథలు కంప్లీటుస్టోరీస్	1- 0
పరమానంద శిష్యులకథలు	0- 4	శుకసప్తతికథలు	0- 8
భోజకాళిదాసుకథలు	0-12	కాశీరామేశ్వరముమజిలీ కథలు 300 పేజీలు	1- 0
భట్టివిక్రమార్కుల కథలు	1- 0	గరుడపురాణము వచనము	0- 6
గులేబకావళి కథలు	0-12		
చక్రవర్తుల యింద్రజాలపుకథలు	0- 8		